

КУТАЙСКАЯ

ГОРОДСКАЯ

БИБЛИОТЕКА

Ван

638

Отд. №

Кв. №

37

კანონი

სოციოლოგიური ეტიუდი.

ჩუ-407.

ძალი დამორგუნველი არის იმავე
ტრის ძალი აღმაშენებელი. •
მ. მაკონი.

ბზილისი

ს. ჯამბა იღებთი, (მ. დ. კეხაძის) ნიკოლოზის ქ. № 6.

1906

Bâton.

038

347

5-24-

კანონი

სოციოლოგიური ეტიუდი.

~~1187~~
ფ. ს. ს.

300.

ძალა დამტრგუნველი არის იმავე
დროს ძალა აღმაშენებელი.
მ. ბაკუნინი.

ნ ბ ნ ს ა ც ა ვ მ

თბილისი

სტამბა იდეალი, (მ. დ. კიკნაძისა) ნიკოლოზის ქ. № 6.

1906

მას შემდეგ, რაც მონობა ადამიანს ამგვარად დაეცა და დააწვა გულზედ, ბევრი სისაძაგლე და სიბინძურე ჩაუნერგა გულში, ტალახით აუვსო ტვინი და იმ ცნებათათვის აცემინა თაყვანი, რომელთა ერთი უბრალო გათვალისწინებაც კი ზიზღსა ჰგვრის და ბალღმით გულს უსივებს ცრუმორწმუნეობათაგან განთავისუფლებულ ადამიანს.

ღმერთი და ეშმაკი, სამოთხე და ჯოჯოხეთი, — საკუთრება, მთავრობა, „წესიერება“, სახელმწიფო და კანონი, — და მრავალი სხვა ამგვარი ცნებანი, ურომლისოდაც საზოგადოება დაიღუპებოდა და „ანარხიის“ ჯოჯოხეთში ჩაესვენებოდა საუკუნოდ, — აი რითი აქვსთ შერყვნილი გონება და დაჩლუნგებული გული არა თუ მათ, ვინც ამ ცნებათ განახორციელებენ, განამტკიცებენ, წარმოადგენენ და გამოჰხატავენ კაცთა შორის, არა თუ ადამიანთა იმ ძლიერ საინტერესო სერვისს, რომელიც იწყება განსწავლულ იურისტებისათა და თავდება თვეში თუმნად მოსამსახურე ჯაშუშებით, — არამედ ბევრ, მრავლის უმრავლეს უბრალო ადამიანთაც, რომელნიც გონებრივ მონობაში აღიზარდნენ, გონებრივი მონობის წრეში ავარჯიშებდნენ თავიანთ ტვინსა, და სამარადისოდ იკურთხეს იგი ამ ცნებათაგან დამდგარი წუმბის სქელიწყლით. §

გაიარეთ ხალხში, მაგალითად, და ჰკითხეთ ყველას: აღიარებთ თუ არა კანონს, — შესაძლებლად სცნობთ თუ არა უკანონოდ ცხოვრებას, სასურველია თუ არა უკანონობა, თაყვანსაცემია თუ არა კანონი? — რამდენს ნახავთ ისეთს, რომ გიჟი და გარყვნილი, ავაზაკი და ურჯულო არ გიწოდოსთ, ბობოლა პროფესორიდან დაწყებული გულუბრყვილო გლეხამდე? შეიძლება კანტად სადმე ერთს ანარქისტს გადაეყაროთ, რომელიც ჯერ ერთი ლაზათიანად შეუკურთხებს თქვენცა და თქვენს კანონსაცა და შემდეგ გულდამშვიდებული, რომ პროვოკატორი არა ბრძანდებით, დაგიწყებთ მტკიცებას კანონის ულოლიკობისას, სისასტიკისა და საზიზღრობისას, — სხვა კი ყველა ერთ ხმათ მოგაყვირებს: კანონი! უკანონოდ საზოგადოების არსებობა არ შეიძლება, იგი საჭიროა, უიმისოდ კაცები ერთმანეთს დასჭამენ, უკანონო მოქმედება დანაშაულობაა, უკანონობა — უწესობაა, — „ანარხია“: მეტადრე ზოგიერთებისაგან გაიგონებთ: „ჩვენ ვთხოულობთ კანონიერებას, ჩვენ მოქალაქენი, ვთხოულობთ ჩვენის ტანჯულ სამშობლოსათვის კანონიერ რეჟიმის დამყარებას“ და სხვ. შეიძლება სოციალ-დემოკრატიც გამოერიოს სადმე იქ ახლო-მახლო, და თუ ფრანგ კოლლეგების სიტყვათა წყაროს დასწაფებია როდისნე, უსათუოდ წამოტორტლავს:

— კანონიერება! ჰმ! როგორ არა, გვინდა კანონ-

ნიერება, იგი ბურჟუაზიასა: ჰკლავს, სადაც დემოკრატიული რევოლუცია გამეფებული!

მაგრამ ჩვენთვის, ურჯულ-ო-უკანონო ანარქისტებისათვის რა არის კანონი? — ძალმომრეობის, ძარცვა-გლეჯის, დამონებისა, კაცის კვლისა და ავაზაკობის ორგანიზაციის დადგენილება — უსაუოდ დაახრჩყეთ, გაძარცვეთ და გაგლიჯეთ, დასაზარეთ, დაჰხოცეთ და აწამეთ მრავლის უმრავლესადამიანი, თუ მათ ბედნიერებად არ აღიარეს ეს დადგენილებანი და მუხლ-მუდრეკით მადლობა არ უძღვნეს მთარობასა და კანონმდებელს ყოველ დღე იმ დიდის გულ-შემატკივარობისათვის, რომელსაც იგინი მოწყალებით მოიღებენ საყვარელ ხალხზე. აი რა არის ჩვენთვის კანონი. მას სხვა შინაარსი არა აქვს, თვინიერ გაიძვერულ იკლიკანტურობისა, რომლითაც განირჩევა მრავალი წვრილმანი კანონი. მაგრამ ეს უკანასკნელი კუდებათ აქვთ გამობმული იმ დიდ, საზოგადო, ძირითად კანონებს, რომელზედაც არის დამყარებული კაცის კვლისა, ძალცვა-გლეჯისა და ავაზაკობის ორგანიზაცია.

განსწავლულ იურისტებს რომ ჰკითხოთ, — კანონი არის გამოხატულება საზოგადოების საერთო სურვილისა, იგი არის შემუშავებული წესი, რომლითაც უნდა იაროს ყოველმა წევრმა საზოგადოებისამ, რომ საზოგადოება არ დაინგრეს, არ დაიშალოს, ადამიანი პირველ-ყოფილ, ველურ მდგომარეობას არ დაუბრუნდეს.

ეს კი პირდაპირი სიტყუა, თვით კანონთა შემთხვევლების მიერ გამოგონილი, — სიტყუე ურცხვი, მურტალი ტყუილი! კანონი რომ მართლაც გამოხატულება იყოს საზოგადო სურვილისა, მაშინ ხომ აღარ იქმნებოდა ის საშინელი, დაუდგრომელი, შეუწყვეტელი ბრძოლა კანონისა და მის შემთხვევლ-განმამტკიცებელთა და ხალხთა შორის. მაშინ ხომ აღარ იქმნებოდა ის ანტაგონიზმი, რომელიც მუდამ არსებობდა და არსებობს კანონ-მდებელთა და საზოგადოების დიდი ნაწილის შორის, — ანტაგონიზმი, რომელიც ერთი უუთვალსაჩინოეს დამახასიათებელ მხარეთაგანია მთელი კაცობრიობის ისტორიისა. ეს ბრძოლაა წყარო და საფუძველი ეგრედ-წოდებულ დანაშაულთა, რაიცა, „მეცნიერ“-იურისტა განსაზღვრით, ნიშნავს „კანონით დასჯილ ყოველგვარ მოქმედებას ადამიანისას“. სხვა განსაზღვრა დანაშაულისა ვერ მოუგონიათ ამ კაცობრიობის გამაბედნიერებელთ და ამ უწნო, აბსურდულსა და პირველყოფილ განსაზღვრებს გვალიან თავში, რაიცა პირდაპირი მაჩვენებელია კანონის ძალ-მომრეობიდან წარმოშობისა.

ორში ერთია: ან კანონი მართლა გამოხატველია საზოგადო სურვილისა, საზოგადო ინტერესისა, და მაშინ რითი უნდა აეხსნათ ის საშინელი და სასტიკი ბრძოლა ხალხსა და კანონს შორის, რითი უნდა აეხსნათ დანაშაული, რომელიც საზოგადო მოვლენად გადაქცეულა? — ან კანონი განსაზღვ-

რულ ორგანიზაციის დადგენილებაა და, მაშასადამე, სრულიად წინააღმდეგი საზოგადო სურვილისა, წინააღმდეგი ხალხის დიდი უმეტესობისა, გამომხატველი გაბატონებულ კლასთა დესპოტიზმისა, რომლის წინააღმდეგაც იბრძვის ხალხი, და სწორეთ ამ კლასთა ბრძოლის ნიადაგზედ არის აღმოცენებული უმეტესი ნაწილი დანაშაულობისა, რადგანაც კანონი ერთი კლასის ბატონობასა და ავაზაკობას ნიშნავს, დარღვევა კი ამ კანონისა დამონებულთა მიერ დანაშაულს.

რასაკვირველია, კანონი მეორეა და არა პირველი.

საზოგადო სურვილი, საზოგადო **ნება** და საერთო ინტერესები შეუძლებელია იმ საზოგადოებაში, რომელიც ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ჯგუფებად არის დაყოფილი (და ნათელ ვკითხვიანი აზრით: ეს თვით საზოგადოების შინაგან ცხოვრებაში, სადაც სწორედ მოქმედებს კანონი, და არა სხვა საზოგადოებასთან დამოკიდებულებაში, რაიცა ხშირად გამოიწვევს ხოლმე ერთი საზოგადოების მეორეზედ გალაშქრებას და იწვევს ამითი ამ უკანასკნელში თავის დაცვის ინტერესსა და გრძნობას, განურჩევლად დასთა, ჯგუფთა და კლასთა).

და მართლაც თვით წარმოშობა კანონისა იყო სულ სხვა წყაროდან, ვიდრე საზოგადოებრივობა, ვიდრე საზოგადო სურვილი და ნება საერთო ცხოვრებისა და თანასწორ ადამიანთა მიერ თავის საერთო ინტერესების დაცვისა.

ძველ ველურთა ტომებს, კლანებს, სოფლის თემებს, მრავალგვარ თავისუფალ ორგანიზაციებს კანონი არა ჰქონიათ ამ სიტყვის რომაულ ან თანამედროვე აზრით. მათ ჰქონდათ ხანგრძლივი საზოგადოებრივი ცხოვრებით შემუშავებული ჩვეულებანი, შინაგანი და გარეგანი, — და ამ ჩვეულებებისამებრ სცხოვრობდნენ. ეს ჩვეულებანი დაწერილნი არ იყვნენ და მათი დარღვევისათვის სპეციალურად მიჩენილი ჯამაგიერიანი კაცი არა სცემდა კაცს კისერში და გულს არ უგმირავდა ისრით, არამედ იგინი პირდაპირ ცხოვრების პრაქტიკისაგან გამომდინარეობდნენ, შედეგნი იყვნენ თვით თანასწორ ინდივიდთა საზოგადოებრივ ცხოვრებისა განსაზღვრულ პირობებში. „კბილი კბილისა წილ — თვალი თვალისა წილ“, სისხლის აღება და შურის ძიება, სამედიცატორო სამართალი, საერთაშორისო უფლება (*le droit des gens*) და სხ., — აი რა იყო ქმნილება ამგვარ საზოგადოებრივ ცხოვრებისა, — და რომ განგრძობილიყო ისტორიაში ზემოხსენებულ საზოგადოებრივ ცხოვრების წესთა ბუნებრივი ევოლიუცია, რომ საზოგადოებრივ ცხოვრებას მათი უარმყოფელი ფორმა არ მიეღო ხოლომე და არა ჰქონდეს ეხლა, ეს ჩვეულებანიც მოისპობოდნენ და სხვა უფრო მაღალ-ზნეობრივ და საზოგადოებრივ ჩვეულებათ დაუთმობდნენ ადგილს, — საურთიერთო სოლიდარობისა, საყოველთაო ძალთა თავისუფლად შეერთებისა, სიყვარულისა და პატიების ჩვეულებათ, რომ-

ელთა კაცთა შორის დასამყარებლად იბრძვის ეხლა მიწასთან, გასწორებული და დაჩაგრული კაცობრიობა // 110

ჩვეულებანი არ ყოფილან წყარო ძველ დასთანამედროვე კანონთა. წინააღმდეგ, — იგინი ისტორიაში ერთმანეთის მტრები იყვნენ, სასტიკი მებრძოლნი ერთმანეთისა. თუ შემდეგ, სახელმწიფოს მიერ შეთხზულ კანონს რომელიმე ჩვეულება დაუტოვებია, — ან ისეთი, რომელიც მისთვის სასარგებლო ყოფილა და ხალხის სატანჯავად აღვილ იარაღად გაიძვერულად სახმარი, გადამახინჯებული და შინაარს გამოცლილი, ან და ისეთი, რომელიც ძლიერ მძლავრად ყოფილა ხალხში გამჯდარი და ველარ აღმოუფხვრია იგი ხალხის სიღრმიდან.

დანარჩენ შემთხვევაში კანონი სდევნიდა ჩვეულებას, რომელიც მართლაც საერთო სურვილის გამომხატველი იყო.

ჩვეულებათა ხანაში „დანაშაულიც“ ადვილი განსასაზღვრელი იყო, რადგანაც საერთო სურვილის გამოხატულებისა და საერთო ინტერესების დარღვევა მართლაც არა სასარგებლოდ ითვლებოდა მთელი საზოგადოებისათვის, და მაშინ ჰქონდათ უფლება ეთქვათ: დანაშაული არს ჩვეულებათა დარღვევა, რაიცა „დაისჯებისო“; ეს აბსურდი არ იქნებოდა. ეხლა კი, როცა ამბობენ, — დანაშაული არს კანონის დარღვევა, რაიცა კანონითვე დაისჯებისო, აბსურდია...

როგორ შეიძლება ჩვეულების წყაროსაგან გამომდინარებული დანაშაული შევადაროთ კანონისაგან გამომდინარებულს და ერთი და იგივე ცნება გამოვხატოთ ამ სიტყვით, როდესაც სულ სხვა და სხვა, ერთი-მეორეს მოწინააღმდეგე საზოგადოებრივი ორგანიზაცია უდევს საფუძვლად ჩვეულებასა და კანონს, — თავისუფალთა და თანასწორთა საზოგადოება*) და სახელმწიფო.

როდესაც ირღვეოდა საზოგადოებრივი ორგანიზაციის თავისუფალი ტიპი და ათას გვარ მიზეზთა გამო სდგებოდა უარესი ტიპი საზოგადოებრივი ორგანიზაციისა, — სახელმწიფო (ჩვენ აქ ამ უკანასკნელის წარმოშობას არ გამოვუდგებით), მაშინ ჩნდებოდა ხოლმე ნამდვილი კანონი, შეთხზული ან ერთი მონარხისა, ან ძლიერთა და მდიდართა ამორჩეულ პირთა მიერ, და ეს მათი წინასწარი დადგენილება, ეს კანონი ხდებოდა აუცილებელი და სავალდებულო საზოგადოების ყველა წევრთათვის, რომელნიც დამონებულ იყვნენ გაბატონებულთა

*) ჩვენ ამით ის არ გვინდა ვსთქვათ, რომ ყოველივე საზოგადოება, სადაც ჩვეულება არსებობს, მართლა „თავისუფალ და თანასწორ“ წევრთაგან შესდგება. ჩვენ გვაინტერესებს თვით წესი ორგანიზაციისა, ტიპები საზოგადოებრივობისა, და ამ მხრით ცნობილია, რომ იქ, სადაც ჩვეულებითი უფლებანი არსებობენ, ე. ი. სადაც უფლების შემუშავება თვით ცხოვრების პრაქტიკიდან გამოდის, ინდივიდები შედარებით თავისუფალნი და თანასწორნი არიან, წინააღმდეგ სახელმწიფო ორგანიზაციისა, სადაც ერთის ან რა-

მიერ. სხვანი კი ამ კანონს გარეშე იდგნენ, კანონი მათ არ აწვა ქედზედ მთელი თავისი სიმძიმით, რადგანაც იგი მათი საკუთარი იარაღი იყო, მათივე ხმლით ცხოვრებაში გაყვანილი. ეხლაც ინგლისში მეფე გარეშე ყოველივე კანონისა და სამჯავროისა სდგას, და ეს პირდაპირ არის ჩაწერილი პირველ მუხლად ინგლისის „უფლებაში“.

სახელმწიფო ორგანიზაცია, რომელიც მრავალფეროვან მონობაზედ იყო დამყარებული, ყოველთვის წინ უძღოდა ძველ თავისუფალ ორგანიზაციას—ათა უფლების მოსპობას, წინ უძღოდა აგრეთვე თავის კანონს, რომელიც შემდეგ გამოჰხატავდა ხოლმე ახლად მოვლინებულ ორგანიზაციის მონურ სულს და ათავებდა მის მიერ დაწყებულ საქმეს, ძველ ორგანიზაციას და ჩვეულებათა განადგურებას.

მონობა წინ უძღოდა რომისა და ბიზანტიის უფლებას. თანამედროვე სახელმწიფოს—მთელი ძველი საზოგადოებრივობის მოსპობით—აღმოცენების შემ-

მოდენიმეთა ჯგუფის სურვილია გამეფებული. თუ კი მრავალი მხრით არ არსებობს ნამდვილი თავისუფლება და თანასწორობა პირველი ტიპის ორგანიზაციაში, ეს სხვა პირობათაგან არის გამოწვეული: იგი არ ვითარდება, როგორც ჟუნქცია თვით საზოგადოებრივ ორგანიზაციის განსახდერულ ტიპისა, როგორც ეს ხდება აუცილებლად სახელმწიფოში. — მთელი სურათი საზოგადოებრივ მდგომარეობისა განა მარტო მისი ორგანიზაციის ტიპისაგან არის დამოკიდებული!

დეგ შემუშავდენ თანამედროვე „უფლებანი“, შეზავებულნი რომის ძველ მონურ უფლებისა და თანამედროვე ძალ-მომრეობისა და ძარცვა-გლეჯის „უფლებისაგან“.

უფლება ძარცვისა და გლეჯისა, უფლება მონათ ყიდვისა და გაყიდვისა, წამებისა და მოკვლისა, უფლება საკუთრებისა, რომელიც ხმლით იყო წართმეული ხალხის ხელიდან, უფლება მთელი საზოგადოებრივი კომდიდრის ერთის მიერ მითვისებისა, უფლება განუსაზღვრელი და უსირცხვილო ექსპლოატაციისა, უფლება იარაღის ტარებისა და ომებით ასიათასობით კაცის კვლისა—ყოველივე ეს კანონის სახელით, —ერთის სიტყვით უფლება-კი არა, ადასნაირი უუსაშინელები დანაშაულობანი დაისახა სახელმწიფომ თავის ფუნქციად, და როგორ შეიძლებოდა ამის შემდეგ დანაშაული განესაზღვრათ როგორც საზოგადო ინტერესთა შემლახველი მოქმედება ადამიანისა: — მაშინ თვით ბატონნი და მმართველნი გამოდიოდნენ დამნაშავეებად; — მათაც განსაზღვრეს დანაშაული, როგორც მოქმედება ადამიანის კანონის მიერ დასჯილი!

კანონი-კი სწორედ თვით მათ დანაშაულთა განზრახვის გამოხატულება და ფორმულაა! აი სად არის მისი უუსაზიზღრესი ძირი.

მაგალითად, ერთ ადამიანს ეკუთვნის მთელი მარა და მას უფლება აქვს შიმშილით ამოსწყვიტოს მთელი ხალხი, ან. გაძარცვოს იგი, ან სულ აჰყა-

როს და გადასახლოს!... აი რას გვეუბნება, მაგალითად, დღევანდელი საკუთრების უფლება! კანონით დამკვიდრებულ წესიერების წინააღმდეგ აჯანყებულები უნდა გავსწყვიტოთ იარაღით,---აი რას გვეუბნება თანამედროვე „წესიერების უფლება„! დამნაშავეები მშვიდები არიან, და არა დამამშველნი,---აი რას გვეუბნება თანამედროვე სამართალი! ჩვენ-კი ვიცით, რომ ჯერ ეს საკუთრების უფლება გაჩნდა, ჯერ ხალხი გაყვლიფეს და მოუსპეს თავისი შემონაქმედი, ჯერ ძალ-მომრეობითი ორგანიზაცია გაჩნდა, დაემყარა იგი ძალ-მომრეობისა და ძარცვა-გლეჯის დაწესებულებათა მთელ დაუსრულებელ წყებაზედ, ჯერ ეს უწესო „წესიერება“ გაჩნდა, — და მხოლოდ მერმე გამოიხატა მათი სული იმ კანონსა და სამართალში, რომელსაც ძალით გვახვევენ თავზედ და რომელთა სახელით გვანადგურებენ, გვხოცავენ და დამნაშავეებსაც-კი გვეძახიან! ადამიანის სისასტიკე და აბსურდული კადნიერება ამაზედ შორს ვეღარ წავა!

კიდევ და კიდევ განვიმეორებთ, კანონი მოგონილია მათ მიერ, ვინც ბატონობა ჩაიგდო ხელში ძალ-მომრეობით, ვინც ძარცვა-გლეჯის ორგანიზაცია მოაწყო და მონობის ბეჭედი დაასვა მას, ვინც მუდამ დამნაშავე იყო,---თავიანთ სიმდიდრისა და ბატონობის განსამტკიცებლად და გამოსახატავად.

და ამიტომაც ყოველთვის, ყველგან კანონს სკი-

რდება თავისი. ძალ-ღამ დაწესებულება-
ნი. ამ უკანასკნელთა გამოშხატველი მხეცები კაც-
თა შორის, ყველა ეს ანტიისოციალური დაწესე-
ბულებანი აუარებელ ადამიანთა უიარალო და შე-
იარაღებულ ბრბოს წარმოადგენენ და სხვას არა-
ფერს: მათი რჩენა, მათი უძირო მუცლის ავსება,
მათი უზარ-მაზარი გველის მადის დაკმაყოფილება
დღეს სავალდებულო გამხდარა მთელ მწარმოებელ
საზოგადოებისათვის, გადაშენებისაკენ მიჰყავს იგი
და რა გასაკვირველია, როდესაც რევოლუცია პი-
რველ წამშივე უარ-ჰყოფს ხოლმე მათ და გალო-
მებული სცდილობს შემოიცილოს ეს პარაზიტე-
ბი, განიწმინდოს და განიკურნოს ამ ანტიისოცია-
ლურ ბრბოსაგან. რა გასაკვირველია აგრეთვე, რო-
დესაც გამგელებული რეაქცია მსწრაფლად აღად-
გენს ხოლმე რევოლუციის-მიერ დანგრეულ და-
წესებულებათ სისხლით მორწყულ საზოგადოებაში
და ხალხის დაკვერებულ სისხლის საძირკველზედ
ხელ-ახლა აწენებს მათ, აშენებს თავის გამარჯვებას.

მაგრამ აბა თვით ამ ვაჟბატონებს ჰკითხეთ, რა
როლი მიუძღვისთ მათ საზოგადოებაში? --- ჰმ! ისინი
რომ არ იყვნენ, საზოგადოება დაილუპებოდა; საკუთ-
რება, თავისუფლება, წესიერება, სიცოცხლის გარან-
ტირება-კი განქრებოდა, რომ მუდამ არ იყვნენ ზე-
მოხსენებული დაწესებულებანი დარაჯებად გაჩერე-
ბულნი საზოგადოების დასაცველად.

აი მათი ვითომც-და მიზანი, აი მათი პრეტენ-
ზია.

ადვილია ამ სიცრუის ნათელ-ყოფა. (აქ)

II

მთავრობის პრეტენზია და ვითომც მიზანი, როგორც არა ესთქვით, — დაცვაა ადამიანის სი-
ცოცხლისა „დამნაშავეთაგან“, დაცვაა საკუთრებისა, წესიერებისა, ასე გასინჯეთ თავისუფლებისა ც-კი, —
კანონებით.

მაგრამ სწორედ გაბატონებულ კლასსთა ინტე-
რესების დაცვის განზრახვათა ფორმულაა კანონი, რომელიც ძალით გადის ცხოვრებაში, და სწორედ ამითი ეწინააღმდეგება იგი თვით საზოგადოებრი-
ვობის მიზანთა და მისწრაფებათა, და ხდება ანტი-
სოციალურ მოვლენად.

იგი არა თუ ვერ აღწევს ვერავითარ ნამდვილ საზოგადოებრივ მიზანს, არამედ თვით ამ მიზანთა წინააღმდეგია, როდესაც თვით ხალხსა სურს ამ მი-
ზანთა მიღწევა, და ამით იწვევს საშინელს წინა-
აღმდეგობას ხალხის მხრივ, ხდება „დანაშაულობის“
წყაროდ.

~~კანონი ადამიანის სიცოცხლის გარანტია არ არის~~
უმეტესი ნაწილი დანაშაულთა სულ სხვა მიზეზ-
თაგან არის გამოწვეული, ვიდრე იგინი გამომდი-
ნარეობენ ადამიანის ბუნებიდან, რომელიც კანონს
მართლა ცუდი ჰგონია, — და სჯის ამ დანაშაულს,

როგორც „საზოგადოებისათვის ცუდსა და მავნებელ მოვლენას“.

კაცის კვლათა მიზეზი არ არის ადამიანის ცუდი ბუნება, არამედ თვით ეს ცუდი ბუნებაა შემუშავებული ყველა იმ ცუდ პირობათა მიერ, რომელთაც კანონი განამტკიცებს. და ამგვარად თვით კანონი ხდება წყაროდ დანაშაულთა. კაცი კაცსაჲ ჰკლავს ან იმიტომ, რომ რაიმე მატერიალური ინტერესი აქვს, ან შურისძიება ამოქმედებს, ან და ავადმტყოფია.

მოსპეთ კერძო საკუთრება და დაამყარეთ კომუნიკაციური საზოგადოება, სადაც ადამიანი მუშაობდეს თავისუფლად და იკმაყოფილებდეს ყველა თავის მოთხოვნილებათა, მოსპეთ ცუდი აღზრდა ადამიანისა, ჩააყენეთ იგი კარგ წნეობრივ პირობებში და სხვ., და დანაშაულიც მოისპობა. კანონი კი ზემოხსენებულ ცუდ პირობათა მფარველია და არა მომსპობი, და ამიტომაც ეხლაც კი დანაშაულთა რიცხვი იზრდება ან მცირდება არა იმის მიხედვით, რა ზომებს იღებს კანონი დანაშაულთა წინააღმდეგ, არამედ იმისდა მიხედვით, თუ როგორ იცვლება პირობები, — რამდენათაც ეს შესაძლებელია თანამედროვე საზოგადოებში, — ადამიანის აღზრდისა და მატერიალურ კეთილდღეობისა. ზოგიერთ შემთხვევაში კი, — თუ ყველა დანარჩენი პირობები უცვლელნი რჩებიან, — კანონთა რიცხვის ზრდის პროპორციულად იზრდება დანაშაულთა რიცხვი!

კანონი დანაშაულობის მოვლენის მიზეზთ კი არ
ებრძვის, არამედ ამ მოვლენის მსხვერპლთ, — ამი-
ტომაცაა იგი/ზნტისოციალური მოვლენა.

როგორც კეტლემ დაამტკიცა, დანაშაულთა რი-
ცხვზედ უფრო ამინდსა, მოსავალსა, წლის სხვა და
სხვა დროთა და სხვა პირობებს აქვს გავლენა, ვი-
დრე კანონის სისასტიკეს, — და ამ მხრით კანონი
ვერ აღწევს ადამიანის სიცოცხლის დაცვის მიზანს
სრულებით, რასაც უკვე ბევრი კრიმინოლოგი აღი-
არებს ცოტათი გულწრფელად. მატერიალურ ინტე-
რესტს მიერ გამოწვეულ დანაშაულობის წინააღმდეგ
ქვემოთხსენებულ მუხებში; სიავისა, შურისძიებისა და სიძულ-
ვილის წინააღმდეგ — კარგი აღზრდა და ზნეობ-
რთი გააქვითარება ადამიანისა. ბავშობიდან; ავად-
მყრობის წინააღმდეგ — კარგი სამკურნალოები და
ექიმები, — და არა ჯალათი და საპყრობილე, არა
ქანდარმი და მსაჯულ-ადვოკატი! მაშინ „დანაშაუ-
ლიც“ მოისპობა.

კანონის პრეტენზია აგრეთვე საკუთრების და-
ცვაა.

მაგრამ საკუთრებასაც განსაზღვრა უნდა. საკუ-
თრება მრავალნაირია.

იცავს კანონი მართლაც ადამიანის „საკუთრე-
ბას“? — სრულიადაც არა. იგი მხოლოდ საკუთრე-
ბის ერთ ფორმას იცავს, — კერძო საკუთრებას, ე.
ი. ექსპლუატაციას, ქურდობასა და ავაზაკობას.

მთელი კაცობრიობის სიმდიდრე მისი საკუთრე-

ბაა. რომ განვიხილოთ მხოლოდ ერთი რომელიმე საგანი ცოტად თუ ბევრად რთულ პირობებში ნაწარმოები, — იგი მთელი საზოგადოების ნაწარმოებია, მთელი **მწარმოებელი** საზოგადოებისა. საგანი ნაყოფია მთელი მწარმოებელი საზოგადოების ენერჯიის ტრიალისა, მას ათასნაირ ენერჯიის მუშაობასთან აქვს საერთო დროსა და სივრცეში, — და ამავე დროს იგი საკუთრებაა **ერთი** ადამიანისა, ან ადამიანთა ერთი ჯგუფისა, ამასთანავე, სწორედ **კანონის ძალით იგი საკუთრებაა არა მწარმოებლისა**. სხვათადაც რომა ვსთქვათ, — სიმდიდრე კომუნისტური ნაწარმოებია, იგი კომუნისტური საკუთრება უნდა იყოს; და ამის მაგივრათ იგი გამხდარა ერთის ან ერთი ჯგუფის საკუთრებად; **კანონი** კი ამ საკუთრების აბსურდული ფორმის დამცველია, — ძალ-მომრეობით.

ამაშია აგრეთვე მისი ანტისოციალური ძარღვი, და როდესაც ადამიანი არღვევს კერძო საკუთრების კანონს, ეს უკანასკნელი მას სჯის და ამითი ამრავლებს „დამნაშავეებს“, რადგანაც ყოველად შეუძლებელია მწარმოებელმა, მშრომელმა კაცმა თავისი ნაწარმოების ნაწილიც არ მიითვისოს, როდესაც უკიდურეს მატერიალურ მდგომარეობაშია. და მართლაც ამ კერძო საკუთრების ინსტიტუტს შეეხება უმეტესი ნაწილი კანონთა, და უმეტესი ნაწილი დანაშაულთა კერძო საკუთრების კანონის დარღვევის ნიადაგზედ ხდება: კაცსა სჯიან იმისათვის რომ

შიან და მიზეზი მისი დამშევის სწორედ ის დაწესებულებანი არიან, ეკონომიურნი და პოლიტიკურნი, რომელთა გამოძახატველიც კანონია.

ამ მხრივაც კანონი დანაშაულთა წყაროა.

მოსპეთ კერძო საკუთრება, — მოისპობა მრავალის უმრავლესი დანაშაულიც საზოგადოებაში.

„წესიერების“ დაცვა? — ეს ხომ სულ მთლად აბსურდია!

კანონიერი წესიერება ადამიანთათვის მრავალნაირი მოძრაობის აღკრძალვაა კანონის ძალით; ეს უკანასკნელი კი კრძალავს ადამიანთა იმ მოძრაობათა, რომელიც თანამედროვე წყობილებას ემუქრება დანგრევით, — ე. ი. უუსაქიროეს მოძრაობათა, და შემდეგ სდევნის და სჯის ადამიანს ამ უუსაქიროეს მოძრაობათათვის, — კანონის სიტყვით აგრეთვე „დანაშაულთათვის“.

აი კიდევ რატომ არის კანონი დანაშაულთა წყარო.

წესიერება კანონიერი, მაშასადამე, პოლიციური, წესიერება ადამიანთა გაყუჩებისა; როდესაც ტყავს აძრობენ, წესიერება წამებისა საპყრობილეში, როდესაც ნება არა გაქვს ხმა ამოიღო, წესიერება, უარ-მყოფი ქუჩაში გამოსვლისა და თავის საზოგადოებრივ გრძნობათა და პროტესტთა გამოხატვისა ავაზაკთა წინააღმდეგ, როდესაც ადამიანთა ერთი ჯგუფი მთელ საზოგადოებას ანადგურებს, — აი კანონიერი წესიერება, რომლის დამცველიც არის კანონი.

ის წესიერება კი, ან განზრახვა იმ გვარ წესიერების დამკვიდრებისა, როდესაც ადამიანთა გრძნობანი და ენერგიანი თავისუფლად იქმნებიან შეთანხმებულნი, — განზრახვა კომმუნისტურ წესიერების დამყარებისა, — განხილულია როგორც დანაშაული და დაისჯების კანონის ძალით, ე. ი. ცეცხლითა და მახვილითა, საპრობილითა და სახრჩობელათი. თავისუფლების დაცვა?

ღიახ, ექსპლოატაციისა, კაცის კვლისა და საპრობილეში წამების თავისუფლების დაცვა გაუხდია კანონს მიზნად.

ერთის, გაბატონებულ ჯგუფის, ყოველნაირი თავისუფლება აქს აღიარებული კანონს, — წინააღმდეგი კი, — თავისუფლება ხალხისა — იმოქმედოს დესპოტთა წინააღმდეგ, — განხილულია როგორც „დანაშაული“.

აქაც იგი თვით არის წყარო დანაშაულისა, და მაშასადამე ანტისოციალური მოვლენა.

თვით საფუძველი კანონისა იმგვარი სოციალური ორგანიზაციაა, რომელიც ერთის მეორეზედ ბატონობით, ერთის მიერ მეორის ექსპლოატაციით დახასიათდება; თვით შინაარსი კანონისა, — მონობისა და ძარცვა გლეჯის განმტკიცებაა; მისი მიზანი მხოლოდ ადამიანის დასჯა და წამებაა, როდესაც ადამიანი არღვევს მის მიერ დადგენილ ადამიანის მოქმედების წესთა, რომელთა დაურღვევლობა ადამიანის მიერ შეუძლებელია; ამიტომ არის კა-

ნონი სოციალური აბსურდი, ანტი-სოციალური მოვლენა. კანონს არ შეუძლია არ დაჰბადოს დანაშაული თავისი შინაარსითა და თავისი მოქმედებით.

ორნაირ დანაშაულს წარმოშობს კანონი: ერთს პირდაპირს. რამდენადაც თვით არის ადამიანის მძარცველი და დამმონებელი, მეორეს არა, პირდაპირს, თავის მიერვე განსაზღვრულს, — დანაშაულს, რომელიც განისაზღვრების, როგორც მოქმედება ადამიანისა კანონით დასჯილი. რამდენათაც იგი ადამიანს თავისუფალ მოქმედებას უკრძალავს, უფარგლავს თავისუფალ მოქმედების ასპარეზს და შემდეგ თვითონვე ახრჩობს მას თავის მიერვე დაგებულ ბადეში, — რატომ გაბედვ და ჩემს წინა აღმდეგ იმოქმედო, თუმცა ძლიერ კარგათ იცის, რომ ადამიანს არ შეუძლია არ იქმედოს სხვანაირად, რადგანაც იგი სრულიად გარემოცულია კანონით, — კანონი აგრეთვე წყაროა დანაშაულისა: თვით შეზღუდვა ადამიანის თავისუფლებისა, მისი ექსპლოატაცია და დაჩაგვრა კანონის მხრივ, — მისი პირდაპირი დანაშაულია საზოგადოების წინაშე. მისი აპირდაპირი დანაშაული კი ადამიანის წარტაცებაა დანაშაულობისაკენ.

დანაშაული არ განისაზღვრება ადამიანის თანშობილი ხასიათით. ადამიანს, მართალია, მემკვიდრეობით ეცემა მრავალგვარი ცუდი მხარე, ცუდი თვისებანი მისი მშობლების მიერ, მაგრამ ეს ანომა-

ლიები სოციალურ ხასიათის არ არის. იგინი წმინდა ბიოლოგიური მოვლენანი არიან, და მათი მოსპობა კანონით, ძალმომრეობით, საპყრობილით,— ისეთი ბარბაროსობაა, ისეთი ველურობა ზე აბსურდი, რომ არც ერთ მეცნიერს, უუბურყუაზიულეს კრუმორწმუნოებითაც რომ იყოს იგი განმსკვალული, თავში არა მოუვა არანორმალურ ადამიანთა ამ წესებით განკურნება. არანორმალურ ადამიანთა განკურნება ან შესაძლებელია, ან არ არის შესაძლებელი. თუ შესაძლებელია, — მაშინ მას კარგი მოვლა-სჭირდება და არა საპყრობილე. თუ არ არის შესაძლებელი, — მაშინ მას ჩარიცხვენ მოურჩენელ ავადმყოფად და იგი ამ ავადმყოფობის მსხვერპლი შეიქმნება. ერთი და იგივე ითქმის როგორც მემკვიდრეობით გარდმონაცემ სნეულებაზედ, ისე სიცოცხლეში შეძენილზედ. დანაშაული კი სულ სხვაა, — ეს კანონით დასჯილი მოქმედება ადამიანის განსაზღვრულ მოქმედებისათვის, — და მაგალითად მემკვიდრეობით გიჟმა რა იცის დაბადებამდინ, თუ როგორი კანონებია იმ საზოგადოებაში, რომელშიაც მან უნდა იტრიალოს? ან სიცოცხლეში ავად-გამხდარმა კაცმა რა პასუხის მგებლობა უნდა გაუწიოს იმ საზოგადოებას, რომლის კანონიც მას სჯის ხშირად, — მაგალითად კაცის კვლისათვის, როდესაც მან უკვე დაჰკარგა გონება და ვეღარ უწევს ანგარიშს თავის ვნებათა ღელვას? ან და, — რაც უფრო ხშირად ხდება, — აღზრდამ, ცუდმა პირობებმა ჩაადენიეს

კაცს დანაშაული? — მაშინ ხომ თვით კანონია ორ გვარად დამნაშავე: ერთი იმიტომ რომ იგი თვით განაგებს აღზრდასაც და სხვა პირობათაც, მეორე იმიტომ რომ თვისი სიმხეცის მსხვერპლს ძალღივით აღრჩობს მისი დაცვის მაგივრად ცუდ პირობათაგან. ან და რა ვუწოდოთ იმ მოვლენას, როცა ათასნაირი აბსურდული კანონი ადამიანს იმისთანა წვერილმან რამეებსაც კი უკრძალავს, რომლის არ დარღვევა ყოველად შეუძლებელია, — მაგალითად ლაპარაკი, წერა, კრება და სხვა, — აგრეთვე უუსაჭიროეს გამოხატულებათ მისი საზოგადოებრივობისას, — ასოციათა და კავშირთა დაარსებას, დემონსტრაციებს, მიტინგებს, ~~ორივეს ტარებას და სხვას~~, რომელთა არ დარღვევაც აგრეთვე შეუძლებელია. რადგანაც, განვიმეორებთ, დანაშაული კანონით დასჯილი მოქმედებაა, — ავადმყოფი სახრჩობელაზე მიდის, გიჟი საპყრობილეში, — საავადმყოფოს მაგივრად (დიდი ხანი არ არის, რაც ეს ბარბაროსული ჩვეულება ისპობა დიდი პსიხიატრების ზედ-გავლენით), ცუდათ აღზრდილი და ცუდ პირობებში მყოფი აგრეთვე სახრჩობელაზე და საპყრობილეში. — აი კანონის პირდაპირი მტარვალობა და პირდაპირი დანაშაული. — აგრეთვე მოლაპარაკეს საპყრობილე და ჯარიმა, მწერალს ციმბირი და ახალი კალედონია, დემონსტრანტებს ცემა ტყეპა და საპყრობილე, იარაღით ხელში თავის დამცველებს — კიდევ და კიდევ საპყრობილე, წამება და სახრჩო-

ბელა. ~~აი~~ კანონის არა პირდაპირი დანაშაული.
კანონი არა თუ ძირია დანაშაულის, არამედ იგი განმრავლებელია მისი. რამდენიც კანონია, იმდენია დანაშაული და დამნაშავეთა კატეგორიები იგი ორნაირად ანტისოციალური მოვლენაა. X

აიღეთ მრავლის უმრავლესი მაგალითი: კაცის კვლა დიდ დანაშაულად ითვლება კანონის მიერ, და პირველი შეხედვით კაცს ენა არ მოგიბრუნდება ამ მხრით კანონის წინაღმდეგ რამე გაჰხედო. მაგრამ მოიგონეთ თვით კანონმდებელთა და მათ მიერ აშენებულ დაწესებულებათა წარმომადგენლების მიერ დახოცილი ხალხის რიცხვი: რაც მეფეებს, ღენერლებს და ჯალათებს ხალხი დაუხოციათ ისტორიის განმავლობაში, იმდენი კაცის კვლა რომ ხდებოდეს თვით საზოგადოებაში, აქამდის კაცობრიობის ნატამალიც აღარ იქმნებოდა. გვეტყვიან, — განა ომები მეფეებზე, გენერლებზე და კანონმდებლობაზე არის დამოკიდებულიო? ჩვენ მიუყვებით, — რამოდენიმედ დიახაც, და უპირველეს ყოვლისა კი საქმე იმაშია, რომ სწორედ ეს შემოხსენებულნი პირნი ბრძანდებიან იმ დაწესებულებათა წარმომადგენელნი და გამომხატველნი, რომელთა მოქმედების ფარგალშიაც ხდება ომი, და ისინი არიან ხალხის წინაშე პასუხის მგებელნი. და ყველა ესენი „დამნაშავეები“ არიან **იმისთვის რომ კაცი მოჰკლეს, ხალხი ათასობით დახოცეს?** არა! — გვირგვინი, ორდენები, პატივი, ყოველივე ამ ქვეყნიური სიკეთე შეუძენი-

ათ ხოლმე მათ ხალხის ხოცვისათვის. გიჟს, ავად-
მყოფს, ლოთს, ან მშიერს, ან ცუდათ აღზრდილს
კი, რომლის დანაშაულში თვით საზოგადოებაა დანა-
შაული, — სახრჩობელა! მაგრამ სწორედ აქ გვე-
ტყვიან, — დიახ, სახრჩობელა, — რმდგანაც პრინ-
ციპი „არა კაც ჰკლა“ არის საზოგადოების ერთი
ბურჯთაგანი და კანონიც იცავს მასო. ჯერ ერთი, —
როგორ „იცავს“, როდესაც თვით ხოცავს ხალხს
ათასობით და ცალკე კაცის კვლას მკვლელის
მოკვლით ანაზღაურებს, და მაშასადამე თვით უმ-
თავრესად არღვევს ამ პრინციპს, — „არა კაც ჰკლა“;
მეორე, — თუმცა დამსჯელობით უფლებაში კაცის
კვლის არ პატიება სწორედ ძველ ჩვეულებისაგან,
ძველ საზოგადოებრივ პრინციპისაგან „არა კაც
ჰკლა“, (რომელიც ცუდად, ბარბაროსულად გამო-
იხატებოდა შურის ძიებაში) გადვიდა, მაგრამ კა-
ნონმა არა თუ ვერ განავითარა ეს პრინციპი და
ვერ განახორციელა იგი, არამედ შეჭმნა მრავალ-
გვარი პირობები დანაშაულობისა, და აგრეთვე
ძველი პირადი ან საზოგადოებრივი შურის ძიება
გადააქცია განსაკუთრებული დაწესებულების ფუნქ-
ციად, რომელიც პირობათა მიუხედავად მხოლოდ
სჯის დასჯისათვის, და არა რაიმე სოციალური ინ-
სტინქტი ამოძრავებს მას, რადგანაც თვით ეს ორ-
განიზაცია არის დამყარებული კაცის კვლაზე და
დანაშაულზე. მაშასადამე, დამსჯელობითი უფლე-
ბის პრინციპი „არა კაც ჰკლა“ კი არ არის, არა-

მედ, ერთის მხრით ადამიანთა ერთი ჯგუფის პრივილეგიის დაცვა კაცის კვლისა, და მეორეს მხრით ორგანიზაცია სოციალური შურის ძიებისა. ყველა ქვეყნის დამსჯელობითი უფლების სტატიები ნათლად გვიმტკიცებენ ამ საშინელ და ბარბაროსულ მოვლენის ნამდვილ არსებობას, — ყველგან და ყოველთვის, სადაც და როდესაც კი ყოფილა კანონი საზოგადოების „მმართველი“.

აიღეთ, მაგალითად, აგრეთვე ქურდობა. ეს, როგორც ყველამ კარგად ვიცით, დიდ დანაშაულად ითვლება. ინგლისში, მაგალითად, ხშირად კიდევაც ახრჩობენ ხოლმე კაცს ამისათვის. მაგრამ ჯერ განვსაზღვროთ ქურდობა. ეს ხომ უბრალო რამ არის? — სხვისი საკუთრების მითვისება: და ყოველთვის, მონობიდან დაწყებული თანამედროვე კაპიტალიზმამდის არა მწარმოებელნი მშრომელთა პიროვნებას, თავისუფლებასა, შრომასა და ნაწარმოებს, — საკუთრებას არ ითვისებდნენ? მოიგონეთ მონებით ვაჭრობა ძველ ანტიკურ საზოგადოებაში, არისტოტელისა და ციცერონის ფილოსოფია მონობისა, საშუალო საუკუნოებში მეომართა მიერ პირდაპირი მითვისება მიწისა და ზედ მშრომელთა დასახლება და ექსპლოატაცია, რამაც ბატონ-ყმობა შექმნა; დაუკვირდით თანამედროვე კაპიტალისტურ ექსპლოატაციას — და იმ კანონებს, რომელნიც ყოველთვის იყვნენ დამცველნი ამ ქურდობისა და ავაჯაკობისა, — და მაშინ მიხვდებით, თუ ვის აქვს „უფლება“ ქურდობის დას-

ჯისა, — კანონს, თუ მათ, ვისაც კანონი თავში ურტყავს ქურდობისათვის, — თუ მწარმოებელს, რომელმაც მთელი სიმდიდრე შეჰქმნა მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში, შეიძლება 50 წ. მუშაობითაც, — მუქთა ხორათათვის, — და შემდეგ, ძალა გამოლევულმა, ქუჩაში მშვივრად დარჩენილმა პურის ნაგლეჯი მოიპარა, რომ გადამკვდარი ბებერი ცოლისთვის ან ავადმყოფი ბავშისთვის ცარიელი მუცელი გაეძლო!

ვინ არის ქურდი — კანონის კაცი, კაპიტალისტი, ან ძველი ბატონი და მონათ მფლობელი, თუ მონა, გლეხი ან თანამედროვე პროლეტარი? თუ ქურდობა სხვისი საკუთრების მითვისებაა, — თვით კანონის განსაზღვრის ძალით ისინი გამოდიან ქურდებად, ვისაც კანონი იცავს, ვის სასარგებლოდაც კანონი სჯის, “ქურდებს“, ე. ი. მშვიერ მწარმოებლებს! აქაც კანონი საკუთრების პრინციპს კი არ იცავს, არამედ ქურდობისა და ავაზაკობის პრივილეგიას ადამიანთა ერთი ჯგუფისათვის.

აიღეთ სხვა მოვლენანი, რომელთათვისაც ადამიანებს სჯიან, და ყოველთვის ერთსა და იგივე დასკვნას მიაღებთ: კანონი თვით ხდება დანაშაულის წყაროდ.

რომ არ გავამრავლოთ მაგალითები, ავიღოთ ასოციაციათა თავისუფლება. რომის კოლლეგიებიდამ და სოციალიზმებიდამ დაწყებული თანამედროვე ეპოქამდე სდევნის სახელმწიფო თავისუფალ მუშათა კავ-

შირებს. თვით „საერო კრებამ“ დიდი რევოლუციის დროს გაიყვანა კანონი 1791 წელს. მუშათა ასსოციაციების წინააღმდეგ. საფრანგეთში 1884 წელს მიიღეს მხოლოდ სინდიკატებმა ლეგალური არსებობის უფლება. ინგლისში XIX საუკუნის დასაწყისში მუშებს სიკვდილით სჯიდნენ კავშირებისათვის. საშუალო საუკუნეთა ისტორიაში ხომ პირველი ადგილი უკავია მუშათა კავშირებისა და წრეების დევნას. რუსეთის ბარბაროსობის ამბავი ყველამ იცის. **და ყოველივე ეს კანონის ძალით.** — არ შეიძლება სახელმწიფო სახელმწიფოში, გაუმარჯოს საზოგადო მშვიდობიანობას, — ეს ფრაზებია, რომლითაც სხვიმისაც და ეხლაც აუტყუებდენ და ატყუებენ ხალხს ბ. ბ. კანონმდებლები. — აგრეთვე აიღეთ კანონი „მაწანწალობის“ (Vagabondage) წინააღმდეგ, განსაკუთრებით საფრანგეთში (იხ. ოქტავ ტიქსიეს წერილები „რევიუ ბლე“-ში მაგალითად) ვორკპოუზები ინგლისში და სხვ., და დაინახავთ რომ კანონი მართლაც პირდაპირი წყაროა დანაშაულისა. — კაცს ლუკმა პური არა აქვს, სამუშაო ვერ უშოვია, — ამისათვის იგი დევნილია, მას უფლება არა აქვს იაროს ქვეყნად, სოფელ-სოფელ, რომ მან ან ითხოვოს, ან სამუშაო ნახოს; — იგი განწირულია, „დამნაშავე“, მას ციხეში უკრავს თავს კანონი, მაშინ როდესაც მისგან განმტკიცებული კაპიტალიზმი მიზეზია მრავალ მშვიერთა და მაწანწალათა არსებობისა. ო

და რამდენი პროცესები, რამდენი წამება აქვს ადამიანს თავზედ გადახდენილი მსაჯულთა მიერ, ამ კანონის იარაღთა მიერ! და რა არის მსაჯული? არაფერი, გარდა უზნეო არსისა, რომელსაც იმის შეგნებაც არა აქვს, რომ ყოვლად შეუძლებელია ადამიანი დასაჯო იმისთვის, რისთვისაც მთელი წეს-წყობილება უნდა. დაისაჯოს, ან მთელი ერთი შთამამავლობა, თუ დასჯაზედ მიდგა საქმე. ვინ არ იცის ტოლსტოის Воскресение, — აი სად არის ნამდვილი სურათი მსაჯულისა. კაცი, რომელიც ავადმყოფია, რომელიც ცუდად აღზრდილია, რომელიც მშვიერია, რომელიც ვინ იცის რა პირობებში გაიზარდა და გაიხრწნა, ან განვითარდა (კანონისათვის ეს სულ ერთია), განისჯების იმისთანა ადამიანთაგან რამდენიმე საათის განმავლობაში, რომელთაც არ იციან არც მისი ხასიათი, არც მისი ბიოგრაფია, არც მისი აღზრდის პირობები, არც მისი სულის კვეთება, არც სიყვარული, არც სიძულვილი არ აქვთ მისდამი, — არამედ მხოლოდ კანონის მუხლის ძალით, რომელშიდაც ბარბაროსობისა და აბსურდის მეტი არა სწერია რა. — აი რა არის სამსაჯულო. და ამას სამართალს უწოდებენ.

და მონობის მრავალი ფორმები კაპიტალიზმადის, — საკუთრება, პრივილეგია ერთი საზოგადოების, სახემწიფო ტიპის საზოგადოების აღიარებისა, სამსაჯულო და სხვა, — ყოველივე ის, რის წინააღმდეგაც წასვლა დანაშაულად მიაჩნია კანონს, — რა

არის, თუ არა სახელმწიფო, ყველა მისი დაწესებულებით, რომელთა სულიც კანონია, და რომლის შედეგიც ომია ყოველთვის, სიკვდილი და განადგურება? ეს უკანასკნელი კი არის სწორედ დიდი სოციალური დანაშაული, რადგანაც, თუკი არსებობს დანაშაული და მისი განსაზღვრა შეიძლება, ეს უნდა იყოს ჩვენი ფიქრით, ყოველივე მოქმედება ადამიანისა ან ადამიანთა ჯგუფთა, რომელნიც ადამიანს უშლიან თავისუფლებას, საზოგადოებრივობას, არღვევენ პრინციპს ძალთა ეკონომიისას და ადამიანის ტომი განადგურებისაკენ მიჰყავთ. ამ განსაზღვრით კი თვით გვირგვინოსნები, მისი ლენერლები, მინისტრები, ჯარი და პოლიცია, მსაჯულები, ჯალათები და სხვ., კაპიტალისტები და მემამულეები, მღვდლები და ათასი წვრილი და მსხვილი სახელმწიფო მოხელე, — სულ დამნაშავეები ყოფილან, და დაე მათაც უცადონ მათ უღმობელ მსაჯულს, — რევოლიუციას, თუ მართლა დასჯაა დანაშაულის დამახასიათებელი შედეგი. დანაშაული თვით სახელმწიფო, თვით კანონი ყოფილა, — და ნამდვილად, ფაქტურად დღეს ამის უარ-ყოფა არ შეიძლება.

მოსპეთ კანონი — მოისპობა დანაშაულიც. წინააღმდეგ შემთხვევაში — „კოკასა შიგან რაცა სდგას, იგივე წარმოსდინდების“ :

მაგრამ შეიძლება მკითხონ: მართალია, რომ თანამედროვე კლასიურ საზოგადოებაში კანონი მონობაა და ძარცვა-გლეჯა-წამების განმტკიცება;

როდესაც კი კლასები მოისპობა, მაშინ ხომ კანონი მთელ მწარმოებელ საზოგადოებას დაიცავს? მაშ როგორ შეიძლება ასე აბსოლიუტურად კანონის უარ-ყოფა? გარდა ამისა, როგორ შეიძლება საზოგადოებრივი ცხოვრება უკანონოდ, ე. ი. თუ საერთო სურვილთა და მოქმედებათა გამომხატველი ნორმები არ არსებობს.

III

რა არის კანონი, რად შეიძლება იყოს კანონი არა კლასიურ საზოგადოებაში? პასუხი ადვილია. კანონი — კანონია, ყოველთვის, ყოველგვარ საზოგადოებაში: იგი გამოხატულებათა იმ დაწესებულებათა სულისა, რომელნიც შეადგენენ საზოგადოებრივ ორგანიზაციის ტიპის განსაზღვრულ დამახასიათებელ მხარეს. მხოლოდ მიზანი შეიძლება შეიცვალოს ცალკე კანონისა, შეიძლება კანონთა რიცხვი შემცირდეს, ან გაძლიერდეს, მაგრამ ამით მისი შინაარსი არ იცვლება, — კანონი ყოველთვის რჩება სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციის გამომხატველ ფორმულად. მაგალითად, თანამედროვე საზოგადოებაში კანონმდებლობის მიზანია უმთავრესად კერძო საკუთრების დაცვა, არა - კლასიურ საზოგადოებაში კი შეიძლება კანონი აღარ შეეხებოდეს კერძო საკუთრებას, რადგანაც კერძო საკუთრება აღარ იქმნება. მაგრამ ადამიანთა შორის ათასნაირი სხვა განწყობილებაა გარდა კერძო-საკუთრების განწყობილებათა. თეორიულად, კანონს შეუძლია გამოჰხატოს უმ-

კირესი ან უმეტესი *) ნაწილი ამ განწყობილებათა, — გამოჰხატოს თავისებურად, ე. ი. ძალით გაიყვანოს ცხოვრებაში არა ნამდვილი განწყობილებანი, რომელთაც ძალით გაყვანა არა სჭირდებათ, რადგანაც ბუნებრივად არსებობენ, — არამედ იმ დაწესებულებათაგან გამოსული ბრძანება მოახვიონ ხაზს თავზედ, რომელნიც აუცილებლივ წინ უნდა უძღოდნენ ყოველსავე ახალი ტიპის კანონმდებლობას და რომელნიც საფუძვლად ხდებიან განსაზღვრულ სახელმწიფოებრივ საზოგადოებისა.

მაგალითად, ს. დ.-ების კოლლექტივიზმი სრული ტიპია იმგვარ საზოგადოებრივ ორგანიზაციისა, სადაც თანამედროვე ფორმა კერძო საკუთრებისა ისპობა, მაგრამ ინახება თითქმის ყველა თანამედროვე სახელმწიფო დაწესებულებანი, რომელთა სულიც უნდა ჩაედგას მომავალ კანონს.

რა არის კოლლექტივიზმი ს. დ.-ებისა? **)

კოლლექტივიზმი, ანუ უკეთ რომა ვსთქვათ, სახელმწიფო კაპიტალიზმი, დამყარებულია შემდეგ პრინციპზედ: თვითოეულმა უნდა იმუშაოს ან იმდენი, რამდენიცა სურს, ან იმდენი, რასაც სახელმწიფო გადასწყვეტს, და ჯილდოდ მიიღოს თავისი

*) რაიცა ცხოვრებაში არასოდეს არა ხდება.

**) თანამედროვე კოლლექტივიზმი ს. დ.-ებისა და ძველი ინტერნაციონალის კოლლექტივიზმი, რომელსაც ემხრობოდა ბაკუნინი და ესპანელი მუშები (ამათ ახლაც აქვსთ ეს სახელი) სულ სხვ. და სხვა რამ არის.

შრომის ღირებულება საქონლით, რომელსაც გამოიტანს სახელმწიფო ან სამაზრო მალაზიებიდან თავის შრომის რაოდენობის კვიტანციის წარდგენის შემდეგ.

ცხადია, ამ პრინციპზედ აგებული საზოგადოება ნამდვილი სახელმწიფო ტიპია საზოგადოებრივი ორგანიზაციისა, და ლოლიკურად შეუძლებელია ამგვარ საზოგადოების წარმოდგენა, თუ სახელმწიფო დაწესებულებათა სული არ გამოიხატა **კანონებში**. მიუმატეთ ამას ათასნაირი სხვა განწყობილებანი, გარდა ეკონომიურთა, რომელნიც ხალხში არსებობენ და იარსებენ ყოველთვის, ყოველ საზოგადოებაში, და რომელთაც **სახელმწიფო, არც ერთი სახელმწიფო** თავის დღეში არ დასტოებს ბრკალდაუქვლებლად და კანონის კალაპოტში ჩაუყენებლად, — და ეს „სოციალისტური“ სახელმწიფო წარმოგიდგებათ თვალის წინ მცირე ანალიზის შემდეგ, როგორც ფერ შეცვლილი სურათი თანამედროვე სოციალურ წუმპისა, — სურათი თანამედროვე კაპიტალიზმ-სახელმწიფოს განუყოფლობისა და ერთარსებობისა.

წარმოების მოწყობა და სამრეწველო ანტრეპრიზა, მუშათა განაწილება, თუ ეს განაწილება არ მოხდა მოთხოვნისა და მიწოდების კანონით, როგორც ესა ჰგონია ვანდერველდს, — დადგენა სამუშაო ქირისა შრომის ხარისხის მიხედვით სხვა და სხვა მრეწველობის დარგში, ჩეკების ფაბრიკა-

ცია და მათი დასარიგებელი ბიუროები, ათასნაირი ამგვარი მსხვილი და წვრილი საქმე წარმოებაში, — შემდეგ გარანტია ყოველი მშრომელისათვის თავისი შრომის ღირებულების მიღებისა, თვალყურის დევნება, რომ ჩეკები არაეინ მოაგროვოს, როგორც კერძო სიმდიდრე, რომ არაეინ მოიპაროს სხვისი შრომის გამომხატველი ჩეკები და სხვა, — შემდეგ დამოკიდებულება ცოლისა და ქმრისა, შვილთა და მშობელთა, აღზრდისა და სწავლა-განათლების საქმე, მეცნიერებისა და ხელოვნების მრავალ დარგათა საქმე, კონფლიქტები კერძო პირთა შორის და კერძო პირთა და „საზოგადოების“ შორის, როგორც ამბობენ იურისტები, — ეს კონფლიქტები ყოველთვის იქმნება, განსაკუთრებით იმგვარ საზოგადოებაში, სადაც მმართველობაა თუ გინდ ანგელოზებისაც, — ყოველივე ეს სახელმწიფომ უნდა იღვას თავზე და მხოლოდ მცირე ასპარეზი უნდა დაუტოვოს სამოქმედოდ თავისუფალ ჯგუფებს.

წარმოიდგინეთ, როგორი ორგანიზაცია უნდა ამგვარ საზოგადოებას, რამდენი ძალ-დამტანებელი დაწესებულება, და, მაშასადამე, რამდენი **კანონი**, რომელთაც წარმოუდგენელია რომ ყველა **დაემორჩილოს**, რადგანაც ის კანონი, რომელიც ყველას გულშია აღბეჭდილი, როგორც წმინდათა წმინდა და დაურღვეველი რამ, კანონი არ არის, როგორც, მაგალითად, მუშაობის შემდეგ ჰამა არაეის არ დაუკანონებია, — არამედ ეს უკანასკნელი საზოგადოდ **მოთ-**

ზოგნილებაა ყოველივე ორგანიზმისა. აგრეთვე იმგვარი რამ, რაიც **მოთხოვნილებაა** მთელი საზოგადოებისა და კერძოდ ინდივიდისა, თავის დღეში არ დაკანონდება, რადგანაც ეს **მოთხოვნილება** თავის თავად სრულდება, ან სცდილობენ შეასრულონ, უმეტეს ნაწილად სწორედ კანონის წინააღმდეგ.

კანონი წარმოუდგენელია, **თუ მორჩილნი არ არიან საზოგადოებაში, ან არა მორჩილნი.** იურისტები მართალს ამბობენ ამიტომ, — ~~კანონის ხასიათი მისი დარღვევის დასჯით დახასიათდება.~~

მაშ მორჩილება და ურჩობა და ამ უკანასკნელთა მიერ გამოწვეული დასჯა დაახსიათებს კანონს მომავალ საზოგადოებაშიაც, რომელიც სახელმწიფო გეგმაზედ იქმნება აშენებული, როგორც გვეუბნებიან **კლასთა მომსპობი ს. დ.-ები!**

მაგრამ კანონის შემდგენელი — კანონმდებელი არიან, — სულ ერთია, კაპიტალისტურ საზოგადოებაში თუ სახელმწიფო-სოციალისტურში. **უმთავრობო** საზოგადოება კი ხომ არა სწამთ ს. დ.-ებს? და თუ უმთავრობო სწამთ და უსახელმწიფოც, მაშინ ხომ ს. დ.-ები არ იქმნებიან! თუ გინდ ეს კანონმდებელი აირჩიონ საუკეთესო საარჩევნო თეორიის მიხედვით, საქმე არ იცვლება. კანონმდებელთა კრება მაშასადამე აუცილებელია. — ეს ერთი დაწესებულება თანამედროვე საზოგადოებისა, ერთი ჯგუფი მუქთა ხორათა, რომელიც რჩება მომავალ საზოგადოებაში. — კანონმდებელი კანონებს

გამოსცემს ყველა ზემოხსენებულ საზოგადო საქმეთა მოსაგვარებლად და განსაწესიერებლად, და რადგანაც ამ კანონთ აღსრულება სჭირდება, რომ თავისი შინაარსი უამისოდ სრულიად არ დაჰკარგოს, საჭიროა აღმასრულებელი ძალა, ე. ი. მინისტრები, ათასნაირი ადმინისტრატორი, ჟანდარმები და ჯაშუშები, შეიძლება მილიციაც, თუ კი უკმაყოფილოთა რიცხვი ძლიერ ბევრი იქმნა. — ეს მეორე ჯგუფი მუქთა ხორათა, რომელიც თანამედროვე საზოგადოებას ანადგურებს. — კანონის მოწინააღმდეგეთ ხომ გასამართლება და დასჯა უნდა, რომ კანონმა აგრეთვე ძალა არ დაჰკარგოს და შინაარსი. ამისთვის კი საჭიროა მსაჯულ-ადვოკატები, საპრობილევები და სხვ.—ეს მესამე ჯგუფი მუქთა ხორათა, რომელიც აგრეთვე თანამედროვე საზოგადოების გამათახსირებელია,—და ასე დაუსრულებლივ, — მთელი დაწესებულებანი თანამედროვე საზოგადოებისა საკანონმდებლო ორგანოდან დაწყებული პოლიციის პრეფექტურამდე და საპრობილემდე, მთელი თავისი ჯოჯოხეთური ბიუროკრატიული სიბზელითა და პოლიციურის ძალმომრეობით, აღსდგებიან არა კლასიურ საზოგადოებაში, **სადაც კანონი გამოჰხატავს** აგრეთვე იმ დაწესებულებათა სულს, რომელთაც სახელმწიფოებრივი ხასიათი აქვსთ, ე. ი. მართვისა და ძალდატანების ორგანიზაციის ხასიათი.

მაგრამ გვეუბნებიან — აქ საქმე **უმეტესობის** ინტერესთა დაცვაა და არა კერძო პირთა კაპრი-

ზიო. ეს არის ჩვენი მომავალი სახელმწიფოს ფუნქცია და ამიტომ გვინდა მთავრობაც და მისგან შექმნილი კანონიკო.

მაგრამ რა არის უმეტესობა და უმცირესობა?

1) ეს ცნებანი ერთობ და მომეტებულად შედარებითი ცნებანი არიან. მაგალითად, შეიძლება ხალხის უმეტესობა ერთი ათასით იყოს მეტი უმცირესობაზედ, შეიძლება 30,000,000 ადამიანში 15 მილიონი და ნახევარი, ან თუ გინდ 16 მილიონი შეადგენდეს უმეტესობას და დანარჩენი 14-ნახევარი მილიონი ან 14 მილიონი კი უმცირესობას. — რა უნდა ვსთქვათ, მაშასადამე, იმ კანონზედ, რომელიც მთელი თოთხმეტი მილიონის წინააღმდეგია და ვერ აკმაყოფილებს მას?

გარდა ამისა, წარმოიდგინეთ სიძლიერე იმ ძალადამტანებელ ორგანიზაციისა, რომელსაც კანონი ამ უმცირესობის წინააღმდეგ და უმეტესობის სასარგებლოდ ძალით გაჰყავს ცხოვრებაში? წარმოიდგინეთ აგრეთვე, რომ ეს 14 მილ. ხალხი **სულ შეგნებულა, რაიც უსათუოდ უნდა ვიგულისხმოთ სოციალისტურ სახელმწიფოში**, და არ უთმობს არაფერს არც კანონს, არს უმეტესობას, მუდამ ჯანყდება კანონის და უმრავლესობის წინააღმდეგ, მუდამ ახდენს რევოლიუციას, — და მაშინ გაიგებთ, თუ როგორი ჯარი, როგორი პოლიცია, ძალ-მომრეობა და რეპრესიები დასჭირდება მომავალ

კანონს ამ მრავალ მილიონ შეგნებულ უმცირესობის ასალაგმავად.

2) წარმოვიდგინოთ, რომ მომავალი სახელმწიფოს მომხრენი აღიარებენ უმცირესობა-უმრავლესობის პრინციპს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც უმცირესობას აქვს ძლიერ ახლო საზღვარი ნულთან, ე. ი. იგი უდრის მთელი ხალხის მე- $1/1000,000$ -ს ან ორ შემთხვევაში, და ასე ძლიერ ცოტას, — უმეტესობის საზღვარი კი მთელი ხალხია. — მაშინ თვით პრინციპი კანონმდებლობისა და სახელმწიფო ორგანიზაციისა ირღვევა, რადგანაც ა) თუ უმეტესობა უდრის მთელს და უმცირესობა ნულს, მაშინ ხალხის ორგანიზაცია ისეთი ყოფილა, რომ ორგანიულად გამოდიან გადაწყვეტილებანი თვით ხალხთა მასიდან, უმთავრობოთ და უწარმომადგენლოდ, რადგანაც შეუძლებელია რამდენმამე წარმომადგენელმა აბსოლიუტურად გამოჰხატოს ყველა ინდივიდთა ერთი და იგივე აზრი და მისწრაფება. — გარდა ამისა თვით ეს ფორმულა აბსურდია, რადგანაც თავისთავად ყოვლად შეუძლებელია 30,000,000 ხალხმა ერთი რაიმე გადაწყვეტილება გამოიტანოს ყოველთვის ისე, რომ ყველა ერთიმეორის თანხმა იყოს ყველა კითხვებში. მართალია, რომ ჰკითხოთ, ყოველი კაცი გეტყვისთ, — ჰამა საჭიროა, მაგრამ სწორედ ეს აზრი, თუ გინდ მილიარდ ხალხისა, არ ჩაითვლება კანონად, არ ჩაითვლება კანონად აგრეთვე არც ერთი აზრი ან გადაწყვეტილება ხალხისა, —

თუ ამგვარი „გადაწყვეტილება“ ხალხისა შესაძლებელია, — რომელზედაც ყველა ყოველთვის თანახმაა, ე. ი. როდესაც უმცირესობა უდრის ნულს. ბ) თუ უმეტესობა უდრის თითქმის მთელს და უმცირესობა ძლიერ მცირეა, მაშინ უნდა ვიანგარიშოთ მოძრაობა ამ მცირისა, რომელიც უკან მსვლელობით მიისწრაფის ნულისაკენ, წინმსვლელობით კი მთლის ნახევრისაკენ, რაიცა გამოიწვევს პირველს შემთხვევაში თვით კანონის უარ-ყოფას, ან 30 მილიონის ხალხის მიერ ერთხმად ყველა სხვა-დასხვა კითხვის გადაწყვეტას, ე. ი. აბსურდს, მეორე შემთხვევაში კი საშინელს დესპოტიურსა და მონურ საზოგადოებრივ ორგანიზაციას, კანონზედ დამყარებულს. გ) თუ უმცირესობა არც ძლიერ მცირეა და მთელის ნახევარზედაც შორს არის, მაშინაც პირდაპირი შედეგი ამისა კანონის უარყოფა იქნება, რადგანაც საზოგადოებისათვის ძლიერ უფრო ხელ-საყრელია ამ თუ გინდ მავნებელ მცირე უმცირესობის ყოლა საზოგადოებაში, ან მათი მოვლა ათასნაირი ადამიანური საშუალებით, რადგანაც მომავალში უკეთ ეცოდინებათ მიზეზები ადამიანის სიცუდისა, — ვიდრე მათ დასასჯელად შექმნა ათასნაირ მხეცურ და მონურ დაწესებულებათა.

საზოგადოდ, შეგვიძლია განვიხილოთ ცალკე მომენტები უმცირესობის მოძრაობისა ნულიდან მთლის ნახევრამდე და ყოველთვის ვნახავთ, რომ ან კანონის უარ-ყოფა გამოდის, ან საშინელი მონობა და დესპოტიზმი, ან საშინელი აბსურდი, რაიცა

ნათლად გვიჩვენებს თვით უმეტესობა-უმცირესობის პრინციპის სიბრძნეობას.

90

3) უმცირესობა-უმეტესობის პრინციპი თვით, თავის თავად არის აბსურდი და მანებელი, რადგანაც აღვილი შესაძლებელია ძლიერ ბევრ კითხვაში, — და არასოდეს ყველა კითხვაში, — უმცირესობა, ან რამდენიმე ერთეული უფრო გონიერი, მცოდნე და ჰკვიანი იყოს, ვიდრე უმრავლესობა. მთელი ისტორია ამტკიცებს, რომ ეს მართლაც ასე ყოფილა ხოლმე. რევოლუციებისა, მეცნიერებასა, გამოგონებათა და ადამიანის მრავალგვარ შემოქმედებას ჰყავს თავის მოწამენი, თავისი უმცირესობა, დასჯილი უვრავლესობისაგან, ანუ მათ ვერედ წოდებულ „წარმომადგენლთაგან“. ამათი ცხოვრება — ისტორიის საუკეთესო - ფურცლებია, და მომავალ საზოგადოებაში რომ უმცირესობა დაიჩაგროს, მაშინ სულ უნდა შეჩერდეს მთელი წინსვლა ადამიანისა, შეჩერდება რა მისი ინიციატივა და თავისუფალი შემოქმედება. †

4) ჩვენა ვსთქვით, რომ თეორიულად უმცირესობის საზღვრები შეიძლება იყოს ნული და მთლის ნახევარი, პრაქტიკულად კი უმცირესობა ყოველთვის დიდ მასსას შეადგენს, რომლის დასამონებლად უნდა შეიქმნას ძლიერი დესპოტიური სახელმწიფო. და რამდენადაც უფრო შეგნებულთა ეს უმცირესობა, იმდენად უფრო სასტიკი იქმნება კანონი, თუ

გინდ დღეში ასჯერ შესცვალონ მთავრობის პერსონალი.

ბ) შესაძლებელია უმცირესობის ან უმრავლესობის გამონახვა და განსაზღვრა რომელსამე საზოგადოებაში? ჰმ! არ ვიცი როგორ აზროვნობენ ამის შესახებ დემოკრატები, რომელთათვისაც უმრავლესობა თაყვანსაცემ კერპად გადაქცეულა, — ჩემთვის თვით ამგვარის გამოცანის გამოცნობის ცდაც კი აბსურდია. როგორი უმრავლესობა ან უმცირესობა? როგორ პირობებში, როგორ მომენტში, რომელ კრებებში, როგორ გუნებაზედ მყოფ ხალხთა შორის? რომელი ერთი უმცირესობა ან უმეტესობა უნდა ვეძებოთ? როგორ უნდა შევადგინოთ თანსწორობა, ან თუ შევადგინეთ, როგორ უნდა გავარკვიოთ იგი, როდესაც მხოლოდ ერთ თანსწორობას შევადგენთ და მეტს ვერა, — ათასი გამოურკვეველი ოღონობიზ სავისეს, რომელთა შემწეობითაც უნდა გამოვირკვიოთ უმცირესობა, ან უმეტესობა, — ესეც თვით გამოურკვეველი ოღონობა? — დიახ, უმცირესობის ან უმეტესობის ნახვა და განსაზღვრა საზოგადოებაში, — ეს ერთი თანსწორობაა ათასი გამოურკვეველი ოღონობით, ერთი გამოურკვეველივე ოღონობის გამოსარკვევად, — ე. ი. აბსურდი!..

მაგრამ დემოკრატები ამას არ დასდევენ. მათ აქვსთ ერთი უუტლანქესი და უუაბსურდესი წესი ამ გამოცანის გარკვევისა. ეს არის **არჩევნები**, რომლის შემდეგაც დეპუტატები არდგენენ საკონმდებ-

ლო კრებას, მიითვისებენ რა ხალხთა შორის უმრავალფეროვანეს განწყობილებათა განწესრიგების პრივილეგიას დიდის პრეტენზიებით, რასაკვირველია.

ამ ამორჩეულთ ჰქვიანთ **ხალხის წარმომადგენლები**. ვის წინაშე? — როდესაც მეფის წინაშე არიან ხალხის წარმომადგენელნი; ე. ი. საღრმთო უფლების დროს, ამ სახელწოდებას აქვს კიდევ აზრი და შინაარსი. *) მაგრამ რესპუბლიკაში, ან მომავალ სოციალისტურ სახელმწიფოში? — ისინი წარმომადგენელნი არიან ხალხისა ხალხის წინაშე? — ეს აბსურდია, რადგანაც ხალხს თავის თავის წინაშე წარდგენა არ შეუძლია. — კანონის წინაშე? — მაგრამ თვით ჰქმნიან ესენი კანონებს და თვით არიან წარმომადგენელნი ურთი-ერთის წინაშე? — ეს კიდევ უარესი აბსურდია, რადგანაც ერთმანეთის წინ წარსადგომად ხალხი არც რესპუბლიკაში და მეტადრე სოციალისტურ სახელმწიფოში დეპუტატებს არ აირჩევს.

არავინ იფიქროს, რომ ეს სიტყვის კილოს გამობმა იყოს. ამას თავისი აზრი აქვს. მართლაც, საღრმთო უფლების დროს, ინგლისში, მაგალითად, ხალხი მართლა ჰგზავნიდა თავის **წარმომადგენლებს** მეფის წინაშე სხვა და სხვა საქმეთა მოსაგვარებლად, სათხოვნელათ და სხვა. აქედან წარმოსდგა თანამედროვე ინგლისის, მეფისაგან თავისუფალი პარლამენ-

ტი. — მაშინ იყო თვით ხალხზედ უფროსი ძალა, — საღმრთო უფლება. ეს ძალა რეალურად არსებობდა და მის წინაშე წარსდებოდნენ ხოლმე მონა ხალხის წარმომადგენელი. ეხლა კი, რესპუბლიკებში, ან მომავალ სოციალისტურ სახელმწიფოში, სადაც ხალხი სუვერენია, ან იქმნება სუვერენი, რას ნიშნავს ამ სუვერენის წარმომადგენელი? სრულწოდ არაფერს, გარდა ძველი მონობის ახალის ფერით შეღებისა, არაფერს გარდა იმისა, რომ ხალხი სრულიადაც არ შეიძლება იყოს სუვერენი არავითარ სახელმწიფოში, არც ბურჟუაზიულში და არც სოციალისტურში, თორემ მას წარმომადგენელიც აღარ დასჭირდებოდა...

მაგრამ მაინც დავანებოთ ამას თავი. ესთქვათ, რომ ხეირიანია ეს სახელ წოდება „წარმომადგენელი“ დემოკრატები ხომ ამბობენ, — ეს არის წარმომადგენა ხალხის „ინტერესთა“ მხოლოდო. მაგრამ ვიკითხოთ, — შესაძლებელია წარმომადგენლობა ინტერესთა დემოკრატებს რომ ჰქვითხოთ, რასაკვირველია შესაძლებელია, — მაშინა ჯანაბაა, როცა არჩევნების დროს ხალხი კენქს უყდის ხოლმე კანდიდატებსა და ამ არჩეული დეპუტატები პარლამენტში მიდიან ამ ინტერესთა დასაცველად. (ვის წინაშე?) კითხვა კი ასე ტლანქად არა სწყდება, უბრალოდ არა არის არჩევნების შინაარსი, არც ისეთი, როგორც დემოკრატებს ჰქონიათ.

წარმოვიდგინოთ, რომ ხალხის მიერ არჩეულნი

პირნი მართლა არიან წარმომადგენელი და გამო-
მხატველი ხალხის ნებისა და ინტერესთა. მაშინ გა-
მოდის, რომ სუმა ხალხის შემადგენელ ინდივიდთა
ნებისა, ინტერესთა და მისწრაფებათა უდრის, ან
ეთანხმება მათ წარმომადგენელთა ნებას, ინტერე-
სთა და მისწრაფებათა. მაშინ უნდა წარმოვიდგი-
ნოთ, რომ რამდენსამე კაცს შეუძლია გაიგოს სუ-
ლის კვთება და იდეალი ყოველ თავის ამომრჩე-
ლისა, — რიცხვი კი ამ უკანასკნელთა მილიონობით
არის ყოველ სახელმწიფოში, რიცხვი დეპუტატთა
კი ძლიერ მცირეა, რადგანაც ძლიერ დიდი რიც-
ხვი აფერხებს ტექნიკურად კანონმდებლობის საქმეს.
მაშინ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ არჩეული პირი
ყოვლის მცოდნეა, ყოვლის შემომქმედი და გამომ-
ხატველი მთელის საზოგადოების ნიჭისა, მთელი
მისი ჰორიზონტები მას გათვალისწინებული აქვს
წინდაწინ და შესაფერ კანონსა სდებს მომავალ სა-
მოქმედოდ საზოგადოებისათვის; მაშინ უნდა წარ-
მოვიდგინოთ, რომ ერთ კაცს შეუძლია თითქმის
ყველს განწყობილებანი ადამიანთა შორის გაითვა-
ლისწინოს, სისტემაში მოიყვანოს და თანახმად ამ
სისტემისა განაწესრიგოს იგი — და სხვა ბევრი რამ
ამგვარი აბსურდული რამ არის საჭირო იმისათვის,
რომ ამორჩეული პირი ნამდვილი წარმომადგენელი
და გამომხატველი იყოს მთელი სოციალური არ-
სებისა. მაშინ მთავრობა და ხალხი უნდა შევად-
როთ სამკუთხედის საფუძველსა და მის პარალელუ-

რად გაყვანილ ხაზებს. თუმცა ყოველი პარალელური ხაზი საფუძვლისა, გაყვანილი სამკუთხედის შიგნით, ნაკლებია სიგძით საფუძველზედ, მაგრამ როგორც ეს საფუძველი, ისე მისი პარალელური და მაზედ ნაკლები ხაზები შეესაბამებიათ იმ კუთხის გრადუსთა რაოდენობას; რომლის წინააღმდეგაც საფუძველი და პარალელური ხაზები არიან გაყვანილნი. ხალხი ვითომც საფუძველია სამკუთხედისა, უმცირესი პარალელური ხაზი, მაგალითად—ხალხზედ რიცხვით ნაკლები შთაწრობა. გრადუსთა რაოდენობა სამკუთხედის უმწვერვალეს კუთხისა, — „ინტერესები“, რომელიც ერთია მთავრობისათვისა და ხალხისათვისაც!.

საზოგადოებაში კი ასე არ არის. მთავრობა თავის დღეში ხალხს არ შეესაბამება, როგორც მისი ინტერესები ხალხის ინტერესებს არ შეესაბამება. ამიტომაც იგი ვერ გამოჰხატავს ხალხს. ადამიანები ხაზები არ არიან. მათი გრძნობანი, მათი მისწრაფებანი, მათი მრავალგვარი ინტერესები, მათი იდეალი, მათი აზრი, მათი მთელი არსება იმგვარი სუბიმაა ერთად, იმგვარი მოძრაევი რამ, რომ თვითეულ მათგანს შეუძლია ნაწილი თავის არსებისა გადააბას და შეუერთოს სხვისი არსების აგრეთვე ერთ შეიძლება უმცირეს ნაწილს, და წესი ამ შეერთებისა იცვლება მუდამ, შეიძლება დღეობით, თვეობითა და წლობით, იმისდა მიხედვით, თუ რა ნაწილები უერთდებიან ერთმანეთს ადამიანთა არსებისა, —

შეიძლება აგრეთვე საუკუნოებითაც იცვლებოდეს ზოგიერთი წესები ადამიანთა არსთა კოორდინაციისა, — მაგრამ მთელი მათი არსების შეერთებისა და საერთო მოქმედების განწყობილების პრეტენზია თვით ამ ადამიანთა მასისაგან რამდენიმე ამორჩეულ პირთა მიერ, რომელნიც თავის დღეში ვერ გამოჰხატვენ ამ საერთო ნებათა, სურვილთა და მისწრაფებათა, — ყოვლად შეუძლებელი და აბსურდი რამ არის. ამიტომაც არის, რომ ყოველი მთავრობა მხოლოდ უმცირეს რიცხვს ადამიანთა შორის განწყობილებათა აწესრიგებს კანონით, და ამ უმცირესი რიცხვის განწყობილება კანონით გვიხუთავს სულს, გვართმევს **თავისუფლებას**, ე. ი. გვიფარგლავს მოძრაობის წრესა და გვიკრძალავს მრავალ გვარ მოძრაობას. დღეს შეიძლება ჩვენ შორის განწყობილებათა უმცირესი პროცენტიც არ იყოს სახელწიფოს მიერ ბრძკვალ ჩაკიდებული და ესეც გვეჩვენება მონობად, ამის წინააღმდეგ ვიბრძვით, რევოლუციათა ცეცხლში ვვარდებით. დანარჩენი, დიდი უმეტესი ნაწილი განწყობილებათა კი არსებობს თავისუფლად, ანარქიულად კაცთა შორის. და როგორი მონობა იქმნებოდა, რომ ყველა ჩვენი განწყობილებანი კანონით იყვნენ განსაზღვრულნი! ეს იქმნებოდა იდეალური მონობა.

ამიტომაც არის აგრეთვე, რომ რაც უფრო დესპოტიურია სახელმწიფო, მით უფრო დიდია რიცხვი კანონთა და ბრძანებათა, და ადამიანთა განმა-

თავისუფლებელ ბრძოლაში საუკეთესო დადგენილ კანონთაგანი არიან კანონნი, რომელთაც **მოსპეს** ძველი **დასპოტიური** კანონები. საზიზღრობის მოსპობაც დიად შედეგებად მოგვეჩვენება ხოლმე მონობის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს!...

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ამორჩეულ პირთ მაინც აქვს პრეტენზია ხალხის სულისა და გულის, ხალხის ნებათა და მისწრაფებათა, ხალხის ინტერესთა გამოხატვისა, და სწორედ რადგანაც ეს შეუძლებელია, სწორედ ამიტომ იხატება ეს მათი პრეტენზია ასე ტლანქად, ასე აბსურდულად, — **კანონმდებლობაში**, რომელიც წარმოუდგენელია ძალდაუტანებლად.

ამორჩეულნი არ არიან მაშასადამე არც წარმომადგენელნი, არც დამცველნი ხალხის ინტერესთა, არც გამომხატველნი მისი საერთო ნებისა და სურვილისა, — არამედ **კანონმდებელნი** და სხვა არაფერი!

აქ არის ძირი უმცირესობისა და უმთავრესობის პრინციპის ნამდვილ უნიადაგობისა და პირდაპირ უარ-ყოფისა.

მთელი ხალხის შეკრება ყოველ დღეს, ყოველ შემთხვევაში შეუძლებელია, — მის მაგიერ კანონმდებელი სწყვეტს მრავალ კითხვას და ეს **კანონმდებელი** კი მისი არც გამომხატველია და არც წარმომადგენელი. არჩეულთა რიცხვი კი ერთად უუმცირესი ნაწილია მთელი ხალხისა, — მაშასადამე, დე-

მოკრატების მიერ უმეტესობის თაყვანის ცემის მიუხედავად, ჩვენა ვხედავთ ხალხის მასსაზღედ უუსასტიკეს ბატონობას **მცირე უმცირესობის მხრივ.**

ხან და ხან ამბობენ, რომ თუ ხალხს არ მოეწონა თავისი არჩეული პირები; გამოსცვლისო, მაგრამ წელიწადში თორმეტჯერაც რომ გამოსცვალოს, ამითი საქმეს არა ეშველებარა. საქმე დროში კი არა, პრინციპშია, სისტემაშია.

მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. კანონმდებელთა კრებაში კითხვა ყოველთვის ხმის უმეტესობით სწყდება. მაშასადამე, ხალხზედ ბატონობს კიდევ უფრო მცირე უმცირესობა, ე. ი. დეპუტატთა უმეტესობა, ხანდახან ერთი ხმის უმეტესობაც! და დეპუტატთა პირადი ხასიათი, მათი გუნება კანონის შემუშავების დროს, პირადი ჯიბრი კოლლეგათა შორის, კითხვათა არ ცოდნა, — რადგანაც კანონმდებლობას პრეტენზია აქვს ყოველივე მოაწესრიგოს და ყოველის მკოდნე და მომწესრიგებელი კაცის ნახვა კი შეუძლებელია მეტადრე დეპუტატობის მსურველთა შორის, — კიდევ სხვა მრავალი პირობა, ისეთნაირ საცოდავ და აბსურდულ სურათს წარმოადგენს თვით სოციალისტურ სახელმწიფოში მომქმედ კანონმდებლობისასაც, რომ არა თუ უმეტესობის ინტერესი და მისწრაფება არ იხატება მათ მიერ დადგენილ კანონებით, არამედ უნიკოთა და უდიერთა დესპოტიზმი განხორციელდება მთელი ხალხის მასსაზღედ. **(ამიტომაც სოციალისტური სახელმწიფო**

არ იქმნება თავისუფალი უსაშინელეს რევოლუციონისაგან.)

მაშ ვინ გაჰბედავს და იტყვის, რომ მთავრობას, როგორც არ უნდა იყოს იგი, შეუძლია გამოხატვა ხალხის უმცირესობის ან უმრავლესობის სურვილისა, ნებისა და მისწრაფებისა? კიდევ ვიტყვით, — რასაც კანონი ჰხატავს, ეს ძალით თავზედ მოხვეული გადაწყვეტილებაა რამდენიმე პირთა საზოგადოებისათვის, რომელიც მონობაში ვარდება მაშინვე, როგორც თავის ბედ-ილბალს მიანდობს თუ გინდ საუკეთესო ამორჩეულთაც, თუ გინდ სოციალისტურ საზოგადოებაშიაც.

ამგვარად ვერც უმრავლესობა-უმცირესობის პრინციპი უძლებს კრიტიკას. მაზედ დამყარებული კანონი არაფრით არ განირჩევა უბრალო, ძველ და თანამედროვე დესპოტიურ კანონისაგან.

ვერც სოციალისტური სახელმწიფო შორდება მონობასა და დესპოტიზმს, თუ ერთი დაწესებულება მაინც დასტოვა თანამედროვე სახელმწიფო ორგანიზაციისა, რომლის სულიც იქმნება **კანონი**, და მასასადამე ძალ-დატანება.

დაანებთ თავი თუ გინდ კოლლექტივისტურ სახელმწიფო სოციალიზმსაც, სადაც საქირაო შრომა ზღვითი კერძო საკუთრებაც რჩება, მხოლოდ შეცვლილი ფორმით, ზღვით ამიტომ იწვევს აუცილებელ სახელმწიფო ორგანიზაციას საზოგადოებაში, — აიღეთ რომელიც გინდათ საზოგადოება, განთავისუფლებუ-

ლი ყოველივე ეკონომიური მონობისაგან, მაგრამ მხოლოდ ერთი, უმცირესი დაწესებულება დასტოვეთ. თანამედროვე სახელმწიფოსა, დასტოვეთ მცირე შთანაჩენი სახელმწიფო ორგანიზაციის პრინციპისა, დაუტოვეთ სრულიად უმცირესი ასპარეზიც მმართველობასა და კანონმდებლობას, — და მცირე ანაღი-ზიც კი მიგიყვანსთ იმ დასკვნამდის, რომ კანონი აუცილებლად დესპოტიზმის სულად უნდა გადიქცეს; მუდამ თავს დასტრიალებდეს ბოროტი სულივით ტანჯულ ადამიანს; თქვენ წინ გადიშლება ძლიერ მალე ისევ თანამედროვე მონობის სურათი და იტყვიოთ: სანამ იმისთანა ანტისოციალური მოვლენა, როგორც კანონმდებლობა და მმართველობაა, არ მოისპობა, მანამ დანაშაული და მონობა კაცობრიობის ხვედრი იქნება!..

ვინ უნდა გემართოს? ისევ კაცებმა, მათ უნდა დაგვიწერონ წესნი ჩვენი მოქმედებისა, მათ უნდა გაგვსაჯონ, — მათ, რომელთაც მხოლოდ არჩევით აქვსთ ეს უფლება, — ამ აბსურდულ და ტლანქი საშუალებით, — მაშინ როდესაც შეიძლება მათგან განსჯილი და განწესრიგებული მოქმედება ადამიანისა ბევრად მაღლა იდგეს და უფრო ზნეობრივი იყოს, ვიდრე მათი საკუთარი, ბ. ბ. კანონმდებელთა და მსაჯულთა ზნეობა და მოქმედება! ამითი აიხსნება, ვიმეორებთ, ის საშინელი, სასტიკი ბრძოლა, რომელიც არსებობს ხალხთა და მთავრობათა შორის,

როგორც არ უნდა იყოს საზოგადოება, თუ ამ უკანასკნელს მთავრობა და კანონი მართავს.

მართო ამ კანონმდებლობისათვის და განსჯისათვის სდგანან ისინი ყოველ დამნაშავეზედ უფრო დაბლა, სხვაფრივაც რომ წმინდანები იყვნენ!

მართალი იყო ბრძენი სოკრატი, როდესაც ეუბნებოდა, აღარ მახვსოვს რომელ ათინელ კეთილშობილს, რომელსაც ქვეყნის მართვა მოესურვებია: შენ რომ შენი ცოლი ვერ შეგიკავებია და შენი მამულისთვის ვერ მოგივლია, ერთი მითხარი, როგორ უნდა უპატრონოდ და მოუფრო მთელ ქვეყანასაო?

ეხლა კი ბევრს არცხვენია ბრძნის ამ სიტყვებისა, როგორც შერცხვა ათინელ კეთილშობილს, ოდეს ისმინა იგინი სოკრატისაგან? არა გვგონია! *) მაგრამ მკითხავენ, — მაშ რაა **საზოგადოებრივობა თუ არა კანონი?** — სულ სხვა რამ. საზოგადოებრივობა კანონი არ არის, იგი მისი წინააღმდეგია, არა თუ იგივე ცნება, რაიცა კანონი.

*) განსაკუთრებით ჩვენში, — ყოველი ეულიკი, რომელსაც ათ შაურს ვერ ანებებ ორ ნაბიჯზედ, ყოველი უნიჭო და უვიცი და ყოველი ენა ბრგვილი მიისწრაფის დეკლადობისაკენ, ხალხის სამართავად, რაღაი ეღირსათ და „დუმა“ იქმნა მოწვეული! — ჰოი სირცხვილო, საღლა ამის შენი სიწითლე!.. ქართველ ხალხსაც, რომ ბედი ჰქონია ამისთანა მირაბობის მოძიბნაში, როგორც ჩვენი „წარმომადგენლებია!“

IV

კანონისა და საზოგადოებრივობის შედარება ყოველად შეუძლებელია, რადგანიც ისინი არიან ორი ცნება, რომელთაც არავითარი საერთო საზომი არა აქვს. საზოგადოებრივობა ხანგრძლივი საზოგადოებრივ ცხოვრების მიერ შემუშავებული წესია მრავალ ინდივიდთა ბუნებრივ დამოკიდებულებათა, ორგანიკულ არსთა შორის, — მათ ჩვეულებათა, მათ ენერჯიათა შეერთების მრავალ ფეროვანი გამოხატულება, — კანონი კი ერთი გაბატონებული კლასის დესპოტიზმის გამოხატველია. საზოგადოებრივობა წარმოუდგენელი მანძილით არის დაშორებული კანონს. პირველის დასაბამის დრო გამოურკვეველია, კანონი კი ისტორიულად ახალი მოვლენაა საზოგადოებრივობასთან შედარებით, ძირი კი მათი წარმოშობისა სრულიად სხვა და სხვაა. პირველის წარმოშობა სრულიად გადის ისტორიის და ადამიანის ცხოვრების დროდამ, მეორე პირველთან შედარებით სრულიად ახალი მოვლენაა ადამიანის ცხოვრებისა, ისიც არანორმალური ცხოვრებისა.

კანონი მხოლოდ ერთი მომენტია „საზოგადოებრივობისა“, მაგრამ უუსაზიზღრესი მომენტი, რომელსაც არავითარი საერთო არა აქვს რა ნამდვილ საზოგადოებრივობასთან ზ მისი სრული წინააღმდეგია. ამიტომაც არ შეიძლება აგრეთვე მათი დაპირდაპირება როგორც ნაწილისა და ერთი მთლისა. მათი

დაპირდაპირება ისეთივე აბსურდია, როგორც **სახელმწიფოსა** და **საზოგადოებისა**, თუმცა ძლიერ ბევრი სცდილობს ეს ორი უკანასკნელი ცნება პირდაპირ იდენტიური გახადოს.

პრინციპი კი საზოგადოებრივობისა და კანონისა სრული წინააღმდეგნი არიან ერთმანეთის და ერთმანეთსა ჰრიცხავენ. თვით საზოგადოება არ არის მექანიკურად შეერთებული სუმა პიროვნებათა, რომელთაც კანონის მუხრუჭი აქვსთ მოჭერილი და მხოლოდ მექანიკურად არიან ერთმანეთზედ მიწებებულნი, იმგვარად, რომ თუ ეს მუხრუჭი მოუშვით, მაშინვე დაიშლება ყოველგვარი განწყობილება ამ პიროვნებათა შორის, დაიწყება ურთი-ერთის გლეჯა, თავპირის მტვრევა და სისხლის სმა. ინგლისელ ფილოსოფოსს ჰობსს ადამიანის ბუნება ძირითადად ეგონა რაღაც საძაგელი და ანტისოციალური რამ, ადამიანის საზოგადოება კი, მისი აზრით შესაძლებელი იყო მხოლოდ იმ პირობით, თუ მთელი მასსა ხალხისა ერთ დიდ ჯოგს, და ისიც მხეცთა ჯოგს, — წარმოადგენდა, მას ზემოდ კი უსათუოდ უნდა ყოფილიყო ტლანქი ფიზიკური ძალა, რომელსაც უნდა ემართა და განეწესრიგებია მთელი ცხოვრება ამ საშინელ მხეცთა საზოგადოებისა. ეს იყო ჰობსის რწმენა, — დამყარებული უფრო მისი დროის, მე-XVII საუკუნის უმეცრებაზედ, ვიდრე მის პირად გამოკვლევაზედ, — და ამითი აიხსნება მისი განუსაზღვრელი თაყვანისცემა დესპოტიზმისადმი და მთავრობათა

სისასტიკისადმი, რამაც დიდ მეცნიერ ჰექსლეისაც კი ხელი შეუშალა სიწმინდითა და ფართოდ გაეგო მთელი ღრმა ფილოსოფია დარვინის „არსებობისათვის ბრძოლისა“.

ძლიერ ღრმა, უუძველესი და საყოველთაო მოვლენაა საზოგადოებრივობა. თანაც კვლევა-ძიებას მისი წარმოშობისას და მისი განვითარებისას შედარებით ახლა შეუდგენ მეცნიერები. სოციოლოგია ჯერ არ არის დამყარებული „საერთო კანონებზედ“, მას ჰყავს თავისი ერთდღეები, მასა ჰყავს, თუ გნებავს, გალილეები, კოპერნიკები და შეიძლება კეპლერებიც. ნიუტონი კი ჯერ არ გამოსჩენია, — და ეს არის მიზეზი, რომ დღეს სოციალურ მოვლენებზედ ასე გაბედულად ლაპარაკობს მრავლის უმრავლესი უმეცარი და დილექტანტი. მაგრამ რაც ცნობილია თანამედროვე მეცნიერების მიერ, ისიც სრულიად საკმარისია, რომ უმეცარი ადამიანის გულიდანაც აღმოიფხვრას კანონის კერპის სიყვარული, თუ წარსულისა და აწმყოს ფაქტების ყურადღების მიქცევის სურვილი ექმნება და არ იტყვის ტვინ-გაკაჟებული დოგმატიკოსივით: „credo quia absurdum“.

პირველი, უძლიერესი და უუთვალსაჩინოესი დამატკიცებელი საბუთი საზოგადოებრივობისა და კანონის სხვა და სხვაობისა, აგრეთვე უკანონოდ ცხოვრების სრული შესაძლებლობისა, არის ის ფაქტი, რომ ადამიანთა საზოგადოებამ და მასზედ წინააღმდეგოდ ცხოველთა სიზოგადოებამ კანონი არ იცო-

და, კანონზედ წარმოდგენაც არ ჰქონდა, მიუხედა-
ვად იმისა, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრება კაცთა
საზოგადოებაში ისე მარტივიც არ იყო, როგორც
ეს ბევრ იაფ-ფასიან სოციოლოგებსა ჰგონია. 191

— საზოგადოება ისეთი უნივერსალური მოვლენაა,
რომ ლანესსანის სიტყვით, მაგალითად, თვით არა
ორგანიული არსნიც არდგენენ მრავალ-გვარ ასსო-
ციაციებს არსებობისათვის ბრძოლაში. პიტალო კლ-
დეებიდან დაწყებული თვით გონიერ ადამიანამდე
ამ ურთი-ერთ ძალთა შეერთების წყალობით არ-
სებობენ მრავალ-გვარი და მრავალ-ფეროვანი ინდი-
ვიდნი ქვეყანაზედ, ამ ორიგინალური მოაზრის წარ-
მოდგენით. აგრეთვე თუ გავსინჯავთ სხვა მეცნიერთა
შეხედულებას, თითქმის ყველანი მივიდენ იმ დას-
კვნამდის, რომ დაწყებული თვით ზეცის უზარ-მაზარ
სხეულთა კრებულიდამ პატარა ცხოველის შემადგე-
ნელ ცოცხალ უჯრედებამდე და ნივთიერების კიდევ
უფრო მარტივ ნაწილებამდე; — ყოველივე ასსოცია-
ციანა ურთი-ერთთან განწყობილებათა მქონე ნაწი-
ლთა, რომელთაგანაც თვითეული დამოუკიდებელია
მეორისაგან, არ ექვემდებარება მას, როგორც უმც-
როსი უფროსს. ამგვარად ის ცრუ-რწმენაც, ვითომც
მზე იყოს მთავარი და გამგე სხვა პლანეტათა — ეს
რწმუნებაც განქრა და თანამედროვე მეცნიერებაში
საჭირო აღარ არის ქებათა-ქება ვუგალობით უზენაესს
გეომეტრს, რომელმაც შექმნა იდეალური წესიერება
და ერთ დიდ ბრწყინვალე სხეულს, მზეს, სხვა უფრო

პატარა სხეულნი **დაუმორჩილა**.— განვიხილავთ რა სხვა მრავალგვარ სხეულთა, სხვა მრავალგვარ ინდივიდთა, განსაკუთრებით სიცოცხლის მოვლენას, — თვალწინ წარმოგვიდგება ერთი დიადი მოვლენა ინდივიდთა ენერგიების აუცილებელი და თავისუფალი შეერთებისა; ეს მოვლენა უნივერსალურია, მას არ აქვს აგრეთვე არავითარი წინაღ განსაზღვრული მიზანი; ტელეოლოგიური ელემენტი არ შედის და არც შეიძლება შევიდეს ამ უნივერსალური მოვლენის აღხსნაში. ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ გავარკვიოთ წესი, პრინციპი ამ მრავალ-ფეროვან მოვლენათა ურთი-ერთთან მსგავსებისა, რომელიც არის შემდეგი: ყოველივე მოძრაობა ხდება ნაკლების და ბრკოლებისაკენ, უმეტესი ძალის მიერ; ანუ— მინიმუმი ენერგიის ხარჯვისა და მაქსიმუმი მუშაობისა; ანუ ცხოველთა და განსაკუთრებით კაცთა საზოგადოებათა შესახებ ეს პრინციპი გამოიხატება შემდეგნაირად: მინიმუმი ინდივიდუალური ენერგიის ხარჯვისა და მაქსიმუმი მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა; ანუ ძალთა ეკონომია, — აი რა უდევს საფუძვლად ყოველ-ნაირ ასსოციაციას. ადამიანის ძალთა ეკონომია კერძოდ, — აი რა არის თვით ესენცია კაცთა საზოგადოებისა, — აუცილებლობა, რომელიც არა შლის საზოგადოებასა და მის მუდმივ მოძრაობაში მუდმივ ტენდენციას შეადგენს. *)

*) ღღევანდელი მეცნიერება იმგვარად არის გაუღწეობილი საუკუნეთა-მიერ შემუშავებული ანტროპომორფიული ტერმინებით, ჩვენ

თვით სახეთა შენახვის აუცილებლობამ წარმოშობა ასოციაციები ანდივიდთა შორის, თვით ცხოველთა შენახვის აუცილებლობამ წარმოშობა ცხოველთა საზოგადოებანი, — თვით ადამიანის სახის შენახვის აუცილებლობამ წარმოშობა აგრეთვე ადამიანთა საზოგადოება. მისი საფუძველია აგრეთვე ინდივიდუალურ ძალთა კოორდინაცია, მისი ფუნქცია — დაკმაყოფილება ინდივიდთა მოთხოვნილებათა, ხანგძლივი მუშაობით და ვარჯიშობით შესწავლა იმ საშუალებათა, რომელთა შემწეობითაც ადამიანისა და ბუნებისაგან უნდა გამოვიდეს უმეტესი ძალები ადამიანის უმცირესი ძალის დახარჯვით, როგორც ამბობს ლუი ფავრი. საერთო დახმარება და არა საერთო ბრძოლა იყო ძირი საზოგადოების წარმოშობისა ცხოველთა და კაცთა შორის, ამბობს

ისეთნაირად ვართ მიჩვეული ამ ენაზედ ლაპარაკს, რომ ყოვლად შეუძლებელია, რაც თუ გინდ წმინდა მეცნიერულ ენაზედ ვილაპარაკოთ, ეს მეტაფიზიკური, ანტროპომორფიული, ტელეოლოგიური ტერმინები არ ვიხმაროთ: ტენდენცია, შეგუება, ეკონომია და სხვ., თითქოს ბუნებას, როგორც ადამიანს (ისიც ჩვენი წარმოდგენით), ჰქონდეს რომელიმე წინაღ-განსაზღვრული მიზანი ან ტენდენცია—ან შეგუებისა, ან ეკონომიისა. დარვინიზმმა კიდევ დიდა ასპარეზი დაუტოვა მეტაფიზიკას ბიოლოგიაში. თვით თეორია შეგუებისა და შრავალი სხვა თეორიები მეცნიერულ ბიოლოგიისა მეტაფიზიკური-ხასიათისაა.—მხოლოდ ენერგეტიკის წინსვლას შეუძლია ამ ცნებათა განდევნა ბიოლოგიიდან, როგორც მან განსწმინდა თითქმის უკვე ფიზიოლოგია (იხ. დასტრი: „სიცოცხლე და სიკვდილი“).

კროპოტკინი, და მართლაც ზოოლოგია მრავალის ფაქტებით სრულიად ნათელ ჰყოფს ამ აზრს, რომელიც სხვა სიტყვებით განმეორებაა ზემოხსენებულისა.

ერთი სიტყვით, ჟამთა სრბოლაში, ათასნაირ ძალთა მოქმედებას შეუქმნია საზოგადოება მრავალ არსთა შორის; ათასნაირ ძალთა მოქმედებას შეუქმნია ცხოველთა და ადამიანთა საზოგადოებანი; მათ ამ საზოგადოებაში შეუმუშავებიათ საზოგადოებრივობა, რომელიც სწორედ გამოიხატება ინდივიდუალურ ძალთა ეკონომიაში, მათ შეუმუშავებიათ ათასნაირი სოციალური ჩვეულებანი, ისინი შეკავშირებულ არიან ათასნაირ ძალებთან, ათასნაირ პირობებთან; ადამიანი იმყოფება კოსმოსის, შემოფარგლული წრის, ურთიერთის გავლენის ქვეშ, იგი გადაბმულთა უუბნელეს წარსულთან მილიონი ჯაქვებით, აწმყოში მას ათასნაირი ძალები სწევენ და ამოძრავებენ, მომავალში მისი მოძრაობა განსაზღვრულ ძალებზედ არის დამოკიდებული. ის და მისი საზოგადოებაც ინტეგრალური ნაწილია მთელი მსოფლიოსი, იგი ფუნქციაა ათასნაირ ცვალებად ოდნობათა, ისე როგორც მისი და მისი საზოგადოების ფუნქციაა ყოველივე ის; რაც მათი მოქმედების გავლენის ქვეშ სახეს იცვლის; იგი აქტიური და პასიური არსია ერთსა და იგივე დროს; ის და მისი საზოგადოება შედგება ათასნაირ მოვლენათა კომბინაციისა, აგრეთვე მიზეზი ათასნაირ სხვა მოვლენ-

ნათა; ის და მისი საზოგადოება ერთ გამოხატუ-
ლებათაგანი არიან თვით საუკუნო ცხოვრებისა, —
და რა აქვს საერთო კანონს ადამიანის საზოგადო-
ების არსებასთან, — ერთს უუსაზიზღრესსა და უუმო-
კლესს მომენტს მისს ცხოვრებაში, — კანონს რომე-
ლიც შედარებით სულ ცოტა ხანია რაც უხამავს
ცხოვრებას, რომელიც კაცის ძალ მომრეობის ნა-
ყოფი იყო და არა ძალთა ეკონომიის პრინციპის
შედგევი, — რა აქვს კანონს საერთო საზოგადოე-
ბრივობასთან, რომელიც თვით კაცზედ უფრო ძვე-
ლი მოვლენაა და უნივერსალური?!

ავილოთ, მაგალითად, ადამიანის მოქმედების
უპირველესი და უფსაჭიროესი გამოჩენა, — შრომა,
წარმოება.

შეკავშირებულ არიან ისტორიულად და ლო-
ლიკურად შრომა, წარმოება და კანონი? — სრუ-
ლიადაც არა, მათ შორის არავითარი საერთო არა
არის-რა.

ჩვენ არც კი ვიცით შრომის წარმოშობის დრო, რო-
გორც არ ვიცით საზოგადოების წარმოშობის დრო.
ვიცით მხოლოდ, რომ უკანასკნელი უფრო ძველია
პირველზედ, რადგანაც ადამიანმა, უნდა ვიგულის-
ხმოთ აუცილებლად, თავის წინაპარ სოციალურ
ცხოვლიდან მიღო ნიჭი საზოგადოებრივობისა; —
საწარმოო იარაღთა მოგონება, შრომა, წარმოება,
კულტურა კი ადამიანის, ამ ცხოვლის განსაზღვ-
რული სახის შემონაქმედია. მიუხედავად ამისა არ

ვიციტ დრო შრომის წარმოშობისა, არ ვიციტ არც ერთი კაცის მსგავსი ცხოველი, რომელსაც ჰქონოდეს წარმოების ნიჭი, ზე სამაგიეროთ არ ვიციტ არც ერთი ეპოქა, როდესაც ადამიანს არა ჰქონოდეს ეს ნიჭი.

წარმოება, შრომა, ბუნების ძალთა სასარგებლოდ გამოყენება, ინდივიდუალურ ენერჯიათა შეერთება ზე მათი საწარმოო ხარჯვა, — ყოველივე ეს მრავალ ათას წელთა განმავლობაში ინახავდა ადამიანის სახეს განადგურებისაგან, ნაყოფი იყო მისი საზოგადოებრივობისა, შემონაქმედი მისი სოციალური სულისა, — თვით ბუნების ძალთა ფარგალში ტრიალისა, მოქმედებისა და ამ ძალთა გავლენის მიერ შემუშავებული წესი ადამიანის არსებობისათვის ბრძოლისა. — წარმოება და შრომა საზოგადოებაში სწორედ ინდივიდის ძალთა ეკონომიის პრინციპს იცავდა და მისი უზენაესი გამოხატულება იყო, და ამიტომაც არ არის საკვირველი, რომ პირველ-ყოფილ ბუნებრივ საზოგადოებას კომუნისტური ფორმა ჰქონდა და აქვს ეხლაც მრავალ ველურთა და ბარბაროსთა შორის; კომუნიზმი კი საუკეთესო შესაფერი წრეა ინდივიდუალურ ძალთა ეკონომიის პრინციპის განსახორციელებლად, რადგანაც პრინციპი: თვითფულისაგან მის ძალ-ღონეთა მიხედვით — თვითფულს მის მოთხოვნილებათა მიხედვით, — ფორმულა კომუნიზმისა, — სრულიად ეთანხმება პრინციპს: მინიმუნი ძალთა ხარჯვისა, მაქსიმუმი მოთხოვნილებათა და-

კმაყოფილებისა, — ე. ი. ინდივიდუალურ ძალთა ეკონომიის ფორმულას.

კანონი კი, როგორც არა ვსთქვით, სახელმწიფოსთან ერთად განვითარებული მოვლენაა, შედარებით გუშინდელი. სახელმწიფო, მისი ფუნქცია კანონი და ამ უკანასკნელის აღმასრულებელი სამსჯავრო ლოლიკურად და ისტორიულად ერთარსებანი და განუყოფელნი არიან, სრულიად ახალი მოვლენანი ადამიანის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. იგინი წარმოსდგნენ, როდესაც კომმუნისმი დაირღვა ათასგვარ მიზეზთა გამო, როდესაც ინდივიდუალურ ძალთა კოორდინაცია კი აღარ დაახასიათებდა საზოგადოებას, ეს უკანასკნელი კი აღარ ასრულებდა თავის ნორმალურ ფუნქციას — ინდივიდუალურ ძალთა ეკონომიის პრინციპის დაცვას, — არამედ როდესაც ერთი კლასისი მეორეზედ გაბატონდა, როდესაც ერთი ჯგუფი ხარჯავდა ენერგიას და თავის დღეში ვერ ივსებდა გარეშე წრიდან დახარჯულ ენერგიას, მეორე კი მთელი სოციალური ენერგიის მუშაობის ნაყოფს ისევავდა, ჰფლანგავდა, თვით კი არა ხარჯავდა საჭირო ენერგიას ყველა პიროვნებათა სასარგებლოდ. — როდესაც, ერთი სიტყვით, საზოგადოებას შემოესია მისი განმანადგურებელი ანტისოციალური ელემენტები, სახელმწიფომ მოუყარა თავი ადამიანის წარსულის მთელ ტალახს და ამ ტალახის სიბინძურე, სიმყარაღე, — დესპოტიზმი და მონობა, — გამოჰხატა კანონით, რომელიც ცეც-

ხლითა და მახვილით გაჰყავდა ცხოვრებაში ათას-
ნაირ ძალ-მომრევობით, დაწესებულებათა შემწეო-
ბით, და უსირცხვილოთ აღიარა, რომ მხოლოდ ეს
კანონია საზოგადოებრივობა და უამისოდ საზოგა-
დოება დაიშლება, ინდივიდები ერთმანეთს დასჭა-
მენო! და ეს კიდევ არაფერი, — მეცნიერებიც
და ასე გასინჯეთ სოციალისტებიც კი ლაპარაკობენ
ასეთს აბსურდსა და ავრცელებენ მყრალ აზრს სა-
ხელმწიფოებრივი ცრუმორწმუნოებისას!

რა აქვს საერთო მაშასადამე მთელი კაცობრიო-
ბის ორგანიული განვითარების ნაყოფს, — საზოგადო
შრომას, წარმოებას, რაციონალურ საწარმოო ორგა-
ნიზაციას -- და კანონს, რომელიც პირდაპირ უარ-
ყოფაა საზოგადოებრივობის პრინციპისა, მაშასადამე
კომუნიზმისა და წარმოების თავისუფალი ღ კომმუ-
ნისტური მოწყობისა, და პირდაპირი ნაყოფია სწო-
რედ იმ ძალთა მოქმედებისა ადამიანთა მთელ ცხოვ-
რებაში, რომელნიც ხელს უშლიდენ საზოგადოებას,
რაც შეიძლება მეტი სიწმინდით აღესრულებინა თა-
ვისი ნორმალური ფუნქცია, — იმგვარი ნაყოფი
აგრეთვე, რომელიც დროში ძლიერ შეზღუდულია
და ერთ წუთიერ მომენტს წარმოადგენს ადამიანთა
განუზომელი წარსულისა და მომავლის ცხოვრება-
ში? --- კანონის მოსპობა არა თუ ხელს შეუწყობს
წარმოებითი საზოგადოების დაშლას, არამედ პირ-
დაპირ გზას გასწმენდავს იდეალური საზოგადოების
მოწყობისთვის; მისი მოსპობა წარღვნით კი არ მთე-

ვლინება კაცთა საზოგადოებას, არამედ კაცობრიობისათვის დიდი სადღესასწაულო იქნება ის დღე, როდესაც დაიწვის ყველა კრებულნი ყველა კანონთა, ათასგვარ იდიოტთა და ჭკვიან მხეცთა მიერ დაწერილი და უცვლელად და შეცვლელად გადმოცემული უბედურ შთამომავლობისათვის!

ავიღოთ სხვა განწყობილებანი ადამიანთა შორის, წარმოებით განწყობილებათა გარდა სხვა ინდივიდუალური განწყობილებანი, განსაკუთრებით იმგვარი ინდივიდუალური განწყობილებანი, რომელთა ფარგალშიაც ძლიერ ხშირად კონფლიქტი ხდება ადამიანთა შორის, და განვიხილოთ, რა დამოკიდებულება აქვს კანონს ამ კონფლიქტთა გადაწყვეტაში, როგორია აქ მისი ხასიათი და ეწინააღმდეგება იგი თუ არა საზოგადოებრივობას!

პირველ-ყოფილ საზოგადოებაში, როდესაც ერთი წევრი საზოგადოებისა მეორე წევრს რამეს დაუშავებდა, „საზოგადოებას“ აზრათაც არ მოუვიდოდა დასჯა ვნების მომტანისა, დასჯა დასჯისათვის, როგორც ეს ახასიათებს ეხლა თანამედროვე კანონს, მის აღმასრულებელ სამსჯავროს. პირველ-ყოფილ თემებში არსებობდა ჩვეულება შურის ძიებისა, აგრეთვე ჩვეულება თემობრივი შურის ძიებისა. თუ ერთი თემის წევრი მოჰკლავდა მეორე თემის წევრს, მოკლულის ნათესავი, ან მახლობელი სამაგიეროს გადაუხდიდა მკვლელს, ან მის ნათესავს. აქ იყო მაშასადამე პირადი ანგარიში ურთიერთისა, და არა მთელი სა-

ზოგადობის მიერ მოწყობილი სასჯელი მანქანა, სამსჯავრო პოლიციითა და ციხეებით: აგრეთვე თუ თემში ვინმე ჩაიდენდა მთელი თემის საწინააღმდეგო საქციელს, — იმას ან გააძევებდენ თემიდან, ან და ჩაქოლავდნენ. რასაკვირველია, შურის ძიება-ცა და ჩაქოლვაც ბარბაროსობა და ველურობაა, მაგრამ ამ ველურ ჩვეულობასაც აქვს თავისი საფუძველი და გარდა ამისა ის გაცილებით უფრო ნაკლები ანტისოციალური მოვლენაა, ვიდრე შემდეგ წარმოშობილი ქრისტიანული ეკლესიისა და რომის უფლების კანონები, რომლებითაც სახელმწიფომ სტანჯა და ახლაც სტანჯავს კაცობრიობას. შურის ძიება პირადი, რომლისაგანაც შეიძლება კაცობრიობა თავის დღეში ვერ განთავისუფლდეს სხვა და სხვა ფორმით, შეუცდომელი მაინც იყო უმეტეს შემთხვევაში: შურის მაძიებელმა კარგად იცოდა, რისთვისაცა ჰკლავდა მოწინააღმდეგეს, რისთვის აღეწდა მას ცნობიერ-პირს; მას არ ეინტერესებოდა მოწინააღმდეგის დასჯა, გათახსირება, მთელი საზოგადოებრივი ტალახის გადასხმა მის თავზე და დამცირება, ზნეობრივი მისი ტანჯვა, — მას ეინტერესებოდა მხოლოდ იმ ექვილიბრიუმის აღდგენა, რომელიც დაარღვია ვნების მომტანმა მათ შორის: შენ მე დამაკლე — მე შენ დაგაკლებ, — კბილი კბილისა წილ, თვალი თვალისა წილ, — თანასწორნი ვიყავით და შენ მეტობა მოინდომე ჩემზედ, ჩემი თავისუფლების, ჩემი სიცოცხლის მოსპობა, ჩემი ძალის დაკ-

ლება, — მეც სამაგიეროს გადავიხდი, რომ ისევ სწორად გამოვიდეთ შემდეგში. ასეთი იყო პსიხოლოგია შურის მაძიებელისა. აგრეთვე თემის მიერ შურის ძიება ჯერ ერთი თემის შიგნით დიდ სოლიდარობის მაჩვენებელია თემის წევრთა შორის, პსიხოლოგია კი მისი შურის ძიებისა იგივეა, როგორც პირადი შურის ძიება. შენ ჩემ თემს დააკელი — მე. შენსას დავაკლებ, რომ ისევ შემდეგში თანასწორნი ვიყუეთ. — შურის ძიება კი მთელი თემისა ერთი თავისი წევრის წინააღმდეგ პირდაპირი სურვილი იყო თავიდან. მოეცილებინათ არასასურველი ელემენტი; თემის სურვილი მართლაც საერთო სურვილი იყო, და მიუხედავად მისი ბარბაროსობისა, საზიზღარი სისასტიკისა, მაინც ორგანიულად გამოდიოდა „მთელი ხალხის“ სურვილიდან, თუმცა ბარბაროსობით კანონმა გაცილებით გადააქარბა ყოველ ამგვარ ველურობას თემთა შორის. მაგრამ რაც უფრო საგულისხმიეროა ამ შემთხვევაში, — ეს ის არის, რომ შურის ძიება შემთხვევითი მოვლენა იყო, კერძო მოვლენა, ყოველ შემთხვევაში მოქმედობდნენ საქმის ვითარების დაგვარად. შურის ძიება დაწესებულება არ იყო მუდმივ მოქმედი, — კანონით დასჯა კი მთელი ინკვიზიციური გამათახსირებელი დაწესებულება, წინდაწინვე განსაზღვრული, ამისათვის განგებ არჩეული კაცების მიერ, რომელთაც არც პირადი საქმე აქვსთ დასჯილთან, არც საზოგადო ინტერესებს იცავენ; — ისინი არიან სპეციალისტი

მწამებელნი და დამსჯელნი განურჩევლად საქმის ცოდნისა და არც ცოდნისა, — არც კი უნახავსთ ხან თვალით ადამიანი, — და ამიტომ არის ეს დაწესებულება ზნეობრივად გამათახსირებელი მოვლენა, ამიტომ არიან ჯაშუშები, მსაჯული, ჟანდარმი, საპრობილეს მცველი და სხვანი ყოველთვის ყოველად ზნეობრივად გაათახსირებული ადამიანები, მაშინ როდესაც შურის მაძიებელი ყოველად პატიოსანი და ზნეობრივი ქმნილება უეიძლება რომ იყოს, და სხვ.

შემდეგ, როდესაც თემობრივი ორგანიზაცია დაინგრა და მისი ადგილი დაიკირა სოფლის თემმა, სოფლის კომმუნამ, ინდივიდუალური კონფლიქტების გადაწყვეტის წესი გაუმჯობესებულ იქმნა. შურის ძიების ადგილი სამედიატორო სამართალმა, ნაზარალევის ნაზღაურობამ დაიკირა, თემის მიერ ერთი რომელიმე წევრის ჩაქოლვის ადგილი, — მისი თემიდან განგდება, — და ეს დაწესებულება, ეს ჩვეულება გაცილებით უფრო ჰუმანური იყო ძველ ბარბაროსულ შურის ძიებაზედაც და მეტადრე შემდეგ წარმოშობილ კანონზე, და სამსჯავროზედაც უფრო საზოგადოებრივობის თანახმად მოვლენა.

მას თავისი აზრი, ღრმა აზრი ჰქონდა:

“თუ ერთი წევრი საზოგადოებისა მეორეს აზარალებდა, ეს იმას ნიშნავდა, რომ მან დააკლო ერთ ინდივიდს საზოგადოებაში ძალ-მომრეობით მისი საკუთარი საშუალება ცხოვრებისა, — საშუალება

რომელიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებსა. თუ ერთმა მეორე მოჰკლა, — ეს ნიშნავდა ინდივიდთა ერთი გრუპიდან საწარმოო ენერჯის გამოკლებას მეორის მიერ, და ისე, როგორც შურის ძიების დროს, ექვილიბრიუმის აღდგინებას სცდილობდა მაშინდელი საზოგადოებრივობა ზარალის ნაზღაურებით, ან მოკლული ადამიანის შეფასებით დაზარალებულის სასარგებლოდ, იმისდა მიხედვით, თუ როგორი იყო გინწყობილება ინდივიდთა ჯგუფებისა, როგორი იყო საზოგადოებრივ ძალთა გინწყობილება. სამედიცინო სამართალი კი დღევანდელ კანონთან შედარებით მართლაც და რაციონალური რამ იყო, რადგანაც **ყოველ კერძო შემთხვევის დროს, ყოველი ცალკე კონფლიქტის გადასაწყვეტად** იკრიბებოდა სამსჯავრო საქმის მკოდნეთა და ნაცნობთაგან, და მათი მიზანი ადამიანის დასჯა კი არ იყო, არამედ უმეტეს შემთხვევაში **მორიგება მოდავეთა**, ზარალის აღდგენა საზღაურით, აღდგენა ერთი წუთით დარღვეულ თანასწორობისა. ამიტომაც იყო, რომ მხოლოდ თავისუფალ სოფლის კომმუნაში, და შემდეგ თავისუფალ ქალაქებში იყო შესაძლებელი ამგვარი სამედიცინო დაწესებულებანი, --- ყოველი კერძო შემთხვევისათვის, ყოველ უბანში და ხან ყოველ ქუჩაშიაც, — საქმის გარჩევა ამხანაგური და მოსარიგებლად მიმართული, --- რადგანაც ნამდვილი წარმოდგენა სამართალზედ იქ შეიძლება, სადაც თანასწორობა და

ამხანაგობაა, — იქ კი, სადაც ერთი ჯგუფი ადამიანთა მეორეს იმონებს, დიდი გიგანტი მოაზრეც ვერ გამოირკვევს და გაითვალისწინებს სამართალს, როგორც მაგალითად არისტოტელმა ვერ გაითვალისწინა იგი და მონობას ამართლებდა სამართლის სახელით, — როგორც თანამედროვე ფილოსოფოსები და მორალისტები იმტვრევენ თავს და ვერ გაუკვლევიათ, რა არის სამართალი.

ეს უკანასკნელი სულ უბრალო რამ არის, თუ მისს საფუძვლად დავსახავთ თანასწორობას, ე. ი. თუ ინდივიდები თანასწორ პირობებში ვითარდებიან საზოგადოებაში, რომელიც სცდილობს საერთო ძალით დააკმაყოფილოს მოთხოვნილებანი ყოველივე ინდივიდისა. თუ საზოგადოების პრინციპი ინდივიდუალურ ძალთა ეკონომიაა, ე. ი. — მინიმუმი ინდივიდუალურ ძალთა ხარჯვისა და მაქსიმუმი მის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა, რომელიც განხორციელდება მხოლოდ ამ ინდივიდუალურ ძალთა კოორდინაციით, — როდესაც მაქსიმუმი ინდივიდუალურ ძალთა მხოლოდ გარეგან ბუნებასთან ბძოლაზედ იხარჯება, და არ იფლანგება თვით საზოგადოების შიგნით ბრძოლაზედ, ინდივიდთა შორის ურთი-ერთის წინააღმდეგ ბრძოლაში, — მაშინ სამართალი წარმოგვიდგება როგორც სურვილი, ცდა, და თვისება ყოველი ინდივიდისა — არ გაფლანგოს არავითარ შემთხვევაში არც თავისი ენერგია, არც საზოგადოების სხვა წევრა ენერ-

გია, არ დაარღვიოს ზემოხსენებული პრინციპი საზოგადოებრივობისა, არამედ განავითაროს იგი და გააუმჯობესოს ის წრე, სადაც მოქმედებენ შეერთებული ინდივიდუალური ენერგიანი, — მაშინ სამართალი წარმოგვიდგება აგრეთვე როგორც ფუნქცია საზოგადოებრივობისა, რომელიც იცვლება იმის და მიხედვით, თუ როგორ იცვლება თვით საზოგადოებრივობა სხვა და სხვა ძალთა გავლენით.

ინდივიდი მთელი თავისი მოთხოვნილებებით, — აი რა არის პირველი, მარტივი ელემენტი საზოგადოებისა ; ინდივიდი და ათასნაირი განწყობილებანი განსაზღვრულ საზოგადოებაში მყოფ ინდივიდთა შორის, — აი რა უნდა იკვლიოს სოციოლოგმა, მორალისტმა და ფილოსოფოსმა, რომელთაც უნდათ მართლა განსაზღვრონ ცნებანი ; — ინდივიდი და მისი მოთხოვნილებანი, რომელნიც მუდამ იცვლებიან, რამდენათაც ინდივიდი წარმოადგენს თავის საკუთარს და გაჩემოცულ ენერგიის თავისუფალ თამაშს, — ინდივიდი და მისი მოთხოვნილებანი, აუცილებლობა მისი ცხოვრებისა და აუცილებელი წესი მისგან შემუშავებული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, — ინდივიდი, როგორც ფუნქცია ყველა იმ ცვალებად ოდნობათა, რომელთაგან ეს ფუნქცია არის დამოკიდებული, გზა ამ გავლილ ცვლილებათა, წესი ამ მსვლელობისა და სხვა, — აი რა არის საგანი სოციოლოგიისა, აი როგორ უნდა დაისვას

სოციოლოგიური კითხვები; — რომ მრავალი, უბრალო, — პირველი შეხედვით, — მაგრამ თრული — ანალიზის შემდეგ, — ცნებანი გამორკვეულ იქმნან, როგორც მაგალითად სამართალ-ზნეობა, თავისუფლება და სხვა. ბევრი თანამედროვე სოციოლოგი კი, იმის მაგიერ რომ ცოცხალ არსებულ ოდნობაზედ დაიწყოს ოპერაცია; — ინდივიდზედ, — პირდაპირ იწყებს საზოგადოებით, ე. ი. თვით ინდივიდთა შორის განწყობილებით. ეს იმასა ჰგავს, ასტრონომმა რომ მზის სისტემაზედ დაიწყოს მსჯელობა ისე, რომ არც მზე, არც პლანეტები, არც მათი განწყობილება არ იცოდეს. — საერთო ინტერესი, საზოგადოება და მისი ინტერესები, უმრავლესობა და უმცირესობა, წინააღმდეგობა საზოგადოებისა და ინდივიდისა, და სხვ., — აი როგორ ოდნობებზედ იწყებენ იგინი ოპერაციებს თავდაპირველად; ეს არის მათი გამოსავალი წერტილი. და იციან, რას უღრის ყოველივე ეს? არა. — ისინი გვეუბნებიან, — ყოველივე ამას ვეძებთო, მაგრამ, თუ ვეძებენ, მაშ რად ხმარობენ ამ ცნებათ, როგორც მათ მსჯელობათა გამოსავალ წერტილს, რად იწყებენ სწორედ ამ ცნებებით ყოველ ანალიზს? ესენი ხომ მთელი უურთულესი ცნებანი არიან, მაშასადამე თანსწორობანი მრავალი გამოურკვეველი ოდნობით. და რას იტყოდით მათემატიკოსზედ, რომელიც დასწერდა მრავალ ამგვარ თანსწორობათა ისე, რომ ეს თანსწორობანი არ იქმნებოდენ შედგენილნი თავი-

სი აუცილებელი ელემენტებისაგან, — ისე რომ მას არ დასჭირებოდა არავითარი წინასწარი მსჯელობა, — ისე, რომ ამ მარტივ ელემენტთა შედარების შედეგი არ ყოფილიყო მთელი თანსწორობა, ეს რთული თანსწორობა, — ზე შემდეგ კი ამ მათემატიკოსს რომ დაედო წინ ეს თანსწორობანი და დაეწყო მათზედ ოპერაცია?.. (რის საძებნელად?) დიახ! ეს უუაბსურდესი რამ იქნებოდა მათემატიკაში ეს არ შეიძლება, რადგან ყოველივე თანსწორობა შედეგია წინასწარ მსჯელობისა, მარტივ ოდნობათა ურთიერთის ყოველმხრივ შედარებათა. მაგრამ სოციოლოგია მათემატიკასავე არ არის განვითარებული. მასში ყოველისფერი ნება დართულია, და ძლიერ ბევრმა სოციოლოგმა გვასწავლა, — როგორ არ უნდა დაისვას კითხვები. როდესაც აბსურდულად, შეუძლებლად ისმის კითხვები, ფოლადის ლოლიკაც რომ იხმართ, მაინც აბსურდული, შეუძლებელი შედეგები მოჰყვება თქვენს მსჯელობას...

რა აქვს კანონს ყოველივე ზემოხსენებულთან საერთო, — კანონს, რომელსაც თავის დღეში არა ჰქონია მიზნად არც მორიგება მაჩუბართა, არც აღდგენა დარღვეული საზოგადოებრივი პრინციპისა, არც სამართალი, არც დაცვა თანასწორობისა. წინააღმდეგ, იგი ფუნქციაა სახელმწიფოსი, კანონმდებლობისა, სამსჯავროისა, რომელნიც წარმოსდგენ ადამიანთა ერთი ჯგუფის მიერ მეორეს დამონებიდამ, — თანაწორობის, საზოგადოებრივი პრინციპის სწო-

რედ დარღვევით. თანამედროვე კანონი ნაკოტია ძველ საურთი-ერთო დახმარების დაწესებულებათა დანგრევისა, როდესაც სახელმწიფომ სამედიატორო სამართალი ძველ სოფლისა და ქალაქის კომმუნებში, გილდიებსა და ძმობებში მოუსვენარ მემამბოხე ელემენტად ჩასთვალა; კანონი შედეგია ხმლისა, რომის მონური უფლებისა და ინკვიზიციის ჯვარის კავშირისა, მოვლენილი მხოლოდ ადამიანის **დასჯისათვის**, — მხოლოდ **იმიტომ**, რომ ასე სწერია იმავე **კანონში**. კანონის ესენცია „დერჟიმორღიზმია“, და ეს დერჟიმორღული ფილოსოფია უფლებისა მოდის და გვეუბნება — კანონი ინდივიდუალურ კონფლიქტთა გადასაწყვეტად უნდა არსებობდეს საზოგადოებაშიო, — მაშინ როდესაც სწორედ კანონია წყარო ყოველგვარ „ინდივიდუალურ“ კონფლიქტებისა, — ხალხისა და კანონმდებლის შორის, „დამნაშავეისა“ და პოლიცია-ჯაშუშ-მსაჯულის შორის, — პლევებსა და საზონოვის შორის, ანჯიოლილოსა და კანოვასის შორის, ტიერსა და კომმუნის შორის,*) — და ასე დაუსრულებლივ, — მას შემდეგ, რაც კანონმა ინკვიზიციის ჯვარი და შანთი აიღო ერთ ხელში, რომის უფლების რვეული ტვინზედ

*) მკითხველო, უცნაურად ხომ არ გეჩვენება რომ ხალხი, კანონმდებელი, დამნაშავე და მსაჯული, ანჯიოლილო, საზონოვი, ტიერი და კომმუნა არეულია ერთად? — ეს არევი დარევი არ არის. ეს სხვა და სხვა ფერი გამოხატულებაა „ინდივიდუალურ კონფლიქტთა“.

დაიკერა, და მახვილით მეორე ხელში, შავი ყორანივით დააჯდა საზოგადოებას გულზედ და საჭიზიზღარი ყრანტალით ეხლატ გულს უკაწრავს მას და უწამლავს ყურთა-სმენას. სოციოლოგიურ კითხვათა ჩვენის ფიქრით უხეიროდ დამყენებელნი კი სულ სხვა. რამეს გვარწმუნებენ, — სრულიად წინააღმდეგს. ვნახავთ შემდეგ, — ვინ სტყუის.

რამდენიც კანონია, სწორედ იმდენია წყარო ინდივიდუალურ კონფლიქტებისა. მოისპობა კანონი, — მოისპობა ათასნაირი იდივიდუალური კონფლიქტიც, აზამც თუ მათი გადაწყვეტა შეუძლებელი იქმნება უკანონოდ.

ავილოთ სხვა დარგნი ადამიანის ცხოვრებისა, — მეცნიერება, ხელოვნება, სხვა და სხვა ჩვეულებანი, ვნებანი ადამიანისა, წარმოდგენანი ადამიანისა ცუდსა და კარგზედ, — ავილოთ სარწმუნოება და ზნეობა, — და განვიხილოთ, — აქვს რამე თუ არა საერთო კანონს ერთი მხრითა, და მეცნიერებასა, ხელოვნებასა, სარწმუნოებას და ზნეობას მეორე მხრით. მეცნიერებისა და ხელოვნების წარმოშობა აგრეთვე სულ სხვა არის, ვიდრე კანონისა. აიღეთ რომელიც გინდათ დარგი მეცნიერებისა, გამოგონებისა და ხელოვნებისა, განიხილეთ მათი გრძელი ისტორია და მაშინ გაიგებთ, რომ იგინი პირდაპირი ნაყოფნი არიან თვით ადამიანის ბუნებასთან განწყობილებისა, თვით ადამიანის მოქმედებისა და მასზედ ბუნების გავლენისა. ადამიანის

დაკვირვებამ და ცდამ არ შექმნა მთელი მეცნიერება და მთელი ფილოსოფია ძველად, და შემდეგ ადამიანის მუდმივმა მოქმედებამა და ბუნების ფარგალში ტრიალმა, ბუნებასთან ბრძოლამ არ შექმნა მთელი ტექნიკა, —ის შთანაჩენი საწარმოო იარაღთა, რომელთაგანაც ბოლოს თანამედროვე გიგანტური საწარმოო ძალები განავითარა კაცობრიობამ? განიხილეთ აგრეთვე ისტორია ხელოვნებისა, — და არ გადიშლება თქვენ თვალის წინ ის თვალ-წარმტაცი სურათი, თუ როგორ განვითარდა ხელოვნება უბრალო ველურის მიერ სილაზედ ხაზის სმიდან რაფაელამდე, უბრალო კერპის ქანდაკებიდან ფიდიასამდე, უბრალო ღრიალიდამ ჟორჟ ბიზემდე? რა ჰქონდა საერთო ყოველივე ამას კანონმდებლის სურვილთან, ან კანონთან? გალილეები, კეპლერები, ნიუტონები, ვატტები და სტეფენსონები, ვაგნერები და რაფაელები, მთელი მოძრაობა გონებრივი, მთელი მეცნიერება და ხელოვნება განა კანონმდებელთა წინააღმდეგ არ განვითარდენ? სოკრატს განა საწამლავი არ დააღვივინეს, ჯიორდანო ბრუნო არ დასწვეს, გალილეის განა თვალები არ დასთხარეს? განა საუკეთესო მწერლები და ასე გასინჯეთ გამომგონლებიც შიმშილით არ იხოცებოდენ, დევნილ არ იყვნენ მთავრობისაგან და მისი დამქაშებისაგან? და ეხლაც განა ოფიციალური მეცნიერება არა სდევნის ყოველთვის ახალ მიმდინარეობას მეცნიერებაში? ეკკლესია, მთავრობა და აკადემიები განა სულთა

მხუთავი სიკვდილებივით არ ადგიან თავს ყოველივე ახალ აზრს, ყოველივე ახალ გამოგონებას, ყოველივე ახალ აღმოჩენას? განა მუდმივი ბრძოლა არ არის ოფიციალურ ძალისა, — კანონის შორის, — და მეცნიერებისა და ხელოვნების შორის ყოველთვისა და ყველგან? მხოლოდ დრეპერის წიგნების წაკითხვაა საკმარისი, სხვა რომ არა იყოს რა, ევროპის გონებრივ მოძრაობის შესახებ, რომ კაცმა გაიგოს, რომ სწორედ ადამიანის თავისუფალ შემოქმედებას, ადამიანის აზრის თავისუფალ კვლევა-ძიებასა და მიმდინარეობას არა აქვს არავითარი საერთო კანონთან, არამედ იგინი ერთი ერთმანეთის გამომრიცხველნი და მტერნი იყვნენ, არიან და იქმნებიან ყოველთვის. შეიძლება ყოველივე დააკანონო, — ადამიანის ადამიანთან განწყობილება, — ქონებრივი და სხვა ათასნაირი, — მაგრამ რეგლამენტაცია ადამიანის აზრისა — ყოვლად შეუძლებელი რამაა, აბსურდი და თანაც იმგვარი უსირცხვო რამ ტლანქი დესპოტიზმი, რომ ისტორიის ჟამთა ვითარებაში ამ აბსურდის წინააღმდეგ ბრძოლას ვებერთელა ადგილი უჭირავს ადამიანის ცხოვრებაში; ამ ბრძოლაში დაღუპულა არა ერთი ტლანქი და გენიოსი.

„მიეცით ნიქსა გზა ფართო“ — სთქვა პოეტმა. მეცნიერება და ხელოვნება აწარხიული იყო ყოველთვის, დასაბამიდან, — და იქმნება კიდევ: ეხლაც ძვირად ნახავთ იმისთანა სერიოზულ მეცნი-

ერს, რომ თავისი აზრით, თავისი მეცნიერული აზრით და მეთოდით ანარხისტულად არ მსჯელობდეს, ანარხისტი არ იყოს მეცნიერებაში. ეს კარგად შენიშნა მძლავრმა, ღრმად და შორს მჭვრეტელმა იტალიელმა ფილოსოფოსმა ჯიოვანნი პოლიომ და სთქვა: *lo pensiero é anarchico, egli é diretto verso l'Anarchia!* — აზრი ანარხიულია, იგი მიმართულია ანარხიისაკენო! — კანონი პირველად მეცნიერებამ უარჰყო!

მაგონებდა ერთი სერიოზული ავსტრიელი პროფესორის (იურისტის) სიტყვები: სახელმწიფოს ეხლა ცუხდება ხოლმე მეცნიერებისა და ხელოვნების ბევრ დარგთა გაძლოლა, რადგანაც კერძო პირთათვის იგინი „ხელ-საყრელი“ არ არიანო. მომავალ საზოგადოებაში კი ეს აუცილებელი იქმნებაო! — როგორასცდგება პატივ-ცემული განსვენებული პროფესორი! — სახელმწიფოს თავის სასარგებლოდ უნდა მოიხმაროს მეცნიერება, — მას წმინდა მეცნიერება არ აინტერესებს. მას პრივილეგიად უნდა გაიხადოს ტეხნიკა, რომ რეაქციის დროს აღმდგარ მონათა წინააღმდეგ ზარბაზნები იხმაროს. მას ბავშების მონობაში აღსაღზრდელად უნდა სკოლა, რომ მონანი შემდეგ კარგად იმსახუროს. მას უნივერსიტეტები თავიანთ ბიუროკრატიასაკეთებელ ქარხნებათ გადაუქცევია, — და სწორედ ამიტომა სდევს ისეთი მკვდარი, უსიცოხლო ფერი თანამედროვე უნივერსიტეტებს, თანამედროვე ოფიციალურ მეც-

ნიერებას. მეცნიერებას უნდა თავი დაახწიოს ოფიციალურ აკადემიებს და განთავისუფლდეს, „განარჩნის ტდეს“, — ეს არის მისი იდეალი, ეს იყო, არის და იქმნება მუდმივი მისი მისწრაფება. **მეცნიერება ყველასათვის, მეცნიერება პრაქტიკულად გამოყენებული ისე, რომ ადამიანის ძალთა ეკონომიის პრინციპი განხორციელდეს**, და არა მეცნიერება, — პრივილეგია რამოდენიმე უტვინოთა და სიმდიდრეში ჩამხრჩვალთა, არა მეცნიერება ზარბაზნებისა და ტყვიის მფრქვეველთა მკეთებელი, ხალხის გასანადგურებლად და საბარბაროსოდ! — აი რა არის იდეალი თვით მეცნიერებისაც და თვით დიდ მეცნიერთაც. ყველასათვის, ვისაც ნიჭი უღვივის გამოკვლევისა, ღრმა ცდისა, აღმოჩენისა, აზროვნებისა, — ყველასათვის მეცნიერებით დატკობა, ყველასათვის შემოქმედების ასპარეზი, თავისუფალი და შეუზღუდველი, — კომბინაცია ამ ნიქთა, რომელიც ბუნების საიდუმლოებათა სიღრმეს უფრო დიადად გადაგვიშლის თვალ წინ, — და არა მეცნიერება მარტომღიდართათვის (რომელთა შორის შეიძლება ნახევარი კრეტინი იყოს, იმავე დროს კი ხალხთა მასსა რჩება უსწავლელი, სიღარიბეში სულთ მობრძავი, მაშინ როდესაც იგი დაუშრეტელი წყაროა ბუნებით ბრძენ და შემოქმედების ნიჭით აღჭურვილებითა), — აი იდეალი ანარჩიული საზოგადოების მეცნიერებისა. მეცნიერების შესწავლა მას უნდა შეეძლოს, ვისაც თავი აქვს მოწყობილი მეც-

ნიერებისათვის, და არა იმას, ვისაც ფულით აქვს ჯიბე საფსე. თანამედროვე კანონი კი უკანასკნელის მომხრეა. მომავალი კანონის როლი კი, თუ მან მეცნიერებასაც მოჰკიდა ხელი, კიდევ უარესი იქმნება ალბად, რადგანაც იგი, მაგალითად კოლექტივისტურ საზოგადოებაში, სიმდიდრე-სიღარიბის მოწმობას ხომ აღარა სთხოვს ხალხს უნივერსიტეტის კარებში! მაშ უნდარმი ლაბორატორიაში, ჯაშუში ლიტერატურის კაბინეტში, რომ „საზოგადო ინტერესების“ წინააღმდეგ არავინ დასწეროს რამე, ჯალათი სკულპტორს, თუ მან „საზოგადო ზნეობა“ შელახა და სხვა, ან ოფიციალური აგენტი ნიუტინების ობსერვატორიაში, რომ ანგარიში გაუსწოროს ხოლმე ასტრონომიულ გამოკვლევათა დროს?! თუ რას მოაგვარებს სხვას მომავალი კოლექტივიზმის კანონი მეცნიერებაში? *მუხრ - რ*

რა უნდა ითქვას ხელოვნებაზედ, რომელიც უფრო ფაქიზია, უფრო ნაზია კიდევ, ვიდრე მეცნიერება? სად გინახავთ რომელიმე დარგი ხელოვნებისა, სახელმწიფოს ხელში რომ მართლა ხარობდეს? სახელმწიფო, კანონი და ხელოვნება, — ეს იმას ნიშნავს — ვირი რომ ვარდების გამშენებლად დააყენო! წინააღმდეგ, — ხელოვნება თავის დღეში არა ხარობს იქ, სადაც დესპოტიზმისა და კანონის ტახტია დადგმული, მაშინ როდესაც შეიძლება კიდევ მეცნიერებამ და გამოგონებამ რაიმე ნაყოფი გამოიღოს!

მომავალ საზოგადოებაში კი რა უნდა ჰქმნას კანონმა ხელოვნების - მხრივ? უნდა რამე კიანური დაიკავოს, ჯაშუშები კომპოზიტორებად გადაიქცენ, მთავრობის მიერ დანიშნული აგენტები მსახიობებად, სკულპტორებად და მხატვრებად, — თუ სახელმწიფომ ცეცხლი უნდა ჩაუდვას მხოლოდ გულში ყველა ამათ? ჰმ! ცეცხლი თვით იღეაშია, თვით ხალხის გონებისა და მოქმედების წყაროდან აღმოზიდავს ცეცხლს არტისტი, და ამ ცეცხლს იგი მთავრობისა და კანონის გულში ვერ ნახავს, ვერასოდეს, როგორც არ უნახავს აქამდის. მაშ დახმარებაზედ იქმნება ლაპარაკობს მენგერი სახელმწიფოს მხრივ? ეს კი სულ უფრო რამ არის, — სიტყვის ბანზედ აგდება; პროფესორს არ შეშვენის ამგვარი არგუმენტებით ამტკიცოს კანონის და სახელმწიფოს საჭიროება მეცნიერება - ხელოვნებისათვისაც კი: კომუნისტიურ საზოგადოებაში თვით მეცნიერები, თვით ხუროთ მოძღვრები და არტისტები, ყოველი დარგისა და ყოველი ხელოვნებისა, თვით აიშენებენ თავის გემოზედ თავის უნივერსიტეტებს, თავის აკადემიებს, ლაბორატორიებს, თვით მოამზადებენ მუსიკალურ ინსტრუმენტებსა და სამეცნიერო საზომ იარაღებს, რადგანაც აღზრდა ინტეგრალური, — არტისტული, ხელოვნური და მეცნიერული ექმნებათ. მაშინ აღარ იქმნება კითხვა — „ხელ საყრელია“ თუ არა ესე თუ ის სამეცნიერო ანუ სახელოვნო დარგი? მაშინ მეცნიერება გონების მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილე-

ბლად იქმნება, ბუნებასთან საბრძოლველად, ხელოვნება კი გემოთა დასატკბობად და განსავითარებლად. კითხვა მოგება წაგების მშინ-მოისპობა.

მიეციტ ნიქსა გზა ფართო — აი ერთად ერთი „კანონი“ მეცნიერებისა და ხელოვნებისა. სხვა კანონი მას არ უნდა, — და საზოგადოდ კანონისა ზ მეცნიერება - ხელოვნების შესახებ რომ ელაპარაკობთ, არც კი შეიძლება ღრმა ანალიზით ვაჩვენოთ მათი დამოკიდებულობის სიმრუდე, ისე შორი შორს სდგანან ისინი ურთი-ერთზედ თავიანთი არსებითა და ერთი-მეორისათვის საჭიროების მხრით. ისტორიულად კი იგინი საშინელი მტერნი იყვნენ ერთმანეთისა. კანონის დამარცხება — მეცნიერებისა და ხელოვნების აღყვავება იქმნება.

სარწმუნოება? — ამას კიდევ უფრო ნაკლები კავშირი აქვს თავისი შინაარსით კანონთან, და როდესაც მათ შორის მორიგება და კავშირი მოხდება ხოლმე — კაცობრიობისთვის შავი სისხლის წვიმების დრო დგება ყოველთვის. რა აქვს ერთის ან რამდენისამე ძალ-მომრეობით დადგენილ კანონს საერთო ადამიანის წმინდათა-წმინდასთან, სარწმუნოებასთან, როდესაც ადამიანს სწამს, და ისე სწამს, რომ მსჯელობის ელემენტს არც კი ურევს ამ გრძნობაში, თუ ეს გრძნობა მართლა გულწრფელია? სარწმუნოება წარმოიშვა ადამიანის უმეცრებისაგან და შიშისაგან, სარწმუნოებრივი მითოლოგია, ჩვეულებანი და ზნენი, — სხვა და სხვა სოციალურ

განწყობილებათაგან, — კანონებზედ გაცილებით აღრე, — კანონი კი, ვიმეორებთ, ერთი ადამიანის შიერ მეორეს დამონებიდამ არის წარმომდგარი, შეიძლება თვით სარწმუნოების დიდი ზედ-გავლენითაც კი, მაგრამ მათი არსება მაინც სულ სხვა და სხვაა. პირველი კაცის გულშია, — მეორე ჟანდარმის ხმალში, ჯალათის საწარჩობელაზედ და საპყრობილეში.

ორგვარი შეიძლება იყოს კანონსა და სარწმუნოებას შორის განწყობილება: ან კანონი მისი მოკავშირეა, — ან მისი წინააღმდეგი. ერთიც და მეორეც დიდი უბედურებაა კაცობრიობისათვის.

პირველ შემთხვევაში ინკვიზიცია და წამება იდგამს ფეხს, დევნა მეცნიერებისა და ხელოვნებისა, დევნა ყოველი ახალი აზრისა და შემოქმედებისა, — ამას ამტკიცებს მთელი ისტორია გაბატონებული ეკკლესიისა. თვით ხასიათი სარწმუნოებისა ბუნებით მსჯელობის წინააღმდეგია, — მას მიტომ აქვს ისეთი სასტიკი და გამრყენელი შთანაჩენი თვით ძირში, — და როდესაც სახელმწიფოსთან კავშირის წყალობით იგი გაიფურჩქნება ხოლმე, მიითვისებს სახელმწიფოსა და გაბატონებულ კლასსთა პრივილეგიებს, თვით ხდება მდევნელი, ბავშების ტვინთა გამალაყებელი სკოლებში, მძარცველი, გარყვნილებისა და უზნეობის მატარებელი. კონსტანტინეს შემდეგ ქრისტიანობის ისტორია მისი გარყვნის ისტორიაა. ინკვიზიციის დროს მისმა გარყვნილებამა და

ვერაგობამ უმწვერვალეს ხარისხამდე მიაღწია, ეხლა კი ის დიდ ანტისოციალურ ელემენტად გამხდარა, მესამე თავად იმ საზიზლარი ვეშაპისა, რომელსაც ეწოდება კაპიტალიზმი-სახელმწიფო-ეკკლესია. დღეს მისს თავიდან მოშორებას მთელი „მოწინავე საზოგადოება“ კი თხოულობს, ისე გადაამეტა თავის გარყვნილებაში ეკკლესიამ, და ბევრგან უნდათ გაარღვიონ კავშირი სახელმწიფოს და ეკკლესიას შუა, შეკრული საუკუნეთა განმავლობაში.

მეორე შემთხვევაში, — როდესაც კანონია ეკლესიის წინააღმდეგი, იგივე უბედურება ხდება სოციალურ ცხოვრებაში: მოიგონეთ რომაელთა მიერ დევნა ქრისტიანობისა, მოიგონეთ მაჰმადიანთა მიერ დევნა სომხებისა, მოიგონეთ ურიათა მთელი საუკუნოების მარტიროლოგია და თქვენ თავალ წინ გარდიშლება იგივე სურათი, საშინელი სურათი ტანჯვისა და წვალებისა, იგივე სურათი წამებათა, საზიზლარ და გველურ-მომშხამველ დაწესებულებათა მიერ მიყენებული ადამიანთაღამი.

მესამე შემთხვევა, — რომ სარწმუნოება იყოს კანონის წინააღმდეგი და მდევნელი — წარმოუდგენელია, რადგანაც ძლიერს, მოწყობილ სახელმწიფოში კანონის არსებობა ნიშნავს **ორგანიზაციას** რომელიც ყოველის ზემოდა სდგას სოციალურ შენობაში. თუ ეკკლესიამ იმისთანა სიძლიერე გამოიჩინა რომ მოსპო სახელმწიფო ორგანიზაცია საერო ძალი-სა და თვით გაბატონდა, — ეს იმას ნიშნავს, რომ

თვით გახდა იგი სახელმწიფოდ, — და უუსაშინელეს თეოკრატიულ სახელმწიფოდ. თუმცა ისტორიაში არ ვიცით, როცა ერთი მაგალითი, რომ სახელმწიფო ორგანიზაცია წმინდად ყოფილიყოს შემდგარი ღვთის მინისტრებისაგან, რადგანაც მეომრები იყენენ ძირითადი ელემენტები სახელმწიფოთა შედგენისა, და შემდეგ იკავშირებდნენ ხოლმე სამღვდელოებას თავიანთი ანტისოციალური ფუნქციის აღსასრულე-ბლად.

მაშასადამე, კანონის მოსპობა მოსპობს ერთის მხრივ ეკლესიის ბატონობასაც, როგორც შეკავშირებული ძალისას, მეორეს მხრით მოსპობს აგრეთვე კანონის მიერ სარწმუნოებათა დევნას; — ერთიც და მეორეც დიდი სოციალური რევოლუციისაკენ დიდი ნაბიჯის გადადგმას ნიშნავს. მომავალ საზოგადოებაში კი თავისუფალი რწმენა აღკრძალული არ იქმნება კანონით: ამ შემთხვევაში კანონი, როგორც არა ვსთქვით, იგივე ანომალიებს გამოიწვევს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, როგორ ეხლა; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია სამღვდელობამ მაინც ისევ ისარგებლოს არსებული დაწესებულებებით და ისევ ჩაჰყოს ცხვირი მთავრობის საქმეებში, რადგანაც რელიგიოზურ რწმენათა წარმომადგენელნი ისე ჩქარა არ მოისპობიან სოციალური რევოლუციის შემდეგ, და მათი რწმენის აღკრძალვა კი არ შეიძლება, არ შეიძლება აგრეთვე მათთვის უფლებათა წართმევა. თუ კი სოციალის-

ტურმა კანონმა აღკრძალა რწმენა, — მაშინ ხომ იგი მართლა ნამდვილ დესპოტიურ სახელმწიფოდ გადაიქცა! კაუკკი, მაგალითად, ეკკლესიის და სახელმწიფოს განშორებას ჰქადაგებს **სოციალური რევოლუციის შემდეგ...** რასაც ეხლა საფრანგეთის ბურჟუაზია ანხორციელებს. მაგრამ ეს იმას არა ნიშნავს, რომ სამღვდლოებას წაერთვა ყოველივე უფლება მოქალაქისა, და კარგად ვიცით რას ნიშნავს ეს უფლება მოქალაქისა: **ეს არის უფლება, — მიიღო მონაწილეობა კანონმდებლობაში, რომელმაც უნდა განაგოს მთელი ხალხის ცხოვრება.** სამღვდლოებას რა უშლის შევიდეს საკანონმდებლო კრებაში, თუ თვით კანონი არსებობს? ამიტომაც სრული მოსპობა კანონმდებლობისა და კანონისა იქმნება აგრეთვე დიდი მუჯღლუგუნი ეკკლესიისათვის და კლერიკალიზმისათვის, — და მხოლოდ სრული მოსპობა.

გარდა ამისა, მომავალ საზოგადოებაში თვით მეცნიერება, ინტეგრალური აღზრდა ყველა ადამიანთა, ბავშების მეცნიერულად განვითარება, მათი პორიზონტების გაფართოება, — ყველა ეს მოჰკლავს დოგმას, მოსპობს სამღვდლოებასა და დააცალიერებს ეკკლესიებს, რომლებიც მალე საჯარო კრების სახლებად გადაიქცევიან. ცეცხლი და მახვილი კი არც საერო კანონისაგან და არც საეკკლესიოსაგან არა არის რა, გარდა სიმხეცისა და გარყვნილებისა.

კანონს, მაშასადამე, არც რელიგიოზურ რწმენათა წარმოშობასთან აქვს არავითარი საერთო. იგი-ნი ერთი-მეორეზედ დაშორებული არიან შინაარსით, და მათ დაწესებულებათა შორის განწყობილება იმნაირია, რო მათი კავშირი ინკვიზიციას ჰბადებს, მათი მტრობა კი აგრეთვე აუცილებლად ინკვიზიციას. როგორც ანტისოციალური მოვლენანი, ერთნიც უნდა მოისპონ და მეორენიც.

განვიხილოთ ეხლა **ზნეობა**.

როგორ უმტვრევიათ თავი ფილოსოფოსებსა და მორალისტებს ამ ცნების გამოსარკვევად, როგორც თანასწორობაზედ, თავისუფლებაზედა და სხვა ამგვარ ცნებაზედ, და ვერ გამოურკვევიათ სწორედ იმ მიზეზით, რომელნიც ზევით მოვიხსენიეთ: მათ უპირველესი ელემენტი ავიწყდებათ, რომ დაისახონ გამოსავალ წერტილად, — ინდივიდი, ერთად ერთი ოდნობა, რომელზედაც უნდა მოახდინონ სოციოლოგიის მათემატიკოსებმა ოპერაცია, რადგანაც ინდივიდი ის ცვალებადი ოდნობაა, რომელიც იცვლება, როგორც ფუნქცია ათასგვარ ცვალებად ოდნობათა, — რომელიც ერთად ერთია საინტერესო ჩვენთვის უკანასკნელ ანგარიშში.

ზნეობა ადამიანის თანშობილი თვისება არ არის, ან და იგი შეიძლება იყოს თანშობილი თვისება ადამიანისა, რამდენადაც ადამიანს შეიძლება სოციალური ინსტინქტები მემკვიდრეობით ეცემოდეს მრ-

ვალ წარსულ შთამომავლობათაგან ადამიანის ცხოვრების მთელ განმავლობაში:

თავის თავად ზნეობა იმ განწყობილებათა ჯგუფზეა დამოკიდებული, რომელნიც არსებობენ დაუსაბამო დროიდან კაცთა შორის. ზნეობა შემუშავებულია სოციალურ ჩვეულებათა მიერ, ეს უკანასკნელნი კი, როგორც უკვე ბევრჯელა ვსთქვით, კანონს გარეშე სდგანან ლოლიკურადაც და ისტორიულადაც, ასე რომ მათ არავითარი კავშირი არა აქვსთ კანონთან.

ყოვლად შეუძლებელია ზნეობა გამოხატულ იქმნას კანონის მიერ, რადგანც მაშინ უნდა შესაძლებლად-ვყოთ, რომ კანონს შეუძლია მთელ სოციალურ ჩვეულებათა და ადამიანის წარსულისა და აწმყოს თავის მოყრა და გამოხატვა: ამგვარი კანონი კი აბსურდია, როგორც შეუძლებელი, — და უსარგებლო და უაზრო, თუ იგი შესაძლებელია.

ზნეობა არ შეიძლება განვითარდეს გარეშე სოციალური წრისა, გარეშე ადამიანთა შორის განწყობილებისა, გარეშე ადამიანთა და ბუნების შორის განწყობილებისა, გარეშე მათი ურთი-ერთ-ზედ მოქმედებისა. ზნეობა ფუნქციონირებს აგრეთვე ადამიანის სოციალური ცხოვრების წესისა და ყველა იმ პირობათა, რომელთა ზედ-გავლენითაც იცვლება ადამიანის ცხოვრების წესი და მისი ბუნება.

ეგოიზმი და ალტრუიზმი, ცუდი და კარგი, სამარ-

თლიანი და უსამართლო, — ყოველივე ისენი იმგვარი ცნებანი არიან, რომელნიც პირდაპირ მიგვიითებენ ადამიანის სოციალურ ჩვეულებაზედ, ადამიანის საზოგადოებრივობაზე. — ადამიანთა საზოგადოება, ნორმალურის ფუნქციის მქონე, უმაღლეს საზოგადოებრივობაზედ უნდა იყოს დამყარებული, ე. იგი ძალთა ეკონომია უნდა იყოს პრინციპი ამ საზოგადოებისა. და თუ ამგვარად შევხედავთ საზოგადოებას, მაშინ ზნეობაც წარმოგვიდგება თვალის წინ, როგორც ყოველნაირი მოქმედება ადამიანისა, რომელიც არა შლის ძალთა ეკონომიის პრინციპს, არამედ სცდილობს განავითაროს იგი, და ინდივიდი სრულიად უზრუნველ ჰყოს ყოველი მხრით, განსაზღვრულ საზოგადოებაში. კარგი კაცი, უკანასკნელი ანგარიშით, იმასა ჰქვიან, რომელიც ნაკლებ ტანჯვას მიაყენებს მოყვასს, ნაკლებ ძალას წაართმევს, ნაკლებად დასჩაგრავს, — და მეტ ძალას მოუმატებს, მეტად დააკმაყოფილებს, მეტად განათავოვებს მისი მოქმედების ასპარეზსა და მისს ნიქს. ცუდი კაცი — წინააღმდეგი მოვლენაა. კარგი ის არის საზოგადოებაში, — რაც ნაკლები ძალით ინდივიდებს მეტად დააკმაყოფილებს, ცუდი-კი, — რაც დიდი ძალის ფლანგვით ინდივიდებს ანადგურებს და შლის ძალთა ეკონომიის პრინციპს. ეგევე ითქმის უსამართლობაზედ, სამართლიანობაზედა და სხვ... კაცი არ შეიძლება არც ცუდი, არც კარგი, არც უსამართლო, არც სამართლიანი, არც ეგოს-

ტი, არც ალტრუისტი, — „დაბადებით“;*) — იგი ნაყოფია განსაზღვრულ ძალთა მოქმედებისა მის წარსულში და აწმყოში, და ამ წრიდან ვერ გამოვა. შეიძლება ბუნებით რბილი კაცი უუსაშინელესი „დამნაშავე“ გამოდგეს ამა თუ იმ პირობათა ზედ-გავლენით, — და წინააღმდეგ. შეიძლება სამართლიანობის მოსურნემ უსამართლობა ჩაიდინოს, შეიძლება ეგოისტი ალტრუისტი იყოს, სწორედ თავის ეგოისტური ბუნების დასაკმაყოფილებლად, — და წინააღმდეგ, და სხვ.. როგორც არის საზოგადოებაში ინდივიდუალურ ძალთა განწყობილება, — იმგვარია ადამიანის მოქმედება, იგი მას ვერსად წაუვა. და თუ დღეს ვამბობთ, მაგალითად, რომ მუშათა კლასის **სამართლიანად** სთხოულობს რეფორმებს, იბრძვის სოციალური რევოლუციისათვის, — ეს სწორედ მითომ, რომ მასშია ტენდენცია დააარსოს ნამდვილი საზოგადოება, ინდივიდუალურ ძალთა ეკონომიის პრინციპზედ, — ბურჟუაზიას კი ჰსურს დაიცვას ძველი რეჟიმი; აგრეთვე ამ უკანასკნელსაც სამართლიანი ჰგონია თავისი მისწრაფებანი, რადგანაც, — თავისი კლასის საკეთილდღეოდ რომ იცავს იგი ამავე პრინციპს, — ჰგონია ეს იგივე მთელი კაცობრიობისათვის არისო. ორთავე კლასს აქვს შემუშავებული თავიანთი სოციალური

*) ჩვენ აქ სიგიჟის მაგალითები არ გვაქვს სახეში. მხოლოდ ვიცევით, რომ მათთვის ერთი საშუალებაა, — ექიმი და საავადმყოფო, და არა საპერობილე.

ჩვეულებანი, თავიანთი წარმოდგენანი ზნეობაზედ, და მათი მისწრაფებანიც ამ წარმოდგენებით განისაზღვრებიან.

აქედამ ის დასკვნა არ უნდა გამოვიყვანოთ, რომ არის რაღაც ბურჟუაზიული მორალი და რაღაც პროლეტარული. მორალი ერთია, — საზოგადოებრივი ცხოვრების მიერ შემუშავებული მორალი, რომელიც მუდამ უჩურჩულებს საზოგადოებრივ სხეულებს, როგორც მთელ რამეთ, — მოაწყონ ინდივიდის ცხოვრება ძალთა ეკონომიის პრინციპზედ, — მაგრამ იგი იცვლება, როგორც ფუნქცია საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალფეროვანებისა და გვეჩვენება ჩვენ, როგორც მრავალფეროვანი სახის მქონე...

რა აქვს კანონს მაშასადამე საერთო ზნეობასთან? არაფერი. პირველის ხასიათი ჩვენ ვიცით, მეორე კი როგორც ვხედავთ, დაუსაბამო დროიდან შემუშავებული წესია ინდივიდთა შორის განწყობილებათა, რომელიც იცვლება საზოგადოებაში ინდივიდუალურ ძალთა კომბინაციის ხასიათის ცვალებადობის მიხედვით: უთანასწორობა საზოგადოებაში, მაგალითად, ზნეობას მრავალ-ფეროვან ხასიათს აძლევს სოციალურ ჯგუფთა მიხედვით, — არისტოტელი მონობას ამართლებდა. — კომმუნისტურ, ანარქიულ, თანასწორობა საზოგადოებაში კი ზნეობა მუდმივი, ყოველ მხრივი დაცვა იქმნება ინდივიდისა და მისწრაფება ყველა. მის მოთხოვნილებათა და-

კმაყოფილებისათვის; თანამედროვე და მომავალი კოლექტივისტური კანონი კი, როგორც წინააღმდეგი ინდივიდისა, მაშასადამე წინააღმდეგია ზნეობისა, და მაშასადამე სახელმწიფო დაწესებულებანი არიან და იქმნებიან დაწესებულებანი უზნეობისა. აიღეთ, სხვა არა იყოს-რა, სამსჯავროს ფუნქცია, — დასჯა, რომელიც ნამდვილი უზნეობაა, რადგანაც არ არის იმისთანა დამნაშავე, რომ არ გასწორდებოდეს, — არ არის თანშობილი დანაშაულობა, და დამნაშავის მოკვლა პირდაპირი გამოკლებაა ადამიანისა საზოგადოებიდამ იმ ადამიანთა მიერ, — მსაჯულთა მიერ, — რომელთაც არავითარი კავშირი არა აქვსთ დამნაშავესთან და ტყვილა ეჩხირებიან სხვის მოქმედებათა განსჯაში, მაშინ როდესაც თვით შეიძლება უარესი „დამნაშავენიც იყვნენ“. საპყრობილე-კი პირდაპირ უზნეობის დაწესებულებაა, რადგანაც მხოლოდ თავისუფლების დროს შეუძლია ადამიანს ზნეობრივი ცხოვრება, — იქონიებს რა განწყობილებას სხვა მრავალ ადამიანებთან, — (გარეშე ამ განწყობილებათა ზნეობა არ არსებობს), — დამწყვდეული კი მოცილებულია „ზნეობას“, უარესად ფუჭდება მასზედ უფრო „დამნაშავეთა“ ზედ-გავლენით.

მომავალ საზოგადოებაში კი, როცა საზოგადოება ნამდვილ ძალთა ეკონომიაზედ იქმნება დამყარებული, ზნეობაც ამ გვარი საზოგადოების ფუნქცია იქმნება. ინტეგრალური აღზრდა და თავისუფ-

ფალი შრომა განავითარებს ადამიანში სხვაგვარ, უმაღლეს სოციალურ ჩვეულებათა, რომელნიც მიმართულ იქმნებიან ინდივიდის ყოველი მხრის განვითარებისაკენ თავისუფალ საზოგადოებაში.

კანონის მოსპობა, როგორც ხელის შემშლელ მოვლენისა ამგვარ საზოგადოების დამყარებისათვის, პირველი ნაბიჯი იქმნება ზნეობის განვითარებისაკენ, — არა თუ კანონი და ზნეობა ერთია და ზნეობა შეუძლებელია უკანონოდ.

და ასე, დაუსრულებლად შეგვიძლია განვაგრძოთ ანალიზი, და იმ დასკვნამდის მივალთ, რომ არა თუ შესაძლებელია უკანონოდ ცხოვრება, არამედ საჭიროა, აუცილებელი.

V

კანონის უსარგებლობისა, მავნებლობისა და ანტი-სოციალური ხასიათის დამამტკიცებელი და მაჩვენებელი მეორედ და უმთავრესად აგრეთვე ის არის, რომ მონობის დროსაც ჰქონია კაცობრიობას მუდმივი ტენდენცია კანონის მოსპობისა, სახელმწიფო ორგანიზაციის წინააღმდეგ. — მაშინაც კი, როდესაც სახელმწიფო მონობას, ერთი კლასის მიერ მეორეს დაჩაგვრას ჰქონდა ტახტი აღმართული საზოგადოებაში.

ხანგრძლივი ისტორია ადამიანთა თავისუფალ ორგანიზაციათა ბრძოლისა მრავალ ანტისოცია-

ლურ ძალთა წინააღმდეგ ნათლად გვიჩვენებს ადამიანის ამ მისწრაფებას.

აიღეთ საშინელი ბრძოლანი ძველ საზოგადოებებში, — როგორი საშინელი სისასტიკით დასტაკებია ხოლმე ახალი საზოგადოებრივი აღლორძინებული ძალა ძველ ძალას, ძველ ორგანიზაციას, ძველ დოგმებს, ძველ ზნეობრივ ღირებულებათა.

უუძველეს საზოგადოებებშიაც ყოფილან დიდი რევოლუციები, რომელთა მიზანი ყოფილა მონობისგან განთავისუფლება და ახალი, თავისუფალი საზოგადოებრივი ორგანიზაციის შექმნა. მხოლოდ დაწვრილებითი დოკუმენტები არ არსებობს თანამედროვე ერუდიტებისა და ისტორიულ კრიტიკოსებისათვის, რომ ნათელ ჰყონ ეს ფაქტები.

ძველ ხრონიკერებსა და ისტორიკოსებს უფრო ომებისა და მეფეების ისტორია აინტერესებდა, ვიდრე შინაგანი მისწრაფებანი ადამიანთა, და ამიტომ ისტორიის საგანი მაშინდელ დროში მხოლოდ სამხედრო ავანტიურა იყო და ზეპირ გარდმოცემებშიდაც იგი აქარბებდა. ეს საკვირველი არ არის. ადამიანი მას უფრო აქცევს ყურადღებას, რაც შედარებით იშვიათი მოვლენაა, ვიდრე მუდმივ მოვლენათა, რაიცა ჩვეულებრივად მიმდინარეობს. მშვიდობიანი ცხოვრება და წელი პროცესის საზოგადოებრივ ახალ ძალთა წარმოშობისა და განვითარებისა ვერ იპყრობდა ადამიანის დაკვირვებას ისე, როგორც ომი თავისი საშინელებითა, და ამი-

ტომ ძველი ისტორიკოსებიც უფრო ამ უკანასკნელს აქცევდენ ყურადღებას, ვიდრე ნელ პროცესს საზოგადოების განვითარებას.

და როდესაც ახალი ძალის გაზრდა გამოიწვევდა ხოლმე ძველ ძალასთან შეტაკებას, როდესაც ეს შეტაკება მართლაც მიიღებდა ხოლმე ნამდვილ სამოქალაქო ომის ხასიათს, მხოლოდ მაშინ აღნიშნავდენ ისტორიკოსები ან ამ ომის ამბავს, ან აღწერდენ „დამშვიდების“ ისტორიას. უმეტეს შემთხვევაში კი სრულებითაც არ მოიხსენიებდენ ხოლმე, ან თუ მოიხსენიებდენ, — გაკვრით. ამასავე მოწმობს, მაგალითად, შესანიშნავი ისტორიკოსი მასპერო, ეგვიპტის ისტორიის ზედ-მიწევნით მკოდნე.

საბერძნეთის ისტორიაში უკვე მეტი საბუთებია ამ ტენდენციის დამამტკიცებელი. ის საშინელი ბრძოლა, რომელსაც მონები ეწეოდენ ბატონთა წინააღმდეგ, რომ უარ-ეყოთ მათი **კანონი**, ის ბრძოლა აგრეთვე, რომელიც თვით მოქალაქეთა შორით ხდებოდა მტარვალთა წინააღმდეგ, ის დევნა, რომელიც განიცადეს მრავალმა თავისუფალმა ორგანიზაციებმა საბერძნეთის საზოგადოებაში გაბატონებული კანონის მიერ, — ეს იყო **მოძრაობა** საბერძნეთის საზოგადოებისა, ეს მუდმივი ტენდენცია თავისუფლებისაკენ ასულდგმულებდა მას, სანამ მონობისა და დესპოტიური სახელმწიფოს გამარჯვებამ, — კანონის გამარჯვებამ სიკვდილის

მორევში არ შთანთქა დიდებული; ნიკიტა და მშვენიერებით აღსავსე ტომი ელლინთა.

რომის ისტორიასაც წითელ ზოლად ევლება ეს ტენდენცია. მოიგონეთ საშინელი ბრძოლა პლებსისა და პატრიციატისა, ბრძოლა მონათა და მოქალაქეთა შორის, — საშინელი ბრძოლა, რომელიც სპარტაკის დამარცხებით გათავდა, — დევნა სენატისა და იმპერიის მხრივ თავისუფალ მუშათა და ხელოსანთა ორგანიზაციებისა, მოიგონეთ მთელი რომის უფლება, მთელი რომის კანონი, — როგორი სისასტიკითა და სიმკაცრით ეპყრობოდა იგი ყოველივე დამოუკიდებელ ძალას, თავისუფალ ორგანიზაციას, თავისუფალ საზოგადოებრივ შემოქმედებას რომის საზოგადოებაში. ომითა და მონობით გამდიდრებულმა რომის ბურჟუაზიამ და არისტოკრატიამ შექმნეს თავიანთი საშინელი უფლება, საშინელი კანონი, რომელიც „კანონიერად“ სთვლიდა ყოველივე საშინელებას, — მთელ პრინციპათა ერთი კაცისთვის კუთვნილებას და შიმშილით ამოწყვეტას, მთელ კულტუროსან ქვეყანათა ამოწყლეტასა და გაძარცვას, შიგნით თავისუფალ მუშათა და ხელოსანთა თავისუფალ ორგანიზაციათა დევნას და დამონებას; არსებული მონობის წინააღმდეგ აჯანყებას კი იგი სთვლიდა დიდ **უბედურებად** (ვისთვის?), დიდ საზოგადოებრივ დანაშაულად და სისხლის მორევში აღრჩობდა იგი ყოველგვარ

კდას ადამიანისას განთავისუფლებულიყო აუტანელი მონობისაგან.

რომის კანონი აუტანელი მონური კანონი იყო. მონობის მთელი სასიზღარი ფილოსოფია მის „უფლებაში“ გამოიხატა და ამ უფლების წინააღმდეგ ბრძოლა საუკეთესო ფურცლებს შეადგენს რომის ისტორიისას. სპარტაკი და გრაქები უკვდავი რევოლუციონერები არიან.

რომში მზადდებოდა უდიდესი რევოლუცია, რომელიც მთლად მოსპობდა რომის უფლებასა და „კანონს“, რომ ათასწიარ სხვა პირობებს არ მოესწროთ ურევოლიუციოდ მისი დაღუპვა. უკვე აღლორძინებული იყო რომის ისტორიის ბოლოში ახალი ელემენტები საზოგადოებისა, უკვე კანონისა და სხვა მონურ დაწესებულებათა უარ-ყოფის სული თავს დასტრიალებდა მონურ, გიგანტურ რომს, — მზად იყო რევოლუციის ზღვა წაელეკა ძველი, აშმორებული წუმვე მონობისა და შეექმნა ახალი საზოგადოებრივობა, რომ ბარბაროსების შემოსევას სულ სხვა ნაირად არ შეებრუნებინა რომის ბედი.

რომი მოკვდა ისე, რომ ვერ შეასრულა დიდი რევოლუცია, იგი მოჰკლეს აგრეთვე გერმანიის ბარბაროსებმა. მას არ დასცალდა განეცადა დიდი უარ-ყოფა კანონისა, — რევოლუცია, — თუმცა ეს ტენდენცია მუდამ იყო, და პლებსის და პატრიციატის ბრძოლიდან დაწყებული გრაქებამდის და სპარ-

ტაკამდის აცოცხლებდა, შინაარსს აძლევდა მის ცხოვრებას.

როდესაც ფეოდალური მონობა დააწვა უზარმაზარ ლოდრით ევროპის გულსა და მართლაც ნამდვილი ბარბაროსობის დაწესებულებანი გაჩნდნენ მთელი ევროპის სივრცეზედ, საუკუნეთა განმავლობაში იზნიკებოდა ხალხი ბატონ-ყმობისა და ომების მძიმე უღელ ქვეშ, — მაშინაც დაიწყო ხალხურმა ძალამ შეკრება, დაიწყო ახალი შემოქმედება ხალხისა, ახალი, თავისუფალი ორგანიზაციები, რომელთაც აგრეთვე განიცადეს საშინელი დევნა მეფეთაგან და თავადთაგან, შემდეგ კი ქრისტიან ეკკლესიისაგანაც. როდესაც კი ეს ახალი ძალები საზოგადოებისა გაიზარნდნენ, მომწიფდნენ ისე, რომ ბრძოლა შეეძლოთ ფეოდალურ უფლებასთან, ფეოდალურ კანონთან, — საშინელმა რევოლიუციის ქარიშხალმა დაჰქროლა მთელ ევროპას. ქალაქები და სოფლები განთავისუფლდნენ მეფეთაგან და ეპისკოპოსთაგან, თავადთაგან და იმპერატორთაგან, და მე X—XIII საუკუნეებში შექმნეს ის დიდი და განმაცვიფრებელი კულტურა, რომელზედაც არა ერთხელ გვექონია საუბარი. აქაც ის ტენდენცია გამოჩნდა ხალხისა, — მუდმივი სრბოლა კანონის უარ-ყოფისადმი. — როდესაც მე-XIII საუკუნის ბოლოში დაირღვა თავისუფალი ქალაქი ბევრგვარ შინაგან და გარეგან მიზეზთა გამო, — მწარეობებელმა ხალხმა მაინც ნახა გამოსავალი გზა და თავისი საკუთარი თავისუფალი ორგანიზაციებით

უშველა თავს.—ეს იყო ქალაქების კომპანიონაჟი, თავისუფალი ორგანიზაციები მუშათა, რომელნიც მუდამ დევნილნი იყვნენ მეფის, სამღვდელთა და პარლამენტების მიერ, მუდამ სცხოვრობდნენ გარეშე ყოველივე სახელმწიფო სანქციისა, გარეშე სახელმწიფო ორგანიზაციისა, და ებრძოდნენ როგორც სახელმწიფოს, ე. ი. პოლიტიკურ მონობას, ისე კორპორაციებს,—ბურჟუაზიას,—ე. ი. ეკონომიურ მონობას. გაფიცვები, საყოველთაო გაფიცვა, აჯანყებანი ქალაქის მუშათა და მათ წინააღმდეგ ჯარისა და პოლიციის მძვინვარება,—ყოველივე ეს თანამედროვე მუშათა მოძრაობის დამახასიათებელი არ არის,—ყველა ეს ძველი მოვლენაა, იმ მუდმივი ტენდენციის შედეგი, რომელიც ამოძრავებს ადამინს და წარიტაცებს მას მუდამ ანარქიის იდეალისაკენ.

როდესაც სახელმწიფო მთელი თავისი სიმკაცრით, თავისი ორგანიზაციის სიძლიერითა და რომის უფლებისა და ქრისტიანე ეკლესიის დახმარებით ისევ აღლორძინდა და მოედვა ევროპას მე XV საუკუნის ბოლოში, ამ ტენდენციამ ისევ იჩინა თავი. საშინელნა რევოლიუციებმა იფეთქა ყველგან, და ის ძლიერი გონებრივი და ნივთიერი მოძრაობა, რომელსაც ჩვენ რეფორმაციის ეპოქას ვეძახებით,—სხვა არა არის რა, გარდა ერთი მომენტისა ამ საერთო ისტორიულ სრბოლაში მუდამ დასახული ანარქიული იდეალისაკენ. დიდი უარ-ყოფა კერძო საკუთრებისა, სახელმწიფო ორგანიზაციისა, საეკლესიო დოგმატთა და

სხვ.,—აი რა იყო ნამდვილი დამახისიათებელი მხარე მე XVI საუკუნის დიდ რევოლუციათა, განსაკუთრებით ანაბაპტისტებისა და თომას მიუნცერის მოძღვრებისა, რომელმაც თავი შესწირა თავის ბრწყინვალე იდეალს. სისხლის მორვეი იყო შედეგი ამ დიდ რევოლუციათა,--- სახელმწიფომ, კანონმა სძლია საზოგადოებრივობას და რევოლუციას,---და თანამედროვე კაპიტალიზმისა და გაუმჯობესებული ბიუროკრატიული ცენტრალიზმის საძირკვლები უკვე ჩაიყარა.

და ის საშინელი, თავ-განწირული ბრძოლა, რომელსაც მუშათა კლასები ეწევა კანონისა და სახელმწიფოს წინააღმდეგ ამ უკანასკნელ 300 წლის განმავლობაში, --- ჰოლდანიის რევოლუცია, ინგლისის დიდი რევოლუცია, საფრანგეთის დიდი რევოლუცია, რომელმაც მთელი ევროპა შეანძრია, მთელი სოციალიზმი მე-XIX საუკუნისა, ეხლანდელი დიდი რუსეთის რევოლუცია, --- რა არის ყველა ეს, თუ არა ისევ ის გამოჩენა იმ ძველი, მუდმივი ტენდენციისა კაცთა საზოგადოებაში, --- განთავისუფლდეს ადამიანი შემბოქველი სახელმწიფო მონობისაგან, ყველა მისი კანონებისაგან, და დაიმკვიდროს ნამდვილი თავისუფლება,--- ეკონომიური და პოლიტიკური თავისუფლება, --- მოაწყოს საზოგადოებრივი ცხოვრება ისე, რომ ინდივიდი მართლა წარმოადგენდეს ნამდვილ თავისუფლების განხორციელებას და მომკმედ, შეგნებულ არსებას.

ღიახ, არსებობს ეს ტენდენცია უხსოვარი დროიდან საზოგადოებაში. ის დაწესებულებანი, რომელნიც თავისუფლად სდგებოდნენ თავდაპირველად, — კლასები, თემები, სოფლის კომმუნები, — თავის დღეში არა ხმარობდნენ სახელმწიფოს აბსურდულ ძალ-მომრეობას ადამიანთა წინააღმდეგ, და როდესაც ათასგვარ მიზეზთა გამო ეს თავისუფალი ორგანიზაციები იშლებოდნენ, — ადამიანები თავ-განწირულად ებრძოდნენ ამ განმანადგურებელ ძალებს, ღ ან ისევ იბრუნებდნენ ძველ თავის დაწესებულებათ მონობისაგან განწმენდილსა და განმშვენიერებულს, როგორც მაგალითად საშუალო საუკუნის ქალაქები, — ან და ახალ ორგანიზაციებს არდგენდენ მონობის გარეშე, მუდამ დევნილნი ამ უკანასკნელის მიერ, რომ იქ მაინც შეეფარებინათ თავი დროებით, მოეკრიბათ ძალა, და შემდეგ აეფეთქებინათ მთელი გახრწნილი საზოგადოება საყოველთაო კანონის უარ-ყოფით, საყოველთაო რევოლიუციით. ისტორია დაუშრეტელი წყაროა ამგვარ მაგალითებისა. იგი თვით ამ მაგალითთაგან შესდგება უმთავრესად. აიღეთ იტალიელი ისტორიკოსები: მურატორი, ჯინო კაპპონი, ლეო და ბოტტა, ჯუზეპპე ფერარაი, სისმონდი და სხვანი, წაიკითხეთ მათი მოთხრობანი და ნათლად დაინახავთ იტალიის ხალხის სულსკვეთებას საუკუნეთა განმავლობაში, მის ვუდმივ ტენდენციას და ცდას კანონის უარ-ყოფისადმი. აიღეთ ოგიუსტენ ტიერრი, ლიუშერი, ლევასერი და მრავ-

ვალი ისტორიკოსი საფრანგეთისა, განსაკუთრებით გადაათვალიერეთ საფრანგეთის კომუნათა ისტორია, რომელიც აღწერეს ოგიუსტენ ტიერრიმა და სომონდომ, გაიცანით თვით შინაარსი დიდი რევოლუციისა და უკანასკნელი საშინელი დრამა საფრანგეთის მუშათა ცხოვრებისა, — პარიზის კომუნა, — და დარწმუნდებით, რაში გამოიხატება ეს ტენდენცია. აიღეთ აგრეთვე სხვა ქვეყნები, და იგივე ბრძოლის სურათი წარმოგიდგებათ თვალის წინ ყველგან და ყოველთვის, როდესაც კი კანონი ჰკლავდა საზოგადოებრივობის ორგანიზაციას.

აიღეთ ის თავისუფალი ცხოვრება, მუდამ დევნილი სახელმწიფო ორგანიზაციათა მიერ, — სოფლის თემები, გილდიები, გერმანიის ჰანზა, თვით ათასჯერ ნახსენები თავისუფალი ქალაქები საშუალო საუკუნეთა, აგრეთვე მრავლის უმრავლესი მუშათა ორგანიზაციები, ისევ განახლებულნი მათი ხან-მოკლე თავისუფლებისმოკვლის შემდეგ სახელმწიფოსაგან ღკანონისაგან, — ყველგან ღ ყოველთვის, საბერძნეთიდან მოკიდებული ჩვენ დრომდე, — განიხილეთ ისტორია მათი ბრძოლისა, მათი დამარცხებისა, ისტორია მათი შემოქმედებისა ღ მშვიდობიანი ცხოვრებისა, ისტორია დიდ რევოლუციათა, სადაც ისინი იყვნენ უმთავრეს მომქმედ ელემენტებად, — და მაშინ გაიგებთ, თუ რა არის ეს ტენდენცია, მაშინ გაიგებთ რომ ყოველთვის ეს უკანასკნელი დიდ რევოლუციად იქცევა ხოლმე, რომელიც საყოველთაო უარ-ყოფაა კანონისა, სა-

ხელმწიფოსა, კერძო საკუთრებისა, ყველა ძველ ღირებულებათა, — და შემქმნელი ახალთა, — შემქმნელი თავისუფლებისა და მშვენიერების სულის ჩამდგმელი ადამიანის ცხოვრებაში. რევოლიუცია — დიადი მტერია კანონისა, როგორც საზოგადოებრივობის აღმადგენელი მოძრაობა ადამიანთა საზოგადოებისა.

აიღეთ თანამედროვე სოციალიზმი, — თანამედროვე ტენდენცია მუშათა კლასთა სრული, ინტეგრალური განთავისუფლებისადმი: რამდენი გონებრივი ენერჯიაა დახარჯული მეცნიერულად დაემტკიცებინათ ეს ტენდენცია, კრიტიკის ცეცხლით დაეწვათ ძველი ღირებულებანი, შეექმნათ ნათლად და მკაფიოდ გამოხატული მთელი ფილოსოფიურ-მეცნიერული მსოფლიო შეხედულება სოციალიზმისა, გამოეხატათ მეცნიერული ფორმულებით მთელი ტენდენცია სოციალიზმისაკენ, დაეხატათ იდეალი მომავალი საზოგადოებისა და სხვ.; რამდენი ორგანიზაციებია შემდგარი (ჩვენ არ ვამბობთ იმ მრავალგვარ და მრავალ რიცხვოვან არა-სოციალისტურ საზოგადოებებზედ, რომელნიც არსებობენ კანონსა და სახელმწიფოს გარეშე და დაღუპვის მაგიერ ხარობენ, რაიცა პირდაპირ, თვალსაჩინოდ ამტკიცებს საზოგადოებრივობისა და კანონის არა თუ სხვა და სხვაობას, არამედ უმეტეს ნაწილად პირდაპირ წინააღმდეგობას) მუშათა, გარკვეული იდეალით, ბრძოლისათვის განმზადებული, უკვე ბურჟუაზიისა და სახელმწიფოს გარეშე და პი-

რის-პირ მდგარი, — რამდენი ცდაა დახარჯული რევოლიუციის მზადებისათვის, რომ ბოლოს დიდმა რევოლიუციამ წაპლეკოს ძველი, მყრალი საზოგადოება და ახალი, თავისუფალი საზოგადოება დააარსოს სოლიდარობაზედა და თავისუფალ, ნება-ყოფლობით პრინციპზედ.

თვითოველი პატარა საზოგადოებაც კი, კანონის გარეშე მდგარი, — არა სოციალისტურიცი-კი, — თვითოველი მუშათა ორგანიზაცია, თვითოველი გამოხატულება მუშათა სოლიდარობისა, თვითოველი ბრძოლა კანონის წინააღმდეგ, თვითოველი საზოგადოებრივი მოვლენა, მიმართული კანონის წინააღმდეგ, — ნათლად გვანახებებს, — თუ თვალნი გვაქვს, — კაცობრიობის ახლო მომავალს. მთელი თანამედროვე ცხოვრება, აზრი ზ მოქმედება ემზადება სწორედ იმ დიდი რევოლიუციისათვის, რომელმაც უნდა მოსპოს კაპიტალიზმი, სახელმწიფო და კანონი. — ამაშია დედა-ძარღვი მთელი თანამედროვე საზოგადოებრივი აღელვებისა. ამით დაიწყო რუსეთის დიდი რევოლიუციაც, — და კიდევ გამოდინან და გაიძახიან: „უკანონოდ“ ცხოვრება არ შეიძლებაო! ეს დაკვირვებისა და ცნებათა გაგების უნიკობას ამტკიცებს, თუ გნებავთ, მაგრამ ჩვენის ფიქრით, ძლიერ ბევრათვის უფრო ზოგიერთ ცნებათა გამოურკვევლობასა და განუსაზღვრელობასაც...

თვით თანამედროვე ცხოვრებაში ჩნდება შთანა-

ჩენი ანარქიისა, — ეს არის უარ-ყოფა სახელმწიფოისა და კანონისა, რომელიც თანამეროვე აღამიანს უკვე თავს აბეზრებს, — და მის განაზებულ-სულსა, გულსა და გონებას აღარ შეუძლია სახელმწიფო მათრახი აიტანოს: მას სწყურია თავისუფალი ორგანიზაცია, სადაც ინდივიდი სუვერენია, სრული თავისუფალი, — ეს კი უარყოფაა კანონისა. მუშათა მრავალი მასსა უკვე ორგანიზაციებად არის შემდგარი. გარეშე კანონისა და სახელმწიფოისა, იგი ეშურება ყველა საწარმოო საშუალებათა განსაზოგადოებრივებას და საწარმოო კომუნის მოწყობას უთანდარმოდ და უკაპიტალისტოდ, ისე რომ, — თვითონ ინდივიდს ჰქონდეს სრული თავისუფლება, სრული ინიციატივა, აგრეთვე მის ყველა მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შეძლება ნაკლების შრომით, — ეს კი კომმუნისმია, მაშასადამე უარ-ყოფა კანონისა, რომელიც კერძო საკუთრებასა და ეკონომიურ მონობას განამტკიცებს. ყველგან, ცხოვრების რომელ დარგშიდაც არ უნდა ჩაიხედოთ, — ყველგან უარ-ყოფა ძველისა და მისწრაფება ახლისადმი: მეცნიერებაში აღარ არის თავყვანის ცემა „კანონთა,“ საერთო კანონთა, რომელიც განაგებს ყოველისფერს. მეცნიერება გაანარქისტდა: იგი ეძებს მოვლენათა უბრალო ახსნას, მათ ერთმანეთში განწყობილებას, მათ განწყობილებას კაცთან, ამ უკანასკნელის მიერ მათ ნამდვილ შეგნებასა და მოხმარებას. ხელოვნებაში

და ლიტერატურაში ახალი სული შევიდა, სული მედიდური და თავისუფალი, მომავალი თავისუფალი შემოქმედებისა, სული ინდივიდუალიზმისა, რომელიც ადამიანის განსპეცაკებულ ზნეობას მსგავს ზნეობრივ არსთ შეუერთებს თავისუფლად და წარიტაცებს საერთო იდეალისაკენ. წარმოებაში მუდმივი ბრძოლის ზახილია და უკვე ხმალ-ამოწვდილი მიისწრაფიან მუშები დაანგრიონ საუკუნო პრივილეგიები მუქთა-ხორათა და შექმნან კომმუნისტური წარმოების საშუალებით იმისთანა პირობები, სადაც მშრომელი მეცნიერებითა; ხელოვნებითა და თავისუფალი შრომით გახდება ნამდვილი თავისუფალი ადამიანი, კმაყოფილი და მუდამ წინ მსრბოლი ბუნების საიდუმლო-წიაღთა შინა, მის თვალ-უწვდენელ ასპარეზზედ. უკვე ზნეობრივი რევოლიუცია მოხდა, — მზადდება დიადი, საშინელი განმაწმენდელი ნივთიერი რევოლიუცია, — სოციალური რევოლიუცია, რომელიც ახალ განწყობილებებს დაუდებს საფუძვლად საზოგადოებას, — იმგვარ საფუძველს, რომელზედაც თავის დღეში ვერ აღმოცენდებიან ვერც კაპიტალიზმი, ვერც სახელმწიფო თავისი კანონით, ვერც სარწმუნოებრივი დოგმატები. დაჰკრა დიდებულმა საათმა, როდესაც საზოგადოებრივობამ, თავისუფალმა ორგანიზაციამ უნდა გაარღვიოს კანონისა და ძალმომრეობის ყრუ, მავნებელი, სულის დამხშობი, უაზრო და შემხუთველი კედელი, — როდესაც სიტყვა „კანონი“ უნდა ამოი-

შალოს ადამიანთა ლექსიკონიდან სრულიად, როდესაც საზოგადოებამ უკანონოდ უნდა იცხოვროს, თავის მისწრაფებისამებრ, — როდესაც მეცნიერებაშია კი უნდა განქრეს სიტყვა „კანონი“.

VI

ჩვენ ვეცადეთ, რამდენადაც შეგვეძლო, დაგვემტკიცებინა კანონის ბარბაროსული წარმოშობა, მისი უნიადაგობა და უმიზნობა თანამედროვე საზოგადოებაში, მისი უზნეობა და ულოღიკობა ყოველ გვარ საზოგადოებაში, აგრეთვე მისი უსარგებლობა ადამიანის ცხოვრების მრავალ-გვარ დარგთა მოსაწყობად და მოსაწყესრიგებლად; — ჩვენ ვეცადეთ დაგვემტკიცებინა, რომ არც ადამიანის საზოგადოებრივობას, არც წარმოებას, არც ინდივიდუალურ კონფლიქტთა გადაწყვეტის საქიროებას, არც მეცნიერებას, ხელოვნებასა და სარწმუნოებას, — არავითარ ნამდვილ საზოგადოებრივ მოვლენას არა აქვს არავითარი კავშირი კანონის აუცილებლობასთან, — არამედ ყოველივე ეს პირდაპირი მებრძოლი, წინააღმდეგი და გამომრიცხველია კანონისა. ჩვენ ვამტკიცებდით აგრეთვე, რომ თვით თანამედროვე კაცობრიობაში არსებობს ტენდენცია კანონის უარ-ყოფისა და ეს ტენდენცია ბოლოს და ბოლოს სინამდვილეთ გადაიქცევა, როდესაც ანარხია და კომმუნისმი დაედება საფუძვლად ადამიანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებას, და როდესაც

საც თვით ადამიანის აზრი, თვით მეცნიერებაც კი განთავისუფლდება იმგვარ ცნებათაგან, როგორც არის **კანონი**.

ჩვენ გვრწამს ეს იდეალი, ეს დიადი მომავალი კაცობრიობისა, როდესაც იგი იცხოვრებს სრულიად თავისუფლად, ანარხიულად, **უკანონოდ**. შორს მკვრეტელი ბაკუნინი ამბობდა კიდევ: თანამედროვე ცხოვრების ანალიზმა და წარსულის ისტორიამ დამარწმუნა კაცობრიობის დიად მომავალში: მუ უკვე ვხედავ საყოველთაო ხაოსისა და დანგრევის ღრუბლებს იქით — უკანონოდ, თავისუფლად, ანარხიულად მცხოვრებ კაცობრიობასაო.

ჩვენ ვხედავთ, როგორც ბაკუნინი, ამგვარ კაცობრიობას მომავალში, — ეს არის ჩვენი მამოქმედებელი იდეალი, — და საფუძველიც, ღრმა საფუძველიც გვაქვს, ეს იდეალი ვიწამოთ და მისკენ მივეშურებოდეთ მთელი ჩვენი ძალ-ღონით, მთელი ჩვენი შემოქმედებითა და სულის კვეთებით.

ამიტომაცა ვართ ასეთი სასტიკი მღვწენელნი კანონისა, ამ ძველის-უძველეს ცნებისა, რომელიც უნდა ამოვფხიკოთ საუკუნოდ კაცობრიობის ისტორიის დამპალი ფიცრიდამ, მოვსპოთ ეს აშშორებული და უზნეო ღირებულება და ადამიანის თავში მისი ადგილი დავაჭერიოთ თავისუფლებას, კომუნიზმს, — ანარხიას. მას შემდეგ რაც კანონი, პირდაპირი შედეგი სახელმწიფო ორგანიზაციისა, საზოგადოებას „მართავს“, ადამიანებს არწმუნებენ,

რომ იგი უზენაესი გამოხატულებაა საზოგადოებრივობისა, — სრულიად უსინდისოდ, ათასნაირი სოფიზმებით, ყველგან და ყოველთვის, ასე გასინჯეთ მეცნიერებების სახელითაც კი, — მაშინ როდესაც სწორედ ამ უკანასკნელმა აღმოაჩინა რომ იგი წარმოშობილია სახელმწიფო ორგანიზაციისაგან, ბარბაროსობისაგან, ადამიანის მიერ ადამიანის დამონებისაგან. — იგი შედეგია მონობისა და ადამიანის ძალთა ფლანგვისა, რე არაფერი საერთო არა აქვს საზოგადოებრივობასთან, რომელიც თავისუფლებაა და ადამიანის ძალთა ეკონომია. კანონი სახელმწიფოს გარეშე არ ასებობს, სახელმწიფო კი პირდაპირი ნაშენია: ძალმომრეობაზედ. იგი დახასიათდება ძალ-დამტანებელ დევნებულეებით, იგი აგრეთვე ერთი განსაზღვრული ტიპია საზოგადოებისა, ისტორიულად შექმნილი და გარდამავალი, — და მაშასადამე კანონის აუცილებლობის დამტკიცება სახელმწიფოს ერთად ერთ საზოგადო ფორმად აღიარებას ნიშნავს, რაიცა პირდაპირი აბსურდია და სრული უფიცობა სოციალური გეოლოგიის შინაარსისა და ისტორიისა. ეს პირველი საბუთია კანონის მანებლობისა, ანტი-სოციალობისა და აგრეთვე მისი განქრობისა კაცობრიობის მომავალ ცხოვრებაში...

— მას შემდეგ ადამიანებს არწმუნებენ, რომ კანონი უოველ საზოგადოებაში დამცველია საზოგადო მშვიდობიანობისა, საკუთრებისა, წესიერებისა,

თავისუფლებისა, ადამიანთა შორის თანასწორობისა და სხვა, — მაშინ როდესაც ისტორიას არ ახსოვს არც ერთი საზოგადოება, კანონზედ დამყარებული, რომ იგი არ ყოფილიყოს პირდაპირ დამყარებული ძარცვა გლეჯაზედ საკუთრების მაგივრად, უწესოებაზედ წესიერების მაგივრად; მონობაზედ თავისუფლებისა და თანასწორობის მაგივრად, დანაშაულზედ მშვიდობიანობისა და კაცთმოყვარეობის მაგივრად. თანამედროვე საზოგადოებაში ^{1/10} კაცობრიობისა შიმშილით კვდება, — ამის დამცველია კანონი და არა „საკუთრებისა“, რომლის კომმუნისტური ფორმაც არის ერთად ერთი რაციონალური: თანამედროვე კაცობრიობის ცხოვრებაში რაც დანაშაული ხდება, სულ ამ კერძო საკუთრების კანონისა და სხვა არა მორმალურ, კანონის მიერ განმტკიცებულ პირღებებიდამ გამოდის; კანონი თვით ხდება დანაშაულის წყაროდ, — არა იგი მებრძოლია დანაშაულობისა, კაცის კვლისა და წამების წინააღმდეგ. აგრეთვე თავისუფლება და სხ. პირდაპირ უარ-ყოფილია კანონის მიერ: — პოლიცია და ჯარი, ათასი გარყენილი ბიუროკრატი და მოხელე უარ-ჰყრდნენ მას და უშლიან მთელ მილიონობით ხალხის თავისუფლებას; — არა თუ კანონი დამცველია თავისუფლებისა და დამაკმაყოფილებელი სხვა აუცილებელ საჭირო მოთხოვნისა თათა თანამედროვე საზოგადოებაში. მთელი ძველი და თანამედროვე კანონი გამოხატულებაა მთელი

ქველი და **თანამედროვე** ცხოვრების მონობისა, და ქველი და თანამედროვე კანონის სარგებლობა და აზრიანობა მაშინ დამტკიცდება, რომ ამ ქველი და თანამედროვე ცხოვრების სისაძაგლის დამტკიცება იყოს შესაძლებელი, როგორც რაღაც მშვენიერისა და სასურველისა. ეს უკანასკნელი კი აბსურდია, და მაშასადამე აბსურდია ქველი და თანამედროვე კანონის სარგებლიანობაცა და საჭიროებაც.

ეს მეორე საერთო არგუმენტი კანონის წინააღმდეგ, — განსაზღვრულ ეპოქებში, განსაკუთრებით თანამედროვე ხანაში, მისი ყოვლად უსარგებლობა, მავნებლობა და დანაშაულის წყაროდ გარდაქცევა.

აიღეთ რომელიც გინდათ საზოგადოება, თუ გინდ მომავალი კოლლექტივიზმიც და დასტოვეთ ერთი რომელიმე დაწესებულებათაგანი თანამედროვე საზოგადოებისა, — დასტოვეთ ნატამალი სახელმწიფო ორგანიზაციისა და კანონის ცნება, — და ნელ-ნელა აღსდგება მაშინვე მთელი თანამედროვე მონობა, რომელსაც არავითარი საერთო არა აქვს საზოგადოებრივობასთან. საზოგადო ინტერესებს, საზოგადო იდეალთა, საზოგადო მისწრაფებათა კანონმდებლობა ვერ გამოხატავს, — ეს შეუძლებელი და აბსურდია, — იგი ვერ დაიცავს უმრავლესობის ინტერესებს, რადგანაც შეუძლებელია ერთ დიდ საზოგადოებაში განსაზღვრული საერთო უმრავლეს-

სობისა და უმცირესობის ნახვა, — ისეთი მრავალფეროვანია კაცთა შორის განწყობილებანი, ათასნაირია კითხვები, რომელიც ცხოვრებას აღელვებს, — ისეთი რამ აბსურდული, უშინაარსო და უსამართლო რამ არის თვით „უმრავლესობა და უმეტესობა“ და განსაკუთრებით მასზედ მთელ მონურ დაწესებულებათა აშენება! — ეს კიდევ ერთი მძლავრი არგუმენტი კანონის წინააღმდეგ. X აქტ.

აგრეთვე აიღეთ ადამიანთა განწყობილების მრავალნაირი დარგი. წარმოება, როგორც არა ვსთქვით, უფრო ძველი მოვლენაა, ვიდრე კანონი. ეს უკანასკნელი ყოველთვის იყო მისი მტერი, ეკსპლოატატორი მწარმოებელ კლასთა და მათი მღვდელი დაცვის მაგივრად. მარტო მე XIX საუკუნის მუშათა ისტორია ამტკიცებს ამას, სხვა არა იყოს რა. წარმოება იმისთანა ფართო, უნივერსალური მოვლენაა ადამიანთა ცხოვრებაში, ისეთი საერთო რამ საზოგადოების ყველა ტიპათთვის, მის წარმოშობაში ისეთი რთული და მრავალფეროვანი ძალები იღებდნენ მონაწილეობას, რომ სრულიად გარეშე სდგას იგი კანონის შინაარსისა და ხასიათისა, — და ეს უკანასკნელი ისეთი სუსტი, მავნებელი და საცოდავი მოვლენაა პირველთან შედარებით, რომ მისი, ე. ი. კანონის მოსპობა, მხოლოდ ერთ გვარად დაეტყობა წარმოებას: წარმოება განთავისუფლდება და საზოგადოებრივობა გაიზრდება, განიწმინდება მხოლოდ მონობის მიერ მოგროვილი ტალახისაგან.

— აიღეთ ინდივიდუალური კომფლიქტების გადაწყვეტა — აქაც დაინახავთ, რომ როდესაც კანონები არ არსებობდნენ, ბარბაროსთა შორისაც კი ეს პროცესი უფრო ტკვიანად და ადამიანურად ხდებოდა, — ყველა წეს ინდივიდუალური კომფლიქტის გადაწყვეტისას ჰქონდა თავისი აზრი, შინაარსი, ლოლიკა, — კანონს კი ერთი რამ აქვს — მხოლოდ — დასჯა, — უაზროდ, ულოლიკოდ, მხეცურად, — და აქედამ წარმოსდგება, რომ ვერც ერთ იურისტს ოდეს რაციონალურად ვერ განუსაზღვრავს — რა არის დანაშაული. — აიღეთ აგრეთვე მეცნიერება, ხელოვნება, სარწმუნოება, — აქაც კანონს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია არც მათ წარმოშობაში, არც მათ განვითარებაში. — წინააღმდეგ, იგი მათი მტერი იყო, მდევნელი. როდესაც კი, კრძოდ, სარწმუნოებას შეუკავშირდებოდა ხოლმე კანონი ინკვიზიციისა და სახელმწიფო დესპოტიზმის კიდევ უფრო მძიმე ლოდი აწვებოდა ხოლმე კაცობრიობას ტანჯულ გულზედ.

ეს კიდევ ერთი დიდი არგუმენტია კანონის წინააღმდეგ, რომ იგი ერთი საზიზღარი, წარმავალი, მოკლე მომენტია ადამიანთა საზოგადოების განსაზღვრული, გარდამავალი და უუსაზიზღრესი ტიპისა, — სახელმწიფოსი, — და არაფერი საერთო არა აქვს იმ ძველის უძველეს, ღრმა და უნივერსალურ განწყობილებებთან ადამიანთა შორის, რომელთა კრებულსაც შეადგენს მთელ საზოგადოებრივობას,

ადამიანთა ცხოვრების თვით შინაარსსა და საფუძველს.

ბოლოს, — აიღეთ მთელი ისტორია კაცობრიობისა, — აიღეთ მისი ის ნაწილი, როდესაც ადამიანები უკანონოდ სცხოვრობდენ, აიღეთ მისი ის ნაწილი, როდესაც სახელმწიფო დესპოტიზმი და კერძო საკუთრება სტანჯავდა და ანადგურებდა ადამიანებს, და დარწმუნდებით, რომ პრინციპი საზოგადოებრივობისა, — ნაკლები შრომა და მეტი დაკმაყოფილება მოთხოვნილებათა, განსაზღვრულ პირობებში, — სწორედ უკანონო საზოგადოებაში ხორციელდებოდა, (რასაკვირველია დაახლოვებით), სწორედ კომმუნიზმის და ანარხიის ფარგლებში, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო კაცობრიობის ცხოვრების პირველ ხანებში. — იმ საზოგადოებაში კი, სადაც სახელმწიფო ორგანიზაცია და კანონი იყვნენ გამეფებულნი, — მუდმივი ბრძოლა ბრსებობდა თავისუფალ მწარმოებელთა ორგანიზაციებისა, რომელნიც სდგებოდნენ ანტისოციალურ ელემენტთა წინააღმდეგ, სახელმწიფოსა და კერძო საკუთრების წინააღმდეგ, — მუდმივი ბრძოლა კანონმდებელთა და კანონის-მიერ დამონებულთა შორის. თქვენ ნახავთ აგრეთვე მუდმივ ტენდენციას კანონის დათრგუნვისა და თავისუფალ ორგანიზაციათა შედგენისას; — ეს ტენდენცია ბოლოს და ბოლოს იხატებოდა ხოლმე საყოველთაო კანონის უარ-ყოფაში, — რევოლუციაში, — და ის მომენტები ადამიანთა ცხო-

ვრებისა, როდესაც რევოლუციისა და ანარხიას გაუმარჯნია ზოლმე, ყოფილა ყოველთვის საფუძველი პროგრესისა; უღრმესი და უმაღლესი შემოქმედებისა, — დამარცხების მომენტები კი სიკვდილი და განადგურება, დაცემა და გახრწნა მთელ ხალხთა, საფლავში ჩასვენება მთელ ცივილიზაციათა კანონისა და სახელმწიფოს მიერ. — თანამედროვე ცხოვრება დიდი რევოლუციისაკენ, საყოველთაო კანონის უარ-ყოფისაკენ, ანარხიისაკენ და კომმუნისმისაკენ მიისწრაფის აგრეთვე, — და უმაღლესი საზოგადოებრივობის, უმაღლესი სოლიდარობის სახელით. აზრი, მეცნიერება, ხელოვნება, თვით მწარმოებელთა მოქმედება და წინ-სრბოლა აგრეთვე ძლიერის ნაბიჯით მიდის ამ დიადი იდეალისაკენ. სოციალური რევოლუციის აჩრდილი შავი ღრუბელივით განართხულა თანამედროვე საზოგადოების ცაზედ; მისი საშინელი კეკა-ქუხილი განმანადგურებელი წარღვნით მოევიწიება მთელ თანამედროვე სოციალურ დამპალ შენობას; ძრწიან ძველის დამცველნი და აორკეცებენ შრომას დიადნი მომავლინებელნი წარღვნისა, — ჯიოვანი ბოვიოს წინასწარმეტყველება სრულდება, — ადამიანის ცხოვრება ანარხიისაკენ არის მიმართულიო!

და ის საშინელი ზათქი და ზრიალი სოციალური რევოლუციისა, რომელიც წაჰლექავს მონობასა და მის უუსაზიზღრეს ფორმულას — კანონს, — გულს უსახავს მთელ "18-ს კაცობრიო-

ბისას წარღვნის შემდეგ მოწმენდილ ცაზედ ანარხისის ცისარტყელის გარდაკვრის იმედს; ამ წარღვნას ელოდება მოუთმენლად იგი და აჩქარებს მას, მისკენ მიეშურება მთელი თავისი გონებით, აზრით, მუშაობით, მთელი თავისი ტანჯული არსებით, — და ეს, თუ გნებავთ, ყველაზედ უფრო მშვენიერი, დიადი, ძლიერი და შეურყეველი არგუმენტია კანონის წინააღმდეგ, რომლის უღელიც ეხლა მთელ მოაზრე და მწარმოებელ კაცობრიობას სასირცხოდ მიაჩნია.

მე-XX საუკუნის **ინდივიდი**, რომელსაც სწყურია ინტეგრალური განვითარება და მედიდურად იღწვის შექმნას თავისი მომავალი სიდიადის აუცილებელი პირობა, — საუკეთესო არგუმენტია **კანონის წინააღმდეგ**.

და როდესაც მოისპობა მთელი თანამედროვე საზოგადოების საფუძველი, როდესაც საზოგადოებას ნამდვილი თანასწორობა, ნამდვილი თავისუფლება დაედება საფუძვლად, როდესაც თავისუფალი, კომუნისტური წარმოება იქმნება ერთად-ერთი წესი უმთავრეს მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა, — მაშინ მოისპობა კანონიც, მოისპობა დანაშაულიც, მოისპობა ყველა ის პირობები, რომელიც თანამედროვე საზოგადოებაში აუცილებელ ჰყოფს ერთსაც და მეორესაც.

ეს არის კაცობრიობის იდეალი. ეს არის **ჩვენ**, **ანარხისტების** იდეალიც, და ჩვენ ყოველთვის ეს-

ცდილობთ ნათელ ვყიოთ ეს იდეალი, შევავნებინოთ რაც შეიძლება მკაფიოდ და ნათლად მუშა ხალხს დიდი მომავალი კაცობრიობისა, შევიდეთ ჩვენ თვითონ, როგორც ოდნობანი, როგორც მომქმედნი ელემენტნი იმ საერთო შეუჩერებელ სროლაში, რომელიც კაცობრიობას ანარხიისაკენ, უკანონობისაკენ წარიტაცებს.

რადგანაც ადამიანის სხვადასხვაებრივობის დიდ-სა და საყოველთაო გამოხატულებათ არა აქვსთ არავითარი საერთო კანონთან, ამ უკანასკნელის მოსპობით ეს გამოხატულებანი არა თუ მოისპობიან, არამედ განცხოველდებიან და ადამიანს მართლაც ნამდვილ გვირგვინად გახდიან ბუნებითი შემოქმედებისა. თავისუფალი კომმუნისმი, სადაც ძალთა ეკონომიის პრინციპი — მინიმუმი შრომის ხარჯვისა და მაქსიმუმი მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა, — ნამდვილად და სავსებით განხორციელდება: თავისუფალი შეთანხმება კაცთა შორის ყოველ ცალკე შემთხვევაში; მრავალი თავისუფალი კავშირები თვითოეულ მწარმოებელ კომმუნაში, მრავალი კავშირები ამ კომმუნათა; თავისუფალი წარმოება ნაკლები შრომითა და მეცნიერების სრული და უზვი დახმარებით; თავისუფალი აღზრდა ნამდვილი მეცნიერისა, არტისტი-მწარმოებლისა, ხელოვნების ცეცხლით აღზნებული ზნეობრივი არსისა, თავმოყვარე და სხვათა მოსიყვარულე არსისა იშავე დროს; დატრიალება მთელ ბუნებისა და კაცის

ენერგიათა საყოველთაო სასარგებლოდ, — აი
რა იქმნება მომავალი საზოგადოება, მომავალი
ანარქია, რომელიც არა ჰგავს თანამედროვე დაზღ-
ვულ და უფიც საზოგადოებას, რომელსაც სახელ-
მწიფო და კანონი „ჰპატრონობს“ კაპიტალიზმის
სასარგებლოდ, რამოდენიმე გასივებულ ბურჟუაზია
უძირო მუცლის აღსავესებად.

მაშინ კანონი კიდევ უფრო შეუძლებელი და
აბსურდი, ულოლიკო იქმნება, — წინააღმდეგ მენგერის
აზრისა, ხალხთა მასსაში მაინც გაჩნდება ტენდენ-
ცია კანონისა და სახელმწიფოს შექმნის, თუ გინდ
რომ კიდევ განხორციელდეს თავდაპირველად ანა-
რქიული წყობილებაო, — თუ გნებავთ იმიტომაც,
რომ მაშინ საზოგადოებრივი განწყობილებანი უფრო
გართულდებიან, და ამ განწყობილებათა სირთულე
კი პირდაპირ პროპორციონალურად ეხება კანონის
სიაბსურდესა და ულოლიკობას, რადგანაც, — რაც
მეტე და მრავალფეროვანია განწყობილებანი ადა-
მიანთა შორის, მით უფრო ძნელია ამ განწყობილე-
ბათა შეკრება, ერთ ფოკუსში მათი თავის მოყრა
რამოდენიმე პირთა მიერ, — გენიოსებიც რომ იყვნენ
ეს უკანასკნელნი, — მათგან რამოდენიმე წესის გამო-
ყვანა და ყველასათვის, მილიონთათვის სავალდებუ-
ლოდ დადება ამ წესისა, — დასჯისა და წამების მუ-
ქარით.

• მაშინ თვით სიტყვა კანონი ამოიშლება ადა-
მიანთა ლექსიკონიდან, თვით მეცნიერებაშიაც კი.

ეხლაც წამდვილ მეცნიერებაში სიტყვა კანონს მხოლოდ ჩვეულებით ხმარობენ. და ის „მეცნიერები,“ რომელთაც ბუნების კანონი მართლაც რაღაც ზევიდან დადგენილი ჰგონიათ, რომელიც **მართავს ბუნებასა** და სხვ., — სრულიად მოცილებულნი არიან ბუნების „კანონის“ წამდვილ შეგნებას.

ყოველივე ბუნების კანონი პირობითია. თუ ესა და ეს მოვლენანი ამა და ამ ნაირად მოხდენენ ერთმანეთს — განსაზღვრული მოვლენა მოხდება. — აი რა არის შინაარსი ბუნების კანონისა, — და ეს ხასიათი, თუ კარგათ ჩაუკვირდებით მას, სრულიად აცლის მას იმ მისტიკურ, უზენაეს ხასიათს, რომელსაც მას პირველი მეცნიერები აწერდენ და ახლაც აწერენ ბევრნი, ზოგნი მისი შეუგნებლობით და ზოგნიც ჩვეულებით. ბუნების კანონი სხვა არა არის — რა, გარდა ერთი-საერთო ფაქტისა, რომლის შექმნაში მონაწილეობა მიუღია სხვა ზ სხვა ძალთა, სხვა ზ სხვა მოვლენათა განსაზღვრულ განწყობილებას, ზ შემჩნევა ამ ფაქტის, შეგნება ამ ფაქტისა და მისი აღხსნა, — აი ის, რასაც ჩვენ „აღმოჩენას“ ვუწოდებთ. ბუნების კანონი **ჩვენ მიერ** შეგნებაა მოვლენათა ხასიათისა და მათ შორის **არსებულ** განწყობილებათა, იგი შეგროვილი გამოცდილებაა ადამიანისა, საერთო ფაქტი, ჩვენ მიერ შენიშნული. — მეცნიერება ადამიანისაა, — როგორც სთქვა შესანიშნავმა ფრანგმა მეცნიერმა **ლედანტეკმა**, — და მომავალი სიზოგადობების ინდივიდი სწორედ მითი იქმნება თავისუფალი და დიადი, რომ ეს

კანონი მის ხელში იქმნება, და არა „კანონი“ თა-
ტალურად და ეშმაკეულად დასჩაგრაეს მას. მომავალი
ადამიანი თვით შევა მთელი თავისი ენერგიით იმ
საერთო თანსწორობაში, სადაც შედიან ათასი ძალე-
ბი განსაზღვრული მოვლენის წარმოსაშობად, — ისე,
როგორც ყოველთვის შედიოდა იგი, მაგრამ აქამ-
დის ნაკლებად, ნაკლები. შეგნებით, მომავალში კი
მთლად, სრულიად, მთელი თავისი განვითარებული
ძალებით. სავსებით შეგნება ბუნების კანონთა, სავ-
სებით მოხმარება ბუნების ენერგიათა ამ კანონთა.
შეგნებით, — აი ჩვენი იდეალი. მეტი ბუნების ენერ-
გია. ინდივიდის ხელში, რომელიც თავის საკუთარ
ენერგიათა განსავითარებლად მოიხმარს მას, — აი
ჩვენი ფორმულა პროგრესისა, რომლის სრული
გამოყენება მომავალში შეიძლება მხოლოდ, როდესაც
ინდივიდი იტყვის: ბუნების კანონის აღმოჩენა! იგი
ჩემ-მიერ შეგნებაა ბუნების მოვლენათა, მათ შორის
განწყობილებათა, იგი წესია ჩემ-მიერ ენერგიის შოვ-
ნისა და ტრიალისა, იგი წესია ჩემი შეგნებულად
ბუნებაში ტრიალისა! ბუნების კანონი! — იგი ჩემთვის
კანონი — კი არა, — **იარაღია**, იარაღი ჩემი დაუსრულე-
ლი განვითარებისა...

მაშინ მოისპობა სიტყვა „კანონი“ საუკუნოდ.

... პროგრესის ამ ფორმულიდამ ბევრი საინ-
ტერესო დასკვნა შეიძლება რომ გამოვიდეს, მაგრამ
ეს სულ სხვა საგანს შეადგენს, და შემდეგ ვისაუბ-

როტ, მკითხველო, როდესაც დრო, ხალისი, და
უკეთესი პირობა გვექმნება ჩვენი გულის ნადების
გაზიარებისა ჩვენ მოძმეთათვის...

15 ე.

ფასნი 30 კაკეიკი

ისყიდება ყველა ქართულ წიგნის მაღაზიაში

საწყობი: სკამბა „იდეალი“, ნიკოლოზის ქუჩა, № 6 სახლი
მილოვისა.